

Mogućnosti implementacije novih sadržaja u nastavu Likovne umjetnosti - interpretacija suvremenih grafita

Juranović, Hana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:244043>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

MOGUĆNOSTI IMPLEMENTACIJE NOVIH SADRŽAJA U
NASTAVU LIKOVNE UMJETNOSTI – INTERPRETACIJA
SUVREMENIH GRAFITA

Hana Juranović

Mentor: dr. sc. Jasmina Nestić, doc.

Komentor: dr. sc. Frano Dulibić, red. prof.

ZAGREB, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

MOGUĆNOSTI IMPLEMENTACIJE NOVIH SADRŽAJA U NASTAVU LIKOVNE UMJETNOSTI – INTERPRETACIJA SUVREMENIH GRAFITA

The possibilities for implementing new contents in visual arts education – an interpretation of
contemporary graffiti

Hana Juranović

U radu je predstavljena mogućnost implementacije suvremenih grafita i ulične umjetnosti kao novog sadržaja u nastavi Likovne umjetnosti. Grafiti kao dio umjetnosti u javnom prostoru su fenomen prisutan na svim gradskim površinama te će se učenicima pobliže predstaviti putem projektne nastave. Za projektnu nastavu je predviđeno trajanje od tri tjedna. Tijekom nje će se učenici u prvome tjednu upoznati sa svjetskom grafiterskom scenom i njenim umjetnicima, dok će se u drugome tjednu upoznati s onom domaćom, točnije scenom zagrebačkih grafita. U trećemu tjednu učenici će se pobliže upoznati s problematikom područja grafita kao marginalnog dijela umjetnosti te u nju ulaze diskusijom. Kroz cijelo trajanje projektne nastave učenici će razvijati svoje kompetencije i vještine kritičkim promišljanjem u učioničkoj i terenskoj nastavi. U nastavi se također potiče samostalnost učenika, oni su glavni akteri debate putem koje se dotiču aktualnih pitanja na koja će pokušati odgovoriti kroz kvalitetnu argumentaciju i jasno izražavanje stavova. Kontinuiranim radom na metodičkim vježbama učenici će njegovati *kulturu ruke* i vlastite kreativne sposobnosti koje će se izraziti i na kraju prezentirati kroz finalni projektni zadatak. Metodom samoevaluacije i koevaluacije učenici će razvijati smisao za odgovornost te vrednovati međusobnu zainteresiranost i kvalitetu aktivnosti. Ovim radom učenike se osvještava o postojanju umjetnički vrijednih grafita, van konotacija vandalizma i ilegalnih prostora. Nastoji se ukazati na mogućnost oplemenjenjivanja kulturnog života urbane zajednice prostorima predviđenima za grafite i uličnu umjetnost. Na izložbama, radionicama i festivalima ili pak kroz projekte, ulična umjetnost i grafiti su sve popularniji umjetnički izraz koji doprinosi vizualnom karakteru i ambijentu grada. Kroz projektnu nastavu nastavnik osvještava, senzibilizira i usmjerava učenike ka donošenju vlastitih zaključaka o suvremenim grafitima.

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 152 stranice i 129 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Likovna umjetnost, projektna nastava, grafiti, ulična umjetnost, zajednica

Mentor: dr. sc. Jasmina Nestić, doc.

Komentor: dr. sc. Frano Dulibić, red. prof.

Ocjenjivači: dr. sc. Josipa Alviž, doc., dr. sc. Frano Dulibić, red. prof., dr. sc. Jasmina Nestić, doc.

Datum prijave rada: 26. siječnja 2018.

Datum predaje rada: 25. kolovoza 2019.

Datum obrane rada: 27. rujna 2019.

Ocjena: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Hana Juranović, diplomantica na Nastavničkom smjeru diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Mogućnosti implementacije novih sadržaja u nastavu likovne umjetnosti – interpretacija suvremenih grafita rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 25. 08. 2019.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Grafiti.....	2
3. Zastupljenost teme umjetnosti grafita u srednjoškolskoj nastavi Likovne umjetnosti	4
3.1. Projektna nastava.....	7
4. Prijedlog i plan projektne nastave.....	10
4.1. Prvi tjedan projektne nastave: <i>Povijest grafita i ulične umjetnosti</i>	13
4.2.1. Prvi učionički nastavni sat: <i>O projektnoj nastavi i O grafitima</i>	14
4.2.2. Drugi učionički nastavni sat: <i>O uličnoj umjetnosti</i>	18
4.2. Drugi tjedan projektne nastave: <i>Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti – Zagreb</i>	26
4.2.1. Treći učionički nastavni sat: <i>Grafiti u mom kvartu</i>	26
4.2.2. Četvrti učionički nastavni sat: <i>Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti –</i> <i>Zagreb</i>	27
4.2.3. Terenska nastava u Zagrebu	36
4.3. Treći tjedan projektne nastave: <i>Debata i završna faza projektne nastave</i>	48
4.3.1. <i>Debata</i>	50
4.3.2. <i>Prezentacija i evaluacija projektnog zadatka</i>	54
5. Zaključak.....	56
6. Prilozi.....	58
6.1. <i>Vremenik</i>	58
6.2. <i>Radni materijal: Tekstualni grafiti</i>	60
6.3. <i>Radni materijal: Keith Haring</i>	61
6.4. <i>Radni materijal: Grafiti u mom kvartu</i>	63
6.5. <i>Radni materijal: Četverosmjerka</i>	66
6.6. <i>Prvi učionički nastavni sat: O grafitima</i>	67
6.7. <i>Drugi učionički nastavni sat: O uličnoj umjetnosti</i>	75
6.8. <i>Četvrti učionički nastavni sat: Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti – Zagreb</i>	92
6.9. <i>Radna knjižica: Terenska nastava</i>	109
6.10. <i>Terenska nastava: reprodukcije djela</i>	117
6.11. <i>Radni materijal: Short Documentary</i>	128
6.12. <i>Radni materijal: Exit Through the Gift Shop</i>	130
6.13. <i>Uručak za debatu</i>	132

6.14. Evaluacijska lista za bodovanje učenika	133
6.15. Anonimni upitnik	135
6.16. Samoevaluacijska lista	137
6.17. Koevaluacijska lista.....	138
7. Popis literature.....	139
8. Popis slikovnog materijala.....	145
9. Summary	152

1. Uvod

Grafiti kao dio umjetnosti javnoga prostora su kreativni, suvremeni i aktualni fenomeni s kojima se pojedinac susreće u svakodnevnom urbanom okruženju. Kao teme se prema *Nastavnom planu i programu za likovnu umjetnost* i *Kurikulumu za nastavni predmet Likovna umjetnost za gimnazije u Republici Hrvatskoj* mogu obraditi gotovo u svakom razredu kroz više segmenata. Upravo zato se putem projektne nastave promatraju mogućnosti implementacije suvremenih grafita kao grane ulične umjetnosti u potpuno nov sadržaj, ali komplementaran s dosadašnjom srednjoškolskom nastavom Likovne umjetnosti.

Suvremena umjetnost sve više odmiče od tradicionalnog poimanja umjetnosti i umjetničkog izražavanja, što pritom podrazumijeva i odmicanje od umjetničkog djelovanja unutar konvencionalnih prostora kao što su muzeji i galerije.¹ Ljudi su navikli promatrati umjetnička djela u navedenim kontroliranim uvjetima, no umjetnost u javnom prostoru prilazi slučajnim prolaznicima, a oni svijesno ili nesvijesno postaju promatračima. Na izložbe se odlazi s određenim očekivanjima, dok s druge strane u svakodnevnom okruženju, odnosno na ulici ih nema. Bez predgovora ni (očitog) konteksta, u kontaktu ostaju samo rad i promatrač.

Zbog neočekivanog načina na koji se ovaj umjetnički izraz prenosi mnogi ljudi vide grafite kao oblik vandalizma. No u idealnom okruženju ulična umjetnost bi trebala obogatiti javni prostor. Kao i sva umjetnost, umjetnost na ulicama bi trebala nadahnuti, motivirati, pružiti dodatnu vrijednost javnom prostoru ili poticati ljude na razmišljanje. Značaj grafita, doduše, raste, a kao najbolji primjer ističe se umjetnik Banksy, kojeg se smatra jednim od najvažnijih suvremenih britanskih umjetnika.

Jedna od glavnih karakteristika umjetnosti grafita je ta da su oni privremeni, prolazni. Da li je to prednost ili nedostatak, moglo bi se uvelike polemizirati. Umjetnici grafita su najčešće i sami svoji dokumentaristi, gdje pritom pomno fotografiraju vlastiti proces rada i finalne produkte kako bi mogli sami uvidjeti svoj napredak, ali i dijeliti svoja znanja i tehnike s drugim umjetnicima i entuzijastima. U privremenosti grafita leži njihova mističnost i privlačnost, jer kako što niti galerije ne održavaju vječno iste izložbe, tako niti ulice nisu iznimka, pošto grad kao živući entitet prolazi kroz stalne vizualne i strukturalne promjene. Upravo je na namjernim ili slučajnim promatračima grafita zadatak da razluče čisti vandalizam od umjetnosti, a s tom postavkom kreće i implementacija umjetnosti grafita u obrazovni proces.

¹ Usp. Vera Turković, »Likovno obrazovanje: nove pedagoške prakse«, u: *Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom sustavu*, Zagreb: Akademija odgojno-obrazovnih znanosti Hrvatske, 2013., str. 2.

2. Grafiti

Grafiti su crteži ili natpisi neformalnoga karaktera, a najčešće se nalaze na zidu ili bilo kakvoj drugoj javnoj površini u obliku naknadne intervencije. Usprkos povijesti staroj tisućama godina, grafiti su u svom modernom obliku nastali tek 1960-ih godina. Urbani grafiti su najčešće izvedeni sprejem, odnosno bojom u spreju te se vežu uz brojne mladalačke subkulture u gradovima. Svojevrsna su suvremena zidna slikarska tehnika; mogu se promatrati kao evolucijski nastavak na *zgrafito*, tehniku urezivanja crteža u žbuku.² U novije se doba grafiti često javljaju u obliku vizualnog ili tekstualnog komentara na aktualne događaje lokalnoga ili globalnoga karaktera, no ne nužno.

Sam naziv *grafit* potječe iz talijanskog jezika, gdje pritom glagol (*s*)*graffiare* znači grebati, ogrepsti, a imenica *graffito* označava malu ogrebotinu.³ Talijanski naziv pak vuče korijen od stare grčke riječi *graphein* koja znači pisati. Prema tome, talijanska izvedenica *graffito* označava »natpis izgreben na zidu; urezan crtež«. ⁴ Hrvatski jezični portal definira grafitu kao »crteže ili natpise na zidu (zgrada, pothodnika i slično) izvedene kredom, ugljenom ili sprejem, tipične za subkulturu velikih gradova, a često sadrže političke poruke, buntovan stav u odnosu na građanske norme; posjeduju vlastiti likovni izraz«. ⁵ Sociolog Dražen Lalić definira grafitu kao »izraze različitih značenja predočene crtanjem, urezivanjem i pisanjem po zidovima i drugim javnim prostorima nenamijenjenima toj svrsi. Oni su neinstitucionalan i neformalan oblik komuniciranja pojedinaca i grupa, kako međusobnoga, tako i sa širim društvenim okruženjem«. ⁶ Može se zaključiti kako ne postoji cjelovita jedinstvena definicija grafita, nego se granaju u brojne definicije s različitim naglascima.

Iako su definicije raznolike i ima ih mnogo, s jedne strane im je svima zajednička (nenamjerna) konotacija vandalizma, povezujući grafitu s buntom mladih i ekspresijom istoga na ilegalan način. S druge strane povjesničar umjetnosti Zvonko Maković naglašava umjetničku vrijednost grafita navodeći kako su grafiti »postali sastavnim dijelom kulture i ikonografije«⁷ te su oni »jedina autentična pučka umjetnost današnjice vezana za veće

² Vidi u: *Zgrafito*. Mrežna stranica *Wikipedija*, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Zgrafito> (pregledano 08. kolovoza 2019.)

³ Vidi u: Definition of *graffiti* in English, Mrežna stranica *Lexico*, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/graffiti> (pregledano 13. kolovoza 2018.)

⁴ Vidi u: Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora, 1974., str. 496.

⁵ Vidi u: Definicija riječi *grafit*, Mrežna stranica *Hrvatski jezični portal*, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fV9mXRQ%3D (pregledano 08. veljače 2019.)

⁶ Vidi u: Dražen Lalić, Anči Leburić, Nenad Bulat, *Graffiti i subkultura*, Zagreb: NIP Alinea, 1991., str. 35.

⁷ Vidi u: Zvonko Maković, »Graffiti«, u: *Quorum* 18 (1988.) str. 194.

gradove, koja niče spontano i svakodnevno«. ⁸ Enciklopedijska definicija pučke umjetnosti je ta da likovni izraz u pučkoj umjetnosti proizlazi iz tradicionalnog umjetničkog nasljeđa. Oblici se ponavljaju, mijenjajući samo pojedinosti, a pritom zadovoljavaju estetska mjerila svojih sredina. ⁹ Preko navedene definicije može se vidjeti kako su suvremeni grafiti daleko odmakli od tradicionalnih vrijednosti iako i dalje njeguju *tradiciju* ponavljanja motiva. No, ne mogu se više svi suvremeni grafiti promatrati kroz ovaj citat, jer postoje oni koji su nadišli svoju spontanost i jednostavnost. Ulaskom u svijet umjetnosti i razvojem stilova sve su promišljeniji, pomniji i pažljivije kreirani. Sve više se javljaju grafiti koji svojom formom i sadržajem postaju vrijedan spomenik stvaralaštva i umjetničkog izražavanja pojedinaca. ¹⁰ S obzirom na današnju sve veću popularnost grafita kao grane likovnih i vizualnih umjetnosti, javni prostori više nisu isključivo ilegalno intervenirani.

S grafitima se susrećemo gotovo svakodnevno te s njima ulice postaju svojevrstne neformalne urbane galerije. Umjetnost na ulicama postaje sve više prihvaćena, a suvremene galerije otvaraju svoja vrata za umjetnike koji pretežito rade u eksterijernom ambijentu. Na taj način se u galeriji izlaže njihov rad koji uspijeva zadržati svoj urbani stil. No s time se javlja i pitanje da li je ulična umjetnost još uvijek *ulična* ukoliko je unutar galerije? Iako grafiti postoje već više od pola stoljeća, pitanja poput ovoga ima mnogo i odgovori su raznoliki i često subjektivni. Sve što se može postići ovim radom jest osvijestiti učenike kao buduće savjesne i aktivne građane na postojanje grafita i ulične umjetnosti, koji mogu biti estetski, kulturalno i umjetnički vrijedni.

Grafiti se primarno mogu podijeliti na sadržajni i formalni niz; pritom sadržajno mogu biti raznoliki, a formalno se dijele na one grafite koji šalju verbalne poruke te one koji imaju likovnu ekspresiju. ¹¹ Kraće i jasnije rečeno, grafiti se dijele na tekstualne i vizualne grafite. Tekstualni grafiti su najmnogobrojniji i najrasprostranjeniji te vrlo često imaju negativnu konotaciju (povezanu s vandalizmom), dok oni vizualni poprimaju status cijenjene umjetničke vještine unutar urbane ikonografije. ¹² Ilegalni grafiti (na primjer *tag*, odnosno oznaka) imaju tendenciju pojavljivanja na mjestima koja su izolirana ili zaboravljena; u podvožnjacima, napuštenim kompleksima, u građevinskim zonama i željezničkim kolodvorima. Legalni su grafiti međutim, poput primjerice murala, složeniji i nerijetko puni

⁸ Vidi u: Dražen Lalić, Anči Leburić, Nenad Bulat, *Grafiti i subkultura*, Zagreb: NIP Alinea, 1991., str. 32.

⁹ Usp. Definicija narodne likovne umjetnosti, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36515> (pregledano 10. ožujka 2019.)

¹⁰ Usp. Dražen Lalić, Anči Leburić, Nenad Bulat, *Grafiti i subkultura*, 1991., str. 33–34.

¹¹ Usp. Stipe Botica, *Suvremeni hrvatski grafiti*, Zagreb: Naklada Pavičić, 2000., str. 219.

¹² Usp. Maroje Mrduljaš, »Grafiti – dragocjen urbani fenomen: razgovor s Fedorom Kritovcem«, u: *Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture* 38, Zagreb, 2004., str. 64.

boja, često naručeni od grada i u svrhu uljepšavanja urbanog okoliša. Ono što ujedinjuje te dvije opreke jednoga spektra jest to da je njihovo platno sam grad sa svojim javnim mjestima. Može se zaključiti da grafiti i ulična umjetnost tek odnedavna dijele svoju složenu povijest.

Početak XXI. stoljeća umjetnost u javnim prostorima se razvila u složene interdisciplinarnе oblike umjetničkog izražavanja u različitim tehnikama i koncepcijama: od *tag-ova*, korištenja šablona, grafika, izrade murala i suradničkih umjetničkih projekata, do uličnih instalacija, performansa i video umjetnosti. Dok su istraživanja grafita vrlo česta u sociološkom ili pak jezikoslovnom području, rijetko se promatraju kroz povijesnoumjetničku prizmu. Ipak, oni su zajednički izraz većini kultura na svijetu te ih je potrebno sustavno istražiti unutar svih područja. Na taj način se grafiti mogu promatrati kao zajedničko opće dobro, to jest kao stanovita kultura u opticaju.¹³

3. Zastupljenost teme umjetnosti grafita u srednjoškolskoj nastavi Likovne umjetnosti

Grafite se u medijima često poistovjećuje s vandalizmom te se spominju i povezuju sa subkulturama unutar društva i promatraju isključivo kao sociološki fenomen mladih. Shodno tome, unutar *Nastavnog plana i programa za likovnu umjetnost*¹⁴ nije predviđeno obrađivanje grafita niti njihovo spominjanje. Valja napomenuti kako je spomenuti nastavni plan izrađen 1994. godine te je upitno koliko je aktualan i ažuran skenirani dokument nakon dvadeset i četiri godine. Ono što jest navedeno unutar spomenutog *Nastavnog plana i programa*, a moglo bi se povezati i primijeniti na umjetnost grafita su brojne zadaće kojima se ostvaruju razna učenička očekivanja: »razvijati učenikove mogućnosti da dožive umjetnička djela i time obogate svoj emotivni život; upoznavati učenike s najvažnijim djelima likovne baštine, svjetske, europske i hrvatske [...]; održavati likovnu praksu, 'kulturu ruke' u likovnim bilješkama, ideogramima i vizualnim porukama; uzdizati likovnu kulturu kao dio opće kulture; spoznaja i doživljaj međuzavisnosti različitih grana umjetnosti [...]; razvijati navike kod učenika da sudjeluju u suvremenim likovnim zbivanjima«. ¹⁵

Kada se pojedinačno promatraju sadržaji u razredima, umjetnost suvremenih grafita bi se potencijalno mogla obraditi unutar programske građe prvoga i četvrtoga razreda za četverogodišnju školu, odnosno unutar prvoga i drugoga razreda dvogodišnje škole – barem u

¹³ Vidi u: Stipe Botica, *Suvremeni hrvatski grafiti*, Zagreb: Naklada Pavičić, 2000., str. 225.

¹⁴ Usp. *Nastavni plan i program za likovnu umjetnost*, u: *Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete*, 1994., http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/likovni.pdf (pregledano 16. srpnja 2018.)

¹⁵ Isto, str. 1.

kontekstu tema *velegrada Zagreba* i uloge javne skulpture, na koju se na neki način grafiti nastavljaju u smislu umjetnosti u javnom prostoru. Budući da je četverogodišnji program puno razrađeniji i detaljnije opisan, nadalje će se navesti koji točno sadržaji bi se mogli povezati s grafitima. U prvome razredu to su sljedeći sadržaji: Pojedinaac i okolina (Kako gledamo, što vidimo, kako uočavamo); Crtež: linija (svojstva i odnosi – ritam i simetrije); Slikarstvo: oblikovanje plohe, odnos tehnike i izražajnih sredstava (elemenata forme); Slikarstvo: boja (svojstva i odnosi – ritam i simetrije); Slikarstvo: ikonografija i ikonologija; Odnos između arhitekture, skulpture i slike. Kompozicija cjeline. Odnos prema okolišu; Komunikacija: mnogoosjetilno doživljavanje svijeta (dodirno, slušno, vizualno, mirisno, okusno).¹⁶ U četvrtome razredu to su sljedeći sadržaji: Umjetnost druge polovice XX. stoljeća; Slikarstvo i skulptura; Urbanizam; Zaštita okoliša; Vizualne komunikacije: TV, film, tisak; Pojedinaac u vremenu i prostoru.¹⁷

Katalogom obveznih udžbenika za gimnazije¹⁸ propisani su udžbenici koji su dozvoljeni na odabir nastavniku predmeta. Uvidom u srednjoškolske udžbenike Likovne umjetnosti, može se zaključiti da je umjetnost grafita, kao i ulična umjetnost, vrlo malo ili nije uopće zastupljena.¹⁹

Tematski se grafita ukratko dotiče udžbenik Antuna Karamana²⁰ u drugom poglavlju *Točka, crta/linija, ploha* i u desetom poglavlju *Zidne slikarske tehnike*. U prvospomenutom poglavlju spominje se zračni kist općenito kao medij, no povezuje se uz hiperrealističko slikarstvo,²¹ dok se u drugome poglavlju spominju urbani grafiti unutar suvremenih zidnih tehnika te su kao zanimljivost istaknuti writeri (osobe koje bojom u spreju ostavljaju *tag* na zidu) urbanih grafita.²² Osim subkulturnih i vandalističkih konotacija A. Karaman napominje kako grafiti mogu i doprinijeti ljepoti urbanog grada te spominje Keitha Haringa (1958. – 1990.) kao svjetski poznatog umjetnika koji je radio grafite u New Yorku u 1970-ima. Pored

¹⁶ Isto, str. 3–4.

¹⁷ Isto, str. 6–7.

¹⁸ Vidi u: *Katalog obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole od školske godine 2014./2015.* <https://mzo.hr/hr/katalog-obveznih-udžbenika-pripadajucih-dopunskih-nastavnih-sredstava-za-osnovnu-skolu-gimnazije?cat=209> (pregledano 11. ožujka 2019.)

¹⁹ Analizirani su sljedeći udžbenici: Antun Karaman, *Osnovni elementi, oblici i vrste likovnog govora: udžbenik za 1. razred gimnazije s dvogodišnjim programom likovne umjetnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.; Natalija Stipetić Ćus, Zrinka Jurić Avmedoski, Blanka Petrincec Fulir, Elen Zubek, *Likovna umjetnost 1: udžbenik iz likovne umjetnosti za 1. razred srednjih škola s dvogodišnjim i četverogodišnjim programom*, Zagreb: Alfa, 2009.; Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubek, Blanka Petrincec Fulir, Zrinka Jurić Avmedoski, *Likovna umjetnost 4: udžbenik iz likovne umjetnosti za 4. razred srednjih škola s četverogodišnjim programom*, Zagreb: Alfa, 2014.; Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost 4: udžbenik za 4. razred gimnazije, srednje strukovne i umjetničke škole*, Zagreb: Školska knjiga 2015.

²⁰ Vidi u: Antun Karaman, *Osnovni elementi, oblici i vrste likovnog govora*, 2005.

²¹ Isto, str. 22.

²² Isto, str. 86–87.

teksta su kao primjeri slikovno prikazani vandalistički *tag*-ovi grafiti writera, no bez legendi.²³

U udžbeniku za prvi razred autorica Natalije Stipetić Ćus, Zrinke Jurić Avmedoski, Blanke Petrincec Fulir i Elen Zubek grafiti se spominju isključivo u pojmovniku definicijom »izvode se sprejem, a vežu se uz subkulturu velikih gradova.«²⁴ U udžbeniku za četvrti razred istih autorica²⁵ grafiti i ulična umjetnost se uopće ne spominju, kao niti unutar udžbenika Jadranke Damjanov²⁶ za četvrti razred.

Nastavno na udžbenike, u ispitnom katalogu za državnu maturu iz Likovne umjetnosti u školskoj godini 2018./2019. ne spominju se niti grafiti niti ulična umjetnost.²⁷ Afirmirani umjetnici koji su inače vezani uz umjetnost grafita, ali i onu konvencionalnu umjetnost, također nisu spominjani (kao što je Keith Haring u udžbeniku A.Karamana). Ipak, valja napomenuti kako grafiti mogu biti odabrani kao likovni primjeri na kojima će se ispitivati sadržaji vezani uz formalne elemente za analizu umjetničkoga djela, kao i odnosa arhitekture i slikarstva u urbanom prostoru.

Pozitivan pomak događa se početkom 2019. godine, kada je odlukom donesen *Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije*²⁸ te su grafiti i *street art* postavljeni u ishode za drugi i četvrti razred gimnazijskog programa predmeta Likovna umjetnost. U sklopu teme *Čovjek i prostor* u prvom razredu učenik raspravlja o sadržajima i problemima suvremenoga stanovanja i urbanističkoga oblikovanja te su grafiti i *street art* izborne raspravljalачke teme u smislu intervencija u urbanom prostoru. Unutar tema *Umjetnost i moć* i *Umjetnost i stvaralački proces* u četvrtom razredu bitno je razumijevanje uloge umjetnosti u propagandi, društvenim i socijalnim pitanjima, ali i prednosti ili pak nedostatku institucionalizacije i komercijalizacije umjetnosti popularnom kulturom i masovnim medijima. Kao izborna raspravljalачka tema u sklopu teme *Umjetnost i moć* javljaju se grafiti i *street art* u kontekstu preplitanja likovnih umjetnosti, popularne kulture i masovnih medija. Kroz Nacionalni kurikulum problematika grafita je

²³ Isto, str. 86–87.

²⁴ Vidi u: Natalija Stipetić Ćus, Zrinka Jurić Avmedoski, Blanka Petrincec Fulir, Elen Zubek, *Likovna umjetnost 1*, 2009., str. 157.

²⁵ Usp. Natalija Stipetić Ćus, Elen Zubek, Blanka Petrincec Fulir, Zrinka Jurić Avmedoski, *Likovna umjetnost 4*, 2014.

²⁶ Usp. Jadranka Damjanov, *Likovna umjetnost 4*, 2015.

²⁷ Vidi u: *Ispitni katalog za državnu maturu iz Likovne umjetnosti u školskoj godini 2018./2019.*, <https://mk0ncvvow8xj1dauw2r.kinstacdn.com/wp-content/uploads/2018/10/LIKOVNA-2019.pdf> (pregledano 18. veljače 2019.)

²⁸ Usp. *Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije*, 2019., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_162.html (pregledano 19. veljače 2019.)

obrađivana kroz izborne teme, dok bi sam sadržaj, točnije likovni primjeri, umjetnici i umjetnički stvaralački proces bili na odabir profesora.

Iako bi u idealnom situacijskom okruženju ova tema bila jednako zastupljena kao i ostali umjetnički pokreti u nastavi Likovne umjetnosti, za sada bi funkcionirala u obliku projektne nastave. U ovome slučaju projektna nastava bila bi razredni projekt. Jadranka Damjanov smatra da »obrazovanje ne treba biti drugo nego osvješćivanje onoga što se opaža, a priprema nastavnika iznalaženje putova i sredstava kako se to nenaporno i učinkovito postiže«. ²⁹ Učenike bi se upravo osvijestilo i pridala bi se pažnja grafitima i uličnoj umjetnosti. Pristup obrazovanju Jadranke Damjanov, u kojemu je temeljna ideja da se svako umjetničko djelo, kao i pojava, u nastavi pretvara u događaj, vježbu ili igru se poklapa gotovo savršeno s idejom projektne nastave.

3.1. Projektna nastava

Društvo se, a s njime i obrazovanje putem likovnih primjera, mijenja sukladno posljedicama globalizacije, tehnologije i širenja komunikacije putem Interneta. Postavljene su nove zadaće pred likovno, ali i općenito srednjoškolsko obrazovanje, koje trebaju unaprijediti bitne životne vještine i kompetencije učenika. Te vještine i kompetencije potrebne za budućnost nisu jednake onima iz prošlosti te se time i vrijednosti starijih, odnosno mlađih generacija uvelike mijenjaju. Kako bi se te vještine i kompetencije optimalno usvojile, podrazumijeva se snažna potpora osobnom razvoju učenika. ³⁰

Dok je tradicionalna nastava podrazumijevala propisani nastavni program i nastavnika koji ga poučava, u suvremenoj su nastavi čimbenici nastavnog kurikulumu međusobno povezani s ciljevima odgoja. U suvremenom se obrazovanju nastavniku na zadane teme daje veća sloboda odabira nego što je bio slučaj u tradicionalnom obrazovanju. Iz učeničke perspektive, nova pedagoška praksa jest aktivno korištenje kritičkog promišljanja koje razvija one kompetencije i vještine u prepoznavanju problema i traženju rješenja, za razliku od tradicionalne pedagoške prakse usmjerene na faktografsko znanje i doslovan prijenos podataka i informacija. Štoviše, suvremeno obrazovanje putem likovnih primjera proširuje kritičko promišljanje na estetske i intelektualne sposobnosti metodama usmjerenim na aktivnosti, a konkretno unutar projektne nastave. ³¹

²⁹ Vidi u: Jadranka Damjanov, »Novi pristup obrazovanju«, u: *CARNet - časopis Edupoint II*, Zagreb, 2002., str. 4.

³⁰ Usp. Vera Turković, »Likovno obrazovanje: nove pedagoške prakse«, 2013., str. 2–3.

³¹ Isto, str. 3.

Iako je u suvremenom školskom obrazovanju naglasak već neko vrijeme stavljen na zainteresiranost i aktivnost učenika, moglo bi se reći kako je u projektnoj nastavi učenik aktivniji sudionik jer projekt nije uspješan ukoliko učenik nije motiviran za rad. Učenik bi trebao biti aktivniji od nastavnika u smislu da je nastavnik učeniku mentor, ali i suradnik i organizator. Nastavnik kroz projektnu nastavu ima prvenstveno ulogu organizatora te kroz suradnju i mentorstvo kontrolira i usmjerava učenike na željeni cilj. Pedagoška uloga nastavnika jest uloga mentora, promatrača i evaluatora; definirajući zadatke i određujući pravila ponašanja osiguravajući pritom ugodno radno okruženje. Kao mentor, nastavnik dijeli materijale i određuje pojedinačne zadatke i njihove specifične namjene; kao promatrač, nastavnik provjerava nazočnost učenika te daje šansu za samovrednovanje i koevaluaciju te kao evaluator, nastavnik vrednuje radove u skladu sa sposobnošću učenika.³² Ciljevi učenja odnose se na spoznajni (kognitivni), psihomotorički i afektivni razvoj (prema Bloomovoj taksonomiji ciljeva odgoja). Kombinacijom tih vrsta razvoja suvremeno obrazovanje putem likovnih primjera karakterizira interdisciplinarnost, interakcija i uključenost u nastavu korištenjem tehnologije i novih medija.³³ Kroz projektnu nastavu učenici razvijaju kritičko mišljenje, odgovornost, samostalnost, ali i međusobnu komunikaciju; upravo putem takve vrste nastave cjelokupno se razvija njihovo kognitivno, psihomotoričko i afektivno područje osobnosti. Kroz projektnu nastavu učenici stječu nova znanja i osposobljeniji su za rješavanje problema putem analiziranja, eksperimentiranja, istraživanja te raspravom i pomnim promišljanjem. Također se stavlja se sve veći naglasak na predmetnu interdisciplinarnost, odnosno povezivanje umjetničkog obrazovanja s drugim nastavnim područjima.³⁴ Time je projektna nastava idealna za interdisciplinirano učenje i međupredmetno povezivanje sadržaja, različite metode rada (samostalan rad, rad u paru, grupni rad), usavršavanje kompetencija i vještina, bilo socijalnih ili praktičnih. Stjecanjem raznih iskustava i novih znanja učenik, osim osamostaljenja načina razmišljanja, dobiva i na samopouzdanju za budući razvoj kompetencija za život. To znači da je cilj obrazovanja učiniti učenika kompetentnim za specifično područje. Vera Turković definira kompetenciju kao »sposobnost uspješnog rješavanja problema u određenom kontekstu uporabom kognitivnih, motivacijskih i socijalnih sposobnosti, dok u području umjetnosti se dijeli na tri jednaka dijela: kreaciju, prikazivanje i reakciju«. ³⁵ Stoga suvremeno obrazovanje putem likovnih primjera usmjereno na kompetencije podrazumijeva integraciju prakse (kreacija) i kulturnog razumijevanja

³² Isto, str. 10.

³³ Isto, str. 6.

³⁴ Isto, str. 3.

³⁵ Isto, str. 3.

umjetnosti (reakcija) kroz prikazivanje likovnih djela. To znači da učenici uče kroz diskusiju, promatranje i razne druge metode učenja, dok praktičnim učenjem postaju odgovorni za vlastite rezultate.³⁶

Tokom projektne nastave učenici, uzimajući u obzir prikupljene informacije, promišljaju i rješavaju probleme neke određene tematike koju im definira nastavnik. Pritom se nastava može održati u učionici, ali i u vanjskome prostoru, na određenim mjestima u gradu. Rad s učenicima u urbanom okruženju ima veliku iskustvenu prednost radi posebnosti vizualno-likovnih karakteristika grada u kojem žive, tim više radi tematike ove projektne nastave.³⁷ Interdisciplinarnost urbanog likovnog obrazovanja putem projektne nastave, osim razvoja kritičkog stava prema aktualnim društvenim pitanjima ili razvoja kognitivnih sposobnosti kao što su kreativnost i rješavanje problema, razvija i razumijevanje umjetnosti i kulturne baštine.³⁸

Učenici bi kroz projektnu nastavu osvijestili i propitali svoja postojeća znanja ili pak predrasude u kontekstu grafita i ulične umjetnosti. Kao najprikladniji oblik predstavljanja finalnog zadatka projektne nastave jest takozvani *projektni dan*. Školska ocjena je u ovome slučaju također čimbenik učenikove motivacije i želje za sudjelovanjem. Svi učenici bi toga dana imali prostor i vrijeme za prikaz vlastitih rezultata na željeni način, to jest primjerice kroz izložbu.³⁹ No najpravedniji način davanja školskih ocjena vezanih uz projektnu nastavu je, osim finalnog projektnog zadatka, ocjenjivanje djelotvornosti kompletnog procesa. Procesom evaluacije i bodovanjem evaluacijske liste nastavnik odlučuje o učenikovoj ocjeni. Ocjenjuje se učenikova aktivnost i djelotvornost tokom projektne nastave, ali i finalni projektni zadatak. Također se daje i opisna ocjena ili dodatni komentari u kojoj se pojašnjavaju posebnosti i djelotvornost pojedinog učenika, gdje se pritom opisuje ako je primjerice neki učenik bolji u kreativnom izražavanju, a lošiji u zadacima. Ipak, učenik bi trebao, a i jedini u potpunosti mogao sam evaluirati vlastiti proces rada u svrhu daljnjeg osobnog razvitka. Iako i sam naziv samoevaluacije stavlja težinu na osoban stav učenika; nastavnikova je zadaća osmisliti kriterije prema kojima će učenik moći ocijeniti vlastiti rad. Evaluiranjem iliti ocjenjivanjem vlastitog rada učenik može definirati korake u procesu istoga i na koji način nastaviti dalje. Na taj način učenik postavlja nove izazove samome sebi, podiže si samopouzdanje i samouvjerenost u vlastitu sposobnost. Nastavnik kao mentor,

³⁶ Isto, str. 3.

³⁷ Isto, str. 6.

³⁸ Isto, str. 7.

³⁹ Vidi u: Milan Matijević, »Projektno učenje i nastava«, u: *Nastavnički suputnik*, Zagreb: Znamen, 2008., str. 188–225.

promatrač i evaluator potiče i navodi učenika da izrazi svoju kreativnost i finalizira svoj rad. Kroz samoevaluaciju učenik prepoznaje i rješava potencijalne probleme, odgovorno se odnosi prema vlastitom procesu rada, finaliziranju krajnjeg zadatka i njegovoj prezentaciji.⁴⁰ Osim toga, učenicima se pruža mogućnost koevaluacije, odnosno međusobne vršnjačke evaluacije koja pomaže pri interpersonalnim odnosima i podiže motivaciju uključenih učenika. Nastavnik kao promatrač ipak zadržava dozu autoriteta koje je potrebna da bi učenici evaluirali sebe, ali i druge, etički i pravedno. Na kraju, učenicima se daje i anonimni upitnik za vrednovanje rada nastavnika i cijele izvedene projektne nastave. Ovdje učenik ima mogućnosti dati iskrene komentare i izraziti vlastite stavove vezane za projektnu nastavu, kako bi ju nastavnik mogao pospješiti za daljnje generacije.

4. Prijedlog i plan projektne nastave

Ovaj projekt namijenjen je učenicima četvrtih razreda srednje škole (općega, jezičnoga ili klasičnoga gimnazijskog usmjerenja), a ukupno traje tri tjedna. Projekt se provodi izvan ili unutar redovne nastave (na volju i mogućnosti nastavnika) prema *Kurikulumu za nastavni predmet Likovna umjetnost za gimnazije u Republici Hrvatskoj*. Projektna nastava bi se idealno odvijala tijekom drugog polugodišta školske godine radi lakšeg praćenja nastavnog tijeka u redovnoj nastavi Likovne umjetnosti. Projektnom nastavom se prvenstveno nastoji učenike osvijestiti i senzibilizirati za okolinu u području ulične umjetnosti i grafita.

Tokom tri tjedna učenici uče o grafitima kao dijelu suvremene umjetnosti i društva. Projektna nastava sadrži i terenski obilazak grada Zagreba gdje se razgledavaju popularna mjesta za (legalne i ilegalne) grafite te jedinstveni *street art* studio. Izložbe nisu predviđene na terenskoj nastavi, no izuzetno su dobrodošle ukoliko će ih biti, a da su tematski povezane s projektnom nastavom. Putem metodičkih vježbi se upoznaje, ponavlja i utvrđuje gradivo, vježba opažanje, percipiranje i sagledavanje, dok na terenskoj nastavi učenici imaju mogućnost iz prve ruke vidjeti umjetnost grafita te vježbati oko pomnim promatranjem umjetničkih djela. Također, putem terenske nastave učenici mogu zaključiti i razaznati koji grafiti se mogu smatrati umjetničkim djelima, a koji su grafiti napravljeni samo radi potpisivanja, odnosno *tag*-iranja.

⁴⁰ Vidi u: Vera Turković, »Likovno obrazovanje: nove pedagoške prakse«, 2013., str. 9–10.

Glavna tema ovoga projekta je umjetnost grafita i ulična umjetnost, a kroz temu se provode ključna pitanja kojih ima više, pošto se unutar jednoga ne mogu pokriti svi aspekti koji su relevantni za ovaj projekt. Ključna pitanja su: *Jesu li grafiti poseban oblik umjetnosti ili vandalizam? Moraju li nužno osvještavati aktualna društvena pitanja? Jesu li komercijalizirani, odnosno mogu li biti institucionalizirani i je li to nešto pozitivno ili negativno?*

Iako grafiti i ulična umjetnost nisu sadržajno srodni drugim nastavnim predmetima, korelacija bi bila postignuta prvenstveno tematski. Kroskurikularnost može biti postignuta uz druge humanističke predmete poput hrvatskog jezika (artikulirano usmeno i pismeno izražavanje na književnom hrvatskom jeziku, njegovanje medijske kulture gledanjem filmova), engleskog jezika (njegovanje medijske kulture gledanjem stranih filmova, korištenjem terminologije na stranom jeziku), etike (debata i diskusije), povijesti (razvoj umjetnosti grafita i ulične umjetnosti, smještaj u određeno vrijeme i određeni povijesni kontekst) te prirodne predmete poput biologije (ekologija kao suvremen način održavanja baštine). Ukoliko učenici žele, na *projektom danu* mogu predstavljati vlastite radove i na engleskom jeziku, ili pak predstaviti ih uz kakvu tematski vezanu glazbenu ili video pozadinu, a tu je dobrodošla i pomoć nastavnika iz drugih predmeta. Učionička nastava i rad kod kuće uključuju multimediju, čime se učenicima razvija informatička pismenost koja im je potrebna u današnjem svijetu. Kroz debatu učenici razvijaju artikulirano izražavanje, objektivno i kritičko mišljenje, međusobnu suradnju i solidarnost. Terenska nastava zahtijeva kontekstualiziranje i razumijevanje pojedinih likovnih primjera povezanih s književnošću i znanošću, no prvenstveno razvija smisao za estetiku i ljubav prema suvremenoj vrsti baštine. Prijedlogom projektne nastave pokriva se više ciljeva: cilj projektne nastave je upoznati učenike s grafiterstvom kao granom umjetnosti u javnom prostoru, razviti osobni stav i kritičko mišljenje te razlučiti koji su grafiti vandalizam, a koji umjetnička djela. Kroz društveni i povijesno-kulturni kontekst grafita učenici će analizirati i opisivati koji elementi čine grafite i koje su njihove razlike od ostalih tradicionalnih umjetničkih djela, a koje su im sličnosti. Upotrebljavat će terminologiju prikladnu uz grafiterske tehnike rada. Učenici će kroz analize djela vježbati i razvijati svoju sposobnost opažanja i rasuđivanja te će kroz praktičan rad biti aktivno uključeni u nastavni proces. Time će razvijati vlastite stavove i vrijednosti uspostavljanjem aktivnoga i propitkujućeg odnosa prema okolini i likovnom stvaralaštvu u njoj. Učenici će se upoznati s najznačajnijim djelima svjetske i zagrebačke grafiterske scene, kontekstualizirati djela i ulogu likovnoga stvaralaštva u suvremenom

društvu istraživanjem i uspostavljanjem odnosa s društvenim, povijesnim i kulturnim čimbenicima.

Učenici aktivno sudjeluju u projektnoj nastavi ne samo prilikom izvedbi vlastitih projekata i analizi metodičkih vježbi, nego ih se uključuje u čitav proces nastanka projektne nastave i navodi na donošenje samostalnih zaključaka i stavova. Metodičke vježbe se najčešće izvode individualno, a analiziraju grupno, kako bi se svaki učenik aktivirao u jednakoj mjeri. U projektnoj nastavi se kombiniraju različite metode i oblici rada – frontalna nastava, metoda razgovora i diskusije, metoda crtanja, njegovanje *kulture ruke*, metoda demonstracije i analize kroz metodičke vježbe uz pojedinačni rad učenika. Učenici će razvijati psihomotoričke i kognitivne vještine upoznavanjem i upotrebom različitih materijala, postupaka i medija. Njihov afektivni razvoj pospješit će se pozitivnim komunikacijskim okruženjem te osobnim i kulturnim razvojem. Osnovni odgojno-obrazovni ishodi ovog prijedloga projektne nastave su sljedeći: učenici će moći prepoznati i imenovati glavne aktere grafičarske umjetničke scene kao i njihova djela te moći objasniti društveno-kulturni utjecaj grafita na vizualne karakteristike grada; kroz metodičke vježbe i cijelu projektnu nastavu će razvijati kritičko, aktivno mišljenje; na kraju će učenici moći povezati, ali i razlikovati uličnu umjetnost od grafita, također će moći kvalitetno i argumentirano izraziti vlastito mišljenje kao i kreativno se izraziti pomoću finalnog projektnog zadatka; nakon projektne nastave učenici će moći razaznati vandalizam od umjetničkih grafita, objasniti i imenovati glavne termine vezane uz grafite i uličnu umjetnost, prepoznati i opisati glavne karakteristike grafičarstva, kao i njihove medije i vrste. Osim izražavanja dojmova učenici će kroz analizu sadržaja i kompozicije djela promisliti i diskutirati o sadržajima koje uče te njegovati *kulturu ruke*.

Projektna nastava planirana je kroz tri tjedna. Prvi tjedan započinje predavanjem na kojemu će se učenici baviti uličnom umjetnošću i suvremenim grafitima – što su grafiti, kada nastaju suvremeni grafiti i na koji se način stavljaju u odnos s umjetnosti u javnom prostoru. U sklopu ulične umjetnosti, spominju se načini oblikovanja i vrste grafita uz prigodne poznate umjetnike, to jest uz umjetnike koji su poznati upravo radi posebnosti načina oblikovanja grafita. Učenici će uspoređivati i proučavati značajna slikarska i grafičarska umjetnička djela kroz vježbe, analize i rasprave. Dok se u prvome tjednu obrađuje svjetska grafičarska scena, u drugome tjednu detaljno bi se obrađivala hrvatska, točnije zagrebačka grafičarska scena i ulična umjetnost. Kroz povijest zagrebačkih suvremenih grafita bi se doticali poznatih umjetnika grafičara, odnosa vandalizma i legalnih grafita. Terenskim obilaskom centra grada Zagreba osim javnih mjesta na kojima se mogu susresti grafiti učenici

bi bili upoznati i s jedinstvenom galerijom-radionicom poznatih grafitera. Samim time otvorio bi se diskurs za njihov odnos s institucionaliziranim umjetničkim svijetom te bi se na taj način nagoviještalo treći koji je ujedno i finalni tjedan. Dok su neki od grafiti umjetnika već u 1970-im godinama prešli u svijet umjetničkih galerija, za većinu umjetnika je nova praksa da rade i na otvorenom i u studiju. Tomu je donekle pomoglo i povećanje broja specijaliziranih galerija za izlaganje urbanih suvremenih umjetničkih djela. Stoga je u trećem tjednu predviđena problemska rasprava, odnosno debata o grafitima i uličnoj umjetnosti. Diskusija bi se doticala aktualnih pitanja poput onih na koji način komercijalizacija utječe na razvoj grafitne umjetnosti, treba li raditi izložbe i prodavati suvenire vezane uz djela grafitne umjetnosti, trebaju li se grafiti čuvati kao materijalnu umjetničku baštinu ili bi se trebao dopustiti *prirodni tijek* nestanka grafita. Debata bi se doticala svih tih pitanja kroz tezu: *Komerijalizacija grafita i ulične umjetnosti je pozitivan napredak.*

Kao finalni rezultat projektne nastave, održala bi se izložba učeničkih radova, odnosno učeničkih grafita. Odabir oblikovanja i tehnike samoga rada bio bi prepušten na izbor učenika, to jest u prvome tjednu bi učili o različitim vrstama grafita te bi mogli odabrati kakve grafite bi napravili. Naravno, panele i ostale materijale i potrepštine predviđene za razne vrste grafita osigurala bi škola. Na kraju, svi učenici bi bili uključeni u proces konceptualizacije same izložbe te potpomagali u njenoj kreaciji i prezentaciji.

4.1. Prvi tjedan projektne nastave: *Povijest grafita i ulične umjetnosti*

Prvi tjedan projektne nastave se sastoji od učioničke nastave od dva školska sata na temu definicije, povijesti i vrstama grafita i ulične umjetnosti. Učenike će se najprije upoznati s temom projektne nastave te će se opisati na koji način će se tema obrađivati i koji su učenički zadaci, odnosno što se od njih očekuje u pogledu aktivnosti i zadaća. Također im se odmah daje do znanja o čemu je riječ u finalnom rezultatu rada projektne nastave, kako bi bili osviješteni da imaju odabir osobnog izbora te da aktivno slušaju i sudjeluju tijekom realizacije ove projektne nastave. Pojašnjava se način rada te dijeli vremenik [Vremenik]⁴¹, a nakon toga se kreće s nastavom uz PowerPoint prezentaciju. Učenicima se pojašnjava kako će se sve prezentacije i sav radni materijal nalaziti u zajedničkoj Google Disk mapi,

⁴¹ Uglatim zagradama u tekstu upućuje se na priloge koji se nalaze na kraju ovoga rada. Tamo se nalaze cjeloviti dokumenti.

postavljan prema vremeniku i najavom nastavnika, a njihov je zadatak ispunjene i skenirane radne i ostale materijale postaviti u osobne mape naziva [Ime i prezime].

4.2.1. Prvi učionički nastavni sat: *O projektnoj nastavi i O grafitima*

Na početku nastavnog sata nastavnik pozdravlja učenike, pojašnjava temu projektne nastave, a to su grafiti i ulična umjetnost te ukratko objašnjava način na koji projektna nastava funkcionira, odnosno da je to metoda poučavanja u kojoj učenici kroz iskustvo i praktičan rad razvijaju svoje kompetencije i usvajaju znanje. Nastavnik opisuje da se projektna nastava provodi kroz tri tjedna te im dijeli vremenik [Vremenik] u kojemu učenici mogu vidjeti što se od njih i kada očekuje. S učenicima se prolazi kroz vremenik kako bi im svaki segment tjedna, njihovih aktivnosti i zadaća bio jasan pa se potom naglašava kako je krajnji rezultat, grafit, rezultat njihovog kreativnog rada, koji će se prikazati i drugim učenicima, profesorima i roditeljima kroz projektni dan, odnosno izložbu. Učenicima se naglašava da će tijekom prvoga tjedna trebati razmisliti kakvu vrstu grafita će napraviti za izložbu finalnog projektnog zadatka te odlučiti hoće li ih raditi na panelima, na zidu ili kakvoj drugoj podlozi. Ukoliko bi škola dopustila oslikavanje svojih zidova, po mogućnosti bi se moglo dogovoriti stručno mentorstvo finalnog projektnog zadatka s nekim umjetnikom grafiterom. Primjerice, ulični umjetnik Mario Miličić, rodom iz Slavonskog Broda, a nadimka Mane Mei, radi grafite vizualno ugodnih, šarenih i pozitivnih kratkih poruka. Nedavno je, 2018. godine, surađivao s IX. gimnazijom u Zagrebu, kada je s učenicima oslikao školsko igralište.⁴² U sklopu Zelene akcije u ožujku 2019. godine je isti umjetnik oslikao pothodnik ispod Branimirove ulice kod željezničke stanice Maksimir, zajedno s učenicima Osnovne škole Antuna Gustava Matoša i Osnovne škole Dobriše Cesarića u Zagrebu.⁴³ Ovo su samo primjeri kreativne suradnje između učenika i umjetnika, no potencijala i mogućnosti ima puno. U svakome slučaju, predviđeni su paneli, zidovi koje je dozvoljeno oslikavati ili kakvi drugi objekti u slučaju odabira drugačijih vrsta grafita. Učenicima se pojašnjava kako je u finalnom projektnom zadatku predviđen samostalan rad,

⁴² Usp. Martina Gelenčir, *Pogledajte kako to izgleda kada jedna gimnazija dopusti učenicima da sami preobrazе školsko igralište*. Mrežna stranica *Srednja.hr* (24. svibnja 2018.), <https://www.srednja.hr/kreativninered/pogledajte-to-izgleda-jedna-gimnazija-dopusti-ucenicima-da-sami-preobrazе-skolsko-igraliste/> (pregledano 19. lipnja 2019.)

⁴³ Usp. *Primjer kako bi trebali izgledati svi zagrebački pothodnici*. Mrežna stranica *Lice grada* (19. travnja 2019.), <http://liceграда.hr/tag/mane-mei/> (pregledano 19. lipnja 2019.)

no može se raditi i u paru ili grupi po troje-četvero učenika, ali se pritom naglašava kako će i u tome slučaju svi učenici izlagati i prezentirati svoj segment rada. Drugim riječima, svi učenici jednakovrijedno rade. Učenicima se također pojašnjava kako će se sve prezentacije i sav radni materijal potreban za projektnu nastavu nalaziti na zajedničkoj Google Disk mapi, a učenici će ispunjene i skenirane radne i ostale materijale postaviti u osobne mape naziva [Ime i prezime]. Ukoliko će učenici imati više ideja i biti željni kreativnog izražaja, dopušteno je napraviti više verzija grafita, koje se mogu zatim fotografirati i postaviti u učeničku osobnu mapu. Nastavnik pritom može pomoći učeniku povratnim informacijama i prijedlozima u krajnjem odabiru produkta.

Učenicima se naglašava i pojašnjava način na koji nastavnik ocjenjuje proces projektne nastave kroz evaluacijsku listu. Boduje se učenička aktivnost i djelotvornost tokom projektne nastave, ali i kreativnost finalnog projektnog zadatka te daje opisna ocjena i dodatne povratne informacije. Učenicima se također pojašnjava proces samoevaluacije i koevaluacije, gdje je učenička iskrenost i pravednost vrlo bitna, kao i vrijednost anonimnog upitnika putem kojeg će učenici imati priliku dati komentare i izraziti stavove uz projektnu nastavu. Zatim se kreće u obradu nastavnoga sadržaja vezanog uz nastanak i kratku povijest grafita, a koju prati prezentacija [Prezentacija 1.1].⁴⁴ Na samome početku prezentacije [Prezentacija 1.1:2], reproducirane su dvije verzije djela grafitera Banksyja, jedno je naziva *Djevojčica s balonom (stencil na zidu, 2002., Most Waterloo, London)*, a drugo *Love is in the bin (boja u spreju i akril na platnu, 2018.)*. Učenike se pita po čemu su ova dva djela slična, a po čemu različita. Slična su po tome što prikazuju istu temu, odnosno djevojčicu koja pokušava dohvatiti lebdeći balon u obliku srca, no djela se razlikuju u korištenju površine (zid naspram platna) i smještaju djela (javna površina naspram galerije), a samim time se mijenja i kontekst djela. Učenicima se pojašnjava kako je slika *Djevojčica s balonom*, koja s ponovljenim motivom aludira na originalni grafit, bila prodavana na aukciji u Londonu, no čim je prodana, sakriveni mehanizam je počeo uništavati djelo, ali uspio je samo djelomice, pretvarajući sliku u umjetničku intervenciju, a čineći djelo još poznatijim i popularnijim.⁴⁵ Ovdje se učenicima mogu postaviti pitanja: *Koja je bila Banksyjeva namjera postavljanjem skrivenog mehanizma? Mislite li da je htio uništiti djelo ili mu povećati vrijednost? Kakvu*

⁴⁴ Na prezentaciju se u tekstu upućuje uglatim zagradama; prvi broj označava broj prezentacije, a drugi broj slajda unutar iste. U priložima na kraju rada se nalaze cjelovite prezentacije s prikazima i tablicama u kojima se nalaze podaci o djelima te kratka pojašnjenja rada kod svakoga slajda.

⁴⁵ Usp. *Latest Banksy Artwork 'Love is in the Bin' Created Live at Auction*. Mrežna stranica *Sotheby's* (11. kolovoza 2018.), <https://www.sothebys.com/en/articles/latest-banksy-artwork-love-is-in-the-bin-created-live-at-auction> (pregledano 20. lipnja 2019.)

poruku šalje svojom intervencijom?⁴⁶ Učenike se navodi na zaključak kako je Banksy, iako se ne može reći sa sigurnošću, vjerojatno htio u potpunosti uništiti sliku te na domišljat i ne tako suptilan način poručiti kako se grafiti ne mogu kupiti i kako oni pripadaju ulici. Time se učenike uvodi u umjetnost grafita [Prezentacija 1.1:3,4]. Grafiti su, općenito gledajući, crteži ili natpisi na zidu ili bilo kakvoj drugoj javnoj površini.⁴⁷ Sam naziv grafit potječe iz talijanskog jezika, gdje talijanski *graffito* označava »natpis izgreben na zidu; urezan crtež«. ⁴⁸ Grafiti se primarno mogu podijeliti na one koji šalju verbalne poruke, odnosno tekstualne grafite, koji su učenicima dočarani primjerom zagrebačkog umjetnika Mane Mei i njegovog djela *Svi skupa za bolje sutra* (2019., pothodnik, Zagreb) te one koji imaju likovnu ekspresiju, to jest slikovne grafite, a učenicima su dočarani djelom poljske umjetnice NeSpoon i njezinim muralom s Lepoglavskim motivom čipke (2019., Sisak.) Učenicima se ukazuje na klasične predrasude vezane uz tekstualne grafite i negativnu konotaciju vandalizma radi *tag-ova* (bande, alternativna mladež, estetska neuglednost) i nastavak tih predrasuda na slikovne, koji ipak u suvremenom društvu poprimaju status cijenjene umjetničke vještine i sve su prihvaćeniji kao oblik umjetnosti.

Grafiti postoje gotovo jednako dugo kao i sama umjetnost. U svojim počecima javljali su se u obliku špiljskog slikarstva [Prezentacija 1.1:5]. Najstariji stilovi špiljskog slikarstva su otisci ruku i jednostavni geometrijski oblici, a učenicima su dočarani zidnom slikom u špilji Lascaux (oko 15 000 g. pr. Kr., Francuska). Učenicima se naglašava da iako špiljsko slikarstvo tehnički jest umjetnost grafita, to je tada ujedno bio i jedini umjetnički i komunikacijski izraz, pa se stoga ne može promatrati kroz današnju prizmu urbane grafiti scene. Prije dvije tisuće godina grafiti se javljaju u obliku latrinalija (potpisa na sanitarnim čvorovima) ili nadgrobni urezotina, a učenicima su uprizoreni primjerom urezanog grafita jednostavne forme iz Pompeja s dva gladijatora (oko I. st., Italija) [Prezentacija 1.1:6]. Do XX. stoljeća grafiti ostaju na razini jednostavnih urezotina i crteža na zidu. Godine 1949. Edward Seymour izumio je boju u spreju, a današnji urbani grafiti su najčešće izvedeni upravo tom tehnikom. Lakoća i jednostavna nosivost boje u spreju, dobra kontrola toka boje i

⁴⁶ Neka od pitanja navedena *italic* fontom inspirirana su pitanjima za analizu slikarstva Blaženke Vojvodić. Usp. Blaženka Vojvodić, *Pitanja za analizu slikarstva*. Mrežna stranica *II. gimnazija Osijek* (01. listopada 2009.), http://www.gimnazija-druga-os.skole.hr/dokumenti?dm_document_id=299&dm_det=1 (pregledano 02. lipnja 2019.)

⁴⁷ Učenicima bi se ukratko prezentirala teorija koja je detaljnije iznesena u ranijim poglavljima ovoga rada. Vidi str. 6–8. ovoga rada.

⁴⁸ Vidi u: Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, 1974., str. 496.

brzina izvedbe i sušenja rada doprinijeli su popularnosti medija.⁴⁹ Početkom suvremenog grafiterstva smatraju se 1960-te godine unutar Sjedinjenih Američkih Država [Prezentacija 1.1:7]. Grafiteri Cornbread (Philadelphija, 1953.)⁵⁰ i Cool Earl su u Philadelphiji 1966. godine počeli sprejati svoja imena po cijelome gradu.⁵¹ Kao prvi suvremeni grafiti writeri, Cornbread i Cool Earl su uzeli ideju potpisivanja od bandi, koji su upotrebljavali potpise i vizualne motive za označavanje svojih područja. Učenicima se naglašava kako je *tag* – brzi, stilizirani potpis – najstariji oblik suvremenog grafita te je značajan kao početak grafitne umjetnosti. Tijekom 1970-ih započinje evolucija stilova, odnosno *tag*-ovi postaju kompleksniji i raznovrsniji. Dok je u početku cilj bio ostaviti što više tagova, odnosno potpisa, ubrzo je postalo neophodno istaknuti se u gomili. Pritom su natpisi dobivali sve više boja i postajali sve vidljiviji, slova su postala stilizirana, a samo je grafiterstvo evoluiralo u umjetnost radi same sebe. Učenicima će se nadalje prikazati stilovi slova u *tag*-ovima [Prezentacija 1.1:8], kako bi bolje usvojili i primijetili razvoj umjetnosti grafita s tekstualnog oblika na slikovni. Razlikuju se tri osnovna stila, a to su *block* (kocka) stil ravnih slova s oštrim rubovima, *bubble* (mjehurić) stil zadebljanih i zakrivljenih slova te *wildstyle* (ludi) stil koji je improvizirane, slobodne i rasplinite forme.⁵² Učenicima se nadalje pojašnjava razvoj potpisa u estetsku formu [Prezentacija 1.1:9,10,11,12,13]. Fontovima grafita se dodaju pozadine, sjene i linije koje doprinose osobnom stilu umjetnika. Slova se mogu naglasiti dodavanjem serifa, odnosno kratkih linija na kraju slova koje ih vizualno profinjaju, a zatim se mogu dodati četverokuti na kraju serifa kako bi *razigrali* formu. Linije slova se izdužuju i sjenčaju radi privida trodimenzionalnosti te se naposljetku obrisnom linijom upotpunjuje *tag*, a može se dodati i efekt kapanja boje sa slova. Pomoćnim linijama se usmjerava tok, veličina i nagib slova, koje se zatim mogu prekriti ili ostaviti. Postoje i razni dodatni elementi koji upotpunjuju izgled *tag*-a, a učenicima će se prikazati oni najčešći, poput aureole, strelice, krune, zvijezde ili pak spirale [Prezentacija 1.1:14]. Na samome kraju sata, učenicima će se dijeliti radni listići [Radni materijal: *Tekstualni grafiti*] gdje će u grafiti stilu pisati, odnosno crtati vlastito ime ili kakav izmišljeni nadimak, odnosno *tag*. Pritom na linijama ispod kućice za crtanje učenici će trebati objasniti koji su stil upotrebljavali, kakvog je *tag* usmjerenja i što

⁴⁹ Usp. Hilary Greenbaum, Dana Rubinstein, *The Origin of Spray Paint*. Mrežna stranica *The New York Times Magazine* (4. studenog 2011.), <https://www.nytimes.com/2011/11/06/magazine/who-made-spray-paint.html> (pregledano 15. ožujka 2019.)

⁵⁰ Donose se godina i mjesto života i smrti za one umjetnike za koje je to dostupno. Nekim je grafiterima anonimnost bitna te nam takve informacije nisu poznate.

⁵¹ Usp. *Graffiti History Timeline Infographic*, <http://www.graffitiknowhow.com/graffiti-history-timeline/#.VceVZNBmslQ> (pregledano 1. studenog 2018.)

⁵² Usp. Lisa Gottlieb, *Graffiti Art Styles: A Classification System and Theoretical Analysis*, McFarland, 2008., str. 81–82.

je sve nadodano slovima kako bi se ona isticala [Prezentacija 1.1:15]. Kao pomoć učenicima se može predložiti da grafite započnu crtati olovkom radi lakšeg korigiranja, a da markerom porube ono što ostaje vidljivo. Učenicima se naglašava kako će rješene radne listiće nastavniku prezentirati putem skeniranih verzija u novo kreiranim vlastitim mapama unutar Google Diska.

Na kraju prvog učioničkog nastavnog sata učenici će biti sposobni definirati grafite i opisati odakle im potječe naziv. Učenici će moći objasniti pojmove *tag*-a i *writera* i koristiti prikladnu terminologiju. Učenici će moći odrediti i razlikovati tekstualne i slikovne grafite te razlučiti stilove slova u *tag*-u. Učenici će biti sposobni analizirati i vlastitim riječima opisati razvoj suvremenog grafiterstva u estetsku formu.

4.2.2. Drugi učionički nastavni sat: *O uličnoj umjetnosti*

Evolucijom grafita u sve raznovrsnije oblike izražavanja nastaje ulična umjetnost kakvu poznajemo danas. Učenicima se pojašnjava kako se zbirni naziv ulična umjetnost (engleski *street art*, termin nastaje 1980-ih u SAD-u) koristi za pluralizam stilova novih urbanih umjetničkih formi koje se javljaju na ulici, a da nisu obični *tag*-ovi [Prezentacija 1.2:2]. Događa se veliki pomak s grafiti *writera* na grafiti umjetnika, s novim estetičkim idealima, medijima i tehnikama. Ulična umjetnost uključuje i grafite u tradicionalnom formatu, ali novokorišteni termin podrazumijeva puno širi opus moderne umjetnosti u javnom prostoru. Ukratko, svaki grafit je dio ulične umjetnosti, ali nije svaka ulična umjetnost isključivo grafit. Od 2000-ih sve se više potiču legalizirani radovi na način da ulična umjetnost, kao umjetnost u javnom prostoru, doprinosi i gradu (turizam, revitalizacija prostora, estetika i ukras) i samome umjetniku (izloženost, sigurna okolina u kojima se mogu izvoditi krupni ili složeni radovi). Danas gradovi sponzoriraju festivale ulične umjetnosti, promiču ideju galerije na otvorenom i općenito pomažu mnoštvu umjetnika da postanu medijski vidljivijima. Takav pomak lagano kreće 1980-ih godina, kada brojni grafiteri i ulični umjetnici prelaze u svijet umjetničkih galerija. Razvojem i rastom popularnosti Interneta 1990-ih, umjetnici dobivaju mogućnost dijeljenja vlastitih djela s drugima, kao i bržeg i lakšeg kupovanja potrebne opreme. Tako *street art* postaje međuostalim i galerijski, tržišni i virtualni fenomen. Uz brzu i veliku količinu proširenosti informacija te želje za isticanjem, tehnike i stilovi se vrlo brzo razvijaju. Grafiti su morali evoluirati u novu estetiku, stilove i

tehnike koji su prihvatljiviji u komercijalnom smislu i komuniciraju s puno većom publikom, nego što su to bili tradicionalni suvremeni grafiti.

Razvoj grafita iz *tag*-a u novi umjetnički pokret počeo se događati početkom osamdesetih godina u SAD-u, točnije u New Yorku, s prepoznatljivim umjetnikom kao što je Jean-Michel Basquiat (New York City, 1960. – 1988.) [Prezentacija 1.2:3]. SAMO je bio *tag* koji je Basquiat upotrebljavao uz kratke, često sarkastične i poetične fraze.⁵³ Slijedi kratka metodička vježba od jedne minute [Prezentacija 1.2:4] za koju se učenicima dijeli radni listić s kuvertom koja sadrži izrezani oblik djeteta i sedamnaest komada linija reprodukcije *Vibrantnog djeteta* (sitotisak, 1990.) Keitha Haringa [Radni materijal: *Keith Haring*]. Zadatak je da učenici prostorno razmjestite izrezane dijelove crno-bijele reprodukcije djela na način koji smatraju da originalno izgleda. To je djelo ujedno i ogledni primjerak stila Keitha Haringa. Cilj je potaknuti učenike na kreativnu i maštovitu upotrebu isječaka, ali i na razumjevanje logike i procesa stvaranja umjetnosti grafita umjetnika koji će obraditi. Pri rješavanju zadatka dozvoljena je upotreba ljepila ili selotejpa, no to nije nužno. Nakon rješavanja vježbe gledaju se učenički radovi i ukratko se prokomentira kako su i zašto ih upravo tako napravili, a zatim se učenicima pokazuje umjetnikovo rješenje i naziv djela [Prezentacija 1.2:5,6]. Učenike se može pitati: *Zašto mislite da je umjetnik postavio crtica linije oko djeteta? Smatrate li da djelo bolje izgleda u crno-bijeloj verziji ili obojeno? Kako biste ga obojili? Što mislite, zašto se tako naziva djelo?* Ritmičkim postavljanjem crtica postiže se privid pokreta ili vibracije. Originalno djelo izvedeno je jarkim bojama, u kontrastu toplo-hladno, kako bi se dodatno istaknula njegova dinamičnost. *Vibrantno dijete* je na neki način postalo simbolom umjetnosti Keitha Haringa (Reading, 1958. – New York City, 1990.), s čijom umjetnosti će se učenici upoznati u nastavku predavanja. Keith Haring je postao popularan radi svojih spontanih crteža u sustavu podzemne željeznice New Yorka (kreda na papiru, 1980-ih, New York) [Prezentacija 1.2:7]. Haring kroz *zidne murale* podzemne željeznice razvija svoj prepoznatljiv stil crtanja figura i simbola u javnom prostoru. Radeći ove crteže Haring je koristio crnu pozadinu predviđenu za reklame na kojoj je bijelom kredom brzopotezno punio prostor svojim *zračećim, vibrantnim* likovima.⁵⁴ Razvojem vlastitog stila počeo je ispunjavati djela stavljanjem sve više figura i motiva i korištenjem jarkih i živih boja. Njegove linije su uvijek prepune pokreta, energije; upotrebljava

⁵³ Usp. *Jean-Michel Basquiat*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Michel_Basquiat (pregledano 12. siječnja 2019.)

⁵⁴ Usp. Ashleigh Kane, *The story of Keith Haring, as told through his iconic art work*. Mrežna stranica *Dazed* (10. lipanj 2019.), <https://www.dazeddigital.com/art-photography/article/44781/1/keith-haring-tate-liverpool-new-york-art-scene-artist-radiant-baby> (pregledano 20. lipnja 2019.)

pojednostavljene i stilizirane figure okružene debelom linijom te ritmičkim crticama postiže privid pokreta ili vibracije. Moglo bi se reći kako je kreirao i vlastiti vizualni jezik s takozvanim piktogramima (jednostavnim slikovnim znakovima), jer se isti oblici ponavljaju u njegovim djelima, nekada i više puta. Da bi se učenicima bolje predočila ideja piktograma, slijedi vježba prepoznavanja istih na djelu *Bez naziva* (miješani medij, c.1982., New York) [Prezentacija 1.2:8,9]. Učenicima se najavljuje da okrenu dobiveni radni listić [Radni materijal: *Keith Haring*] te im se dijele bojice ili markeri ako ih učenici nemaju (potrebno je barem četiri različite boje). Zadatak je učenika da na reprodukciji pronađu motive koji se ponavljaju te ih oboje istom bojom; na način da svaki motiv korelira jednoj boji, donosno da jedna boja odgovara jednom piktogramu. One motive koji se ne ponavljaju, ali su učenicima prepoznatljivi, se također trebaju obojati zasebnom bojom. Nakon minute ili dvije proziva se nekoliko učenika da pokažu svoja rješenja, a zatim se naknadnom animacijom prikazuju zaokruženi piktogrami koji se ponavljaju – osoba u pokretu, pas, svemirski brod – i na kraju jedno *vibrantno* dijete [Prezentacija 1.2:10,11,12,13]. S učenicima se može komentirati kako se gustoćom motiva i ritmičnošću djela stvara svojevrsni *horror vacui*.

Učenici će nadalje uspoređivati Caravaggiovu *Madonnu iz Loreta* (ulje na platnu, oko 1604.-1606., crkva sv. Augustina, Rim) i Blek le Ratovu *Madonnu s djetetom* (stencil na zidu, 1991., Leipzig, Njemačka) [Prezentacija 1.2:14]. Učenike se može pitati: *Usporedi kontekst i smještaj likova. U što gleda Marija na oba djela? Kakvog su tipa oba djela, sakralnog ili profanog? Gdje je smješteno Caravaggiovo djelo, a gdje Blek le Ratovo? Caravaggiov lik Madonne je smješten u prostor, gdje se ukazuje pred dva hodočasnika, dok lik Blek le Ratove Madonne prostorno nema konteksta. Obje Madonne imaju blag pogled i nagnutu glavu te pogled uperen u desni dio prikaza, no Caravaggiova Madonna gleda hodočasnike, a Blek le Ratova gleda štakora. Caravaggiova Madonna je sakralnog karaktera, a osim ukazanja hodočasnici i njene aureole, učenici to mogu zaključiti i smještajem slike u crkvi sv. Augustina u Rimu. Blek le Ratova Madonna je profaniziranog konteksta, nema aureolu te je smještena na uličnom zidu. Usporedbom djela učenicima se prikazuje umjetnik kojeg se smatra ocem stencil grafita, a to je Xavier Prou ili Blek le Rat (Pariz, 1951.). Svoj umjetnički opus započeo je 1981. godine grafitiranjem jednostavnih i brzih stencila s motivom štakora na ulicama Pariza.⁵⁵ Njegov najstariji sačuvani grafit je iz 1991. godine, a posvetio ga je svojoj tada budućoj ženi Sybille, koja je prikazana kao *Madonna s djetetom* (stencil na zidu, 1991., Leipzig, Njemačka) [Prezentacija 1.2:15]. Otkriven je sasvim slučajno*

⁵⁵ Usp. Jasmine Lark, *Blek le Rat*. Mrežna stranica *Widewalls* (31. ožujak 2016.), <https://www.widewalls.ch/artist/blek-le-rat/> (pregledano 05. svibnja 2019.)

2012. godine, iza višegodišnjih slojeva plakata na zidu kuće u Leipzigu u Njemačkoj. Ovdje se učenicima može prikazati rijedak i dobar primjer konzervacije grafita, budući da je grafit zaštićen pleksiglasom te je uz njega stavljena i legenda s podacima o djelu.⁵⁶

U završnom dijelu sata učenike će se upoznati s raznim umjetničkim medijima: bojom u spreju, mozaicima, šablonama, naljepnicama, *paste up* grafitima i uličnim instalacijama. Sprej kao karakteristična tehnika grafitne umjetnosti je učenicima već poznat, a njegovoj popularnosti doprinijela je dobra kontrola nad bojom i brzina nanošenja i sušenja [Prezentacija 1.2:16]. Ipak, valja napomenuti kako boja u spreju ima puno negativnih utjecaja na prirodu. Sadrži otrovne kemikalije i plinove koji se raspršuju po zraku onečišćujući ozon, ali su i opasni za udisanje.⁵⁷ Učenicima je prikazano posebno umjetničko izdanje boje u spreju s posvetom Keithu Haringu. Mozaici se pak, dočarani djelom *Invadera* (Francuska, 1969.) u Londonu, mogu izrađivati od raznih materijala, od keramičkih pločica do lego kockica, a svrha im je pikselacija djela, u stilu retro igrice iz 1980-ih [Prezentacija 1.2:16]. Tehnika je sporijeg karaktera radi postavljanja svake pločice zasebno, stoga su djela često manja i jednostavnija. *Invader* je ujedno i najpoznatiji umjetnik koji se koristi tom tehnikom. Slijedi šablona ili *stencil*, a učenicima je dočarana šablonom mačke u ruci hrvatskog umjetnika Lunara, o kome će više čuti u narednom tjednu [Prezentacija 1.2:16]. Tehnikom korištenja šablone umjetnici mogu brzo i jednostavno reproducirati isto djelo veći broj puta. Za izradu šablone potrebno je izrezati oblik i dizajn na kakav tvrdi materijal (najčešće karton). *Stencil* se polaže na površinu koju se želi oslikati te se bojom u spreju pokretima prelazi preko šablone. Neki umjetnici koriste i naljepnice, kao hrvatska umjetnica *Oko* (2017.), o kojoj će također učenici više čuti kroz sljedeći tjedan [Prezentacija 1.2:17]. Naljepnice mogu prikazivati kratke poruke ili sadržavati *tag*-ove umjetnika za samopromociju, a njihovim se umnožavanjem javni prostori mogu preplaviti izrazito brzo i jednostavno. Sljedeća je tehnika *paste up* ili lijepljeni grafiti. Oni su sličnog principa kao poster i naljepnice, a učenicima je prikazan primjer *paste up*-a iste umjetnice, *Oko* (2016.) [Prezentacija 1.2:17]. To je zapravo tehnika slična kolažu, jer se željena ilustracija dizajnira i zatim premazuje ljepilom te lijepi na zid. Ovisno o veličini djela, može se postaviti odjednom ili u više dijelova koji se međusobno upotpunjuju.

⁵⁶ Usp. Andreas Krüger, *Madonna mit Kind von Blek le Rat in Leipzig*. Mrežna stranica *Kunstkeim* (12. travanj 2013.), <https://www.kunstkeim.de/1597-madonna-mit-kind-von-blek-le-rat-in-leipzig.html> (pregledano 10. ožujka 2019.)

⁵⁷ Usp. *Aerosol paint*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Aerosol_paint (pregledano 12. Veljače 2019.)

Kao posljednja vrsta medija učenici će se upoznati s uličnim instalacijama [Prezentacija 1.2:18,19]. Ulične instalacije koriste trodimenzionalne objekte u urbanom okolišu te njima mogu intervenirati u javni prostor ili upotrebljavati već postojeće objekte na nov način. Učenicima će se prikazati primjeri djela umjetnika koji gostuju na zagrebačkom projektu Okolo, kojim se intervencijama oživljava niz javnih gradskih prostora.⁵⁸ Instalacije mogu biti raznolike, od duhovite minijature instalacije Michaela Pedersona (2016., Sydney, Australija) i privida geometrijskih oblika pomoću svjetlosne projekcije Javiera Riere (2012., Valencia, Španjolska) [Prezentacija 1.2:18], do biljnih instalacija GROW studia (projekt *Okolo*, 2018., Zagreb) i studija Botanike (projekt *Okolo*, 2018., Zagreb) [Prezentacija 1.2:19]. Učenike se upućuje i na alternativne izbore materijala umjetnosti javnoga prostora u svrhu očuvanja okoliša. Svaki pravac, pokret, stil s vremenom evoluirao, a u uličnoj umjetnosti se to događa izrazito brzo i personalizirano, tako da se svaka tehnika promatra kroz osobnu evoluciju određenog umjetnika.

Učenici će se zatim upoznati s pletenim grafitima na primjeru prekrivača za telefonsku govornicu umjetnice Deadly Knitshade (vuna, London, 2009.) [Prezentacija 1.2:20]. Takve vunene instalacije se smatraju nepermanentnima, jer se lako uklanjaju za razliku od pravih grafita. Dok ostali grafiti mogu biti ekspresivni i imati poruku, pleteni grafiti se pretežno rade sa svrhom personaliziranja sterilnih, hladnih javnih mjesta (stoga se javljaju i engleski termini *yarn bombing* ili *urban knitting*, a znače bombardiranje vunom ili ulično pletenje).⁵⁹ Lauren O'Farrell (1977.), uličnoga imena Deadly Knitshade, zaslužna je za početak scene pletenih grafita u Ujedinjenom Kraljevstvu.⁶⁰ Primjerom pletenog grafita *Heklani zmaj* umjetnice London Kaye (vuna, New York, 2016.) učenici će se upoznati i s mogućnošću narativnog karaktera pletenog grafita [Prezentacija 1.2:21]. Učenike se na promišljanje o narativnom karakteru ovih grafita može uputiti pitanjem: *Na koji način znamo da zmaj bljuje vatru?* Učenicima se zatim pokazuje *Heklana djevojka* iste autorice (vuna, New York, 2016.) i uspoređuje s Piet Mondrianovom *Kompozicijom s crvenom, plavom i žutom* (ulje na platnu, 1929.) [Prezentacija 1.2:22]. Učenike se mogu pitati pitanja poput: *Na koji je način Mondrianov motiv smješten unutar djela London Kaye? Kako je raspoređena boja naspram originala? Zašto je umjetnica koristila upravo taj motiv? Motiv obojanih*

⁵⁸ Usp. D. Su., *Vraća se Okolo: Street art oživit će više od 25 lokacija u Zagrebu*. Mrežna stranica *tportal.hr* (16. srpanj 2019.), <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/vraca-se-okolo-street-art-ozivit-ce-vise-od-25-lokacija-u-zagrebu-foto-20190716> (pregledano 16. srpnja 2019.)

⁵⁹ Usp. *Yarn bombing*. Mrežna stranica *Wikipedia*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Yarn_bombing#targetText=Yarn%20bombing%20\(or%20yarnbombing\)%20is,urban%20knitting%2C%20or%20graffiti%20knitting](https://en.wikipedia.org/wiki/Yarn_bombing#targetText=Yarn%20bombing%20(or%20yarnbombing)%20is,urban%20knitting%2C%20or%20graffiti%20knitting). (pregledano 04. veljače 2019.)

⁶⁰ Usp. *Lauren O'Farrell*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Lauren_O%27Farrell (pregledano 04. veljače 2019.)

kvadrata je prikazan kao haljina na djevojci, a boja je raspoređena drugačije od originalne kompozicije, odnosno kao da je kompozicija zarotirana udesno. Učenici mogu zaključiti kako kompozicija nije doslovno preslikana, no samim razmještajem boja i korištenjem kvadrata djelo aludira na *Pieta* Mondriana. Korištenjem motiva s poznatog djela umjetnica postiže prepoznatljivost i lakšu pamtljivost svoga djela.

Na primjeru djela *Patke* autorice Edine Tokodi, nadimka Mosstika (vanjske instalacije za WWF, mješoviti mediji, 2017., Montreal, Kanada), učenici će se upoznati sa zelenim grafitima, kao drugom alternativnom i ekološki prihvatljivom tehnikom [Prezentacija 1.2:23]. Zeleni grafiti su izvedeni najčešće od mahovine, koja je jednostavna za uzgoj i prilagođava se skoro svim površinama. Umjetnici koji rade s mahovinom u principu ju uzgajaju, pa lijepo ili presađuju na željene šablone, koje se potom mogu staviti gotovo bilo gdje.⁶¹ Osim same mahovine, učenicima se prikazuje i način korištenja drugih vrsti biljnoga svijeta. Učenicima će se prvotno prikazati detalji novog djela (bez legendi) s pitanjima: *Prepoznajete li što prikazuje ovo djelo? Je li i ovo djelo izrađeno od mahovine?* Kada učenici ustanove da to nije mahovina, nego sukulent te da detalji ne pomažu u odgonetavanju cjelovitog djela, naknadnom animacijom se prikazuje cjelovito djelo, *Živući portret* (sukulent i šperploča, 2009., New York, SAD) [Prezentacija 1.2:24,25]. Postavlja se pitanje: *Možete li sada prepoznati što prikazuje djelo? Kako je postignuta teksturna linija osobe?* Djelo prikazuje portret osobe spuštenu pogleda, a privid osobe postignut je dinamičnim otvorima na šperploči te korištenjem sukulenata kao obrisne sjene. Prikazivanjem sljedećeg djela [Prezentacija 1.2:26,27] učenicima se postavlja pitanje: *Što mislite, otkuda dolazi naziv obrnuti grafiti?* Naknadnom animacijom se javlja definicija obrnutih grafita, odnosno objašnjenje da su to kratkoročni grafiti nastali metodom čišćenja prljavštine sa zidne površine. Učenicima se pojašnjava da je princip obrnutih grafita isti kao i u čišćenju prljavih auta, na primjer prstom (pisanjem *operi me*) ili pak selektivnim micanjem stare boje ili tapeta sa zida s namjenom kreiranja novog (umjetničkog) djela. Osim toga što su kratkoga vijeka, također se mogu smatrati ekološkima, jer se izvedbom grafita miče prljavština s ulica gradova bez štetnih utjecaja.⁶² Prikazano djelo naziva se *Filozofija čistoga* (reklamni projekt za sredstvo za čišćenje, voda pod pritiskom, 2008., San Francisco, SAD) autora Moosea.

⁶¹ Usp. *Moss is the New Paint: How to Create Art with Moss*. Mrežna stranica *Garden Therapy* (24. lipanj 2015.) <https://gardentherapy.ca/creative-moss-art/> (pregledano 15. veljače 2019.)

⁶² Usp. *Reverse graffiti*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Reverse_graffiti#targetText=Reverse%20graffiti%2C%20also%20known%20as,removing%20dirt%20from%20a%20surface. (pregledano 20. veljače 2019.)

Kao još jedan oblik grafita učenicima se zatim predstavlja *tape art*, odnosno umjetnost ljepljivom trakom, a kao primjer projicira se djelo *Mural* (ljepljiva traka, 2016., Bristol, Ujedinjeno Kraljevstvo) umjetničkog kolektiva Tape Over [Prezentacija 1.2:28]. Umjetnost ljepljivom trakom se razvila kao grana ulične umjetnosti još 1960-ih, kao alternativa i aktivna opreka širokoj uporabi boja u spreju. Djela nastala ovom tehnikom brzo se postavljaju te je time tehnika prigodna i za male i privremene urbane projekte. Za razliku od boje u spreju, ljepljiva se traka lako uklanja i ne ostavlja traga.⁶³ Djelom *Umjetna inteligencija* istoga kolektiva (traka, Muzej humanističkih znanosti, Kuvajt) učenicima se pojašnjava kako Tape Over rade *site-specific* djela, odnosno autori pri planiranju i stvaranju umjetničkih djela u obzir uzimaju lokaciju [Prezentacija 1.2:29].⁶⁴ Učenike se može pitati: *Na koji je način ovaj mural povezan s lokacijom na kojoj se nalazi? Kakav je odnos djela prema ambijentu u kojem se nalazi? Je li djelo smješteno unutar kakvog okvira?* Mural se nalazi na pročelju Muzeja humanističkih znanosti u gradu Kuvajtu, a u odrazu fotografije murala može se vidjeti vizualno razlomljena arhitektura muzeja, što se odražava i na muralu. Prikazani motiv, odnosno profil osobe nije smješten unutar kakvog okvira, nego svojim geometrijskim razlomljenim oblicima ulazi u prostor pročelja muzeja. Završavajući uvod u grafitnu umjetnost, zadnji dio nastavnog sata predviđa se za upoznavanje vjerojatno trenutno najpopularnijeg i najpoznatijeg anonimnog grafita umjetnika, Banksyja [Prezentacija 1.2:30]. Učenicima su prikazane reprodukcije njegovih djela *Bijes, bacač cvijeća* (*stencil* na zidu, Jeruzalem, 2005.) i *Da grafiti išta mijenjaju - bili bi ilegalni* (London, 2011.). Banksy svoja djela prezentira na javnim površinama, vrlo često na ilegalan način, no zbog svoje popularnosti njegova djela i dalje uživaju umjetnički status. U svojim počecima upotrebljavao je stencile radi jednostavnijeg i bržeg dovršavanja radova i upravo s tom tehnikom njegova umjetnost počela je biti primjećivana oko Bristola i Londona. Osmislio je niz složenih šablona kako bi minimalizirao potrošeno vrijeme i miješanje boja. Njegovi stencili sadrže upečatljive i humoristične prikaze, često kombinirane sa sloganima, porukama koje su nerijetko antiratne i antikapitalističke. Česti motivi njegovih djela su štakori, primati, policajci, vojnici, djeca i starije osobe, a prema riječima samoga umjetnika, veliki utjecaj na njegovu umjetnost imao je francuski umjetnik Blek le Rat.⁶⁵ Ovdje se učenike može pitati mogu li primijetiti posvetu Blek le Ratu na prikazanim reprodukcijama– ona se prepoznaje na djelu *Da grafiti išta mijenjaju - bili bi ilegalni* u obliku štakora koji je napisao grafit. Nakon

⁶³ Usp. *Tape art*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Tape_art (pregledano 23. veljače 2019.)

⁶⁴ Usp. *Tape Over*, <https://www.tapeover.berlin/about-us> (pregledano 23. veljače 2019.)

⁶⁵ Usp. *Banksy*. Mrežna stranica *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Banksy> (pregledano 13. siječnja 2019.)

njegovog izrazitog uspjeha kao etabliranog umjetnika grafita, interes za druge grafiti umjetnike i uličnu umjetnost se također povećao. Takozvani *Banksy efekt* termin je za sposobnost pretvorbe *subkulturne umjetnosti* i vandalizma u medijski popularnu kulturu.⁶⁶ Iako poprilično velikog i raznolikog opusa, učenicima će se kroz jednostavnu i brzu usmenu metodičku vježbu pokazati djela ranije upoznatih umjetnika grafitera, a koja će se uspoređivati s Banksyjevim inačicama istih djela. Učenicima se prikazuje slika *Dečko i pas u hidrantu* Jean-Michel Basquiata (miješani medij, 1982.) i daje im se kontekst kako njegovi grafiti nikada nisu došli do galerijskih prostora, odnosno on je bio prvenstveno poznat po svom slikarstvu [Prezentacija 1.2:31]. Zatim se nastavno prikazuje reprodukcija Banksyjevog djela *Dobrodošlica u Barbican* (2017., London) te se učenike može pitati [Prezentacija 1.2:32]: *Što je Banksy promijenio s obzirom na Basquiatovo djelo? Što rade figure na djelu?* Prikazani su Basquiatov dječak i pas koje pretražuju policajci i pišu im kaznu. Banksy se na taj način ruga centru Barbican, lokaciji grafita, za postavljanje i izlaganje retrospektive djela Basquiata, jer je Basquiat započeo svoju umjetničku karijeru kao grafiter, a retrospektiva se nalazi na lokaciji s koje se često čiste grafiti sa zidova.⁶⁷ Učenicima se prikazuje fotografija Banksyjevog djela *Odaberi svoje oružje* (2010., London) te ih se pita [Prezentacija 1.2:33]: *Na čiji rad umjetnik aludira svojim? Koje su razlike u stilovima dvaju autora?* Naknadnom animacijom učenicima se prezentira *Lajući pas* (sitotisak, c. 1990.), čiji se autor Keith Haring može prepoznati po jednostavnim piktogramima s vibrantnim linijama koje označavaju lavež psa [Prezentacija 1.2:34]. Sa stilovima u kontrastu, učenici mogu uočiti razliku u stripovskoj jednostavnosti psa Keitha Haringa i Banksyjevom detaljnom realističnom prikazu osobe. Usporedbom i kontrastom ulične umjetnosti od one klasične umjetnosti u javnom prostoru učenici utemeljuju nova znanja, ali i ona postojeća.

Učenicima se zatim dijeli zadatak koji je potrebno izvršiti do početka nastave u sljedećem tjednu [Radni materijal: *Grafiti u mom kvartu*]. Učenicima je zadaća pronaći i odabrati jedan slikovni grafit u kvartu, naselju ili u neposrednoj blizini mjesta stanovanja, odnosno škole i zatim ga analizirati putem radnog materijala. Učenici za potrebe kvalitetne analize grafita trebaju fotografirati grafit u cjelini, ali i detalj koji im je najzanimljiviji. Učenicima je potrebno naglasiti kako bi bilo dobro da fotografiraju što više grafita i iz što više kutova radi lakšeg odabira fotografija grafita i veće preglednosti na računalu kod kuće.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Usp. Nicola Slawson, *Two new Banksy artworks appear on wall of Barbican centre*. Mrežna stranica *The Guardian* (17. rujna 2017.), <https://www.theguardian.com/artanddesign/2017/sep/17/two-new-banksy-artworks-appear-on-wall-of-barbican-centre> (pregledano 25. siječnja 2019.)

Na kraju drugog učioničkog nastavnog sata učenici će biti sposobni definirati uličnu umjetnost i staviti ju u odnos s grafitima. Učenici će moći interpretirati značaj ulične umjetnosti u odnosu na *tag*. Učenici će moći nabrojati razne medije i tehnike ulične umjetnosti, kao i imenovati njihove glavne predstavnike. Kroz vježbe, analizu i usporedbe umjetničkih djela učenici će primijeniti vlastitu logiku i kreativnost, ali i povezati postojeće znanje s onim novostečenim.

4.2. Drugi tjedan projektne nastave: *Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti – Zagreb*

U drugom tjednu održala bi se školska nastava unutar dva školska sata te terenska nastava koja je predviđena za otprilike tri do četiri sata laganog hoda. Učioničkoj nastavi je fokus na analizi zadataka te povijesti grafitne scene u Zagrebu i njezinim najpoznatijim akterima. Radove tih umjetnika učenici će moći promatrati uživo upravo na terenskoj nastavi. Terenska nastava se održava u širem centru Zagreba te je za nju pripremljena radna knjižica [*Radna knjižica*] sa zadacima. Učenici će s nastavnikom obići reprezentativne primjerke grafita i ulične umjetnosti slijedeći zadanu rutu iz priložene radne knjižice. Terenskom nastavom nisu obuhvaćeni svi grafiti iz centra grada, nego oni koji su zanimljivi iz povijesno-umjetničke-perspektive. Na lokacijama je predviđeno zaustavljanje pored određenih grafita i primjeraka ulične umjetnosti, a kraj svakog se provodi analiza. Osim elemenata likovnog jezika i njihove komunikacije s promatračima, na terenu će se raspravljati i o samim prostorima koji jesu, odnosno nisu predviđeni za grafite te na koji način ti grafiti komuniciraju s prolaznicima. Učenici će s nastavnikom pomno promatrati i komentirati navedena mjesta i stanja grafita koji se tamo nalaze, simultano uz rješavanje priloženih zadataka.

4.2.1. Treći učionički nastavni sat: *Grafiti u mom kvartu*

Svaki učenik na ovaj nastavni sat treba doći s pripremljenim materijalima prošlotjednog zadatka [Radni materijal: *Grafiti u mom kvartu*] koji će se usmeno analizirati, a

nastavniku zadatak predati u elektroničkom obliku.⁶⁸ Prilikom analize zadatka učenici će se na nastavi samostalno javljati ili će nastavnik redom prozivati učenike za provjeru radova koji se usmeno prezentiraju. Svaki učenik ima onoliko minuta koliko je potrebno da se cijeli nastavni sat popuni učeničkim analizama, odnosno minimalno će svaki učenik imati oko dvije minute prezentacije. Kao što je već spomenuto, idealno bi bilo napraviti zajednički dijeljenu mapu na Google Disku, kako bi svi učenici mogli imati svoju podmapu s imenom i prezimenom u kojoj bi se nalazili svi zadaci s projektne nastave. Na taj način bi nastavnik imao optimalnu i kontinuiranu preglednost svih radova za vrijeme analize pri ocjenjivanju.⁶⁹ Svaki učenik priprema materijale za predstavljanje te na projektoru prikazuje fotografije cjelovitog grafita i detalja, kako bi ostalim učenicima bilo lakše pratiti analizu i po mogućnosti dati kakve prijedloge ili komentare. Tijekom analize učenici izlažu podatke o grafitu: lokacija grafita odnosno zida, da li je zid privatn ili javn, opis izgleda grafita (tema, motivi, boja, linija, ploha, da li je prikaz realističan ili stiliziran, ima li privid trodimenzionalnosti), slikarska tehnika kojom je grafit napravljen i njegove približne dimenzije. Osim toga, učenik izlaže i vlastiti prvi dojam, koji je uvelike bitan, kao i osobno mišljenje o djelu te njegovoj ambijentalnoj uklopljenosti i vrijednosti. Pritom je potrebno naglasiti učenicima kako se dojmom ne donosi sud o vrijednosti djela, nego se izražava prvi, spontani dojam i emocije koje djelo u nama izaziva. Kao što je već navedeno, svi će učenici nastavniku predati svoje radove elektronskim putem, a on će ih do kraja projektne nastave pregledati i ocijeniti brojčanom ocjenom od 1 do 5. Pregledanom radnom materijalu u učenikovojoj osobnoj mapi nastavnik će dodati komentar u Google Disku i dati mu ocjenu.

Na kraju trećeg učioničkog nastavnog sata učenici će moći obraniti mišljenje te procijeniti kvalitetu učeničkih analiza. Učenici će također biti sposobni vrednovati važnost prvog dojma o (umjetničkom) djelu.

4.2.2. Četvrti učionički nastavni sat: *Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti – Zagreb*

Na četvrtom nastavnom satu pokreće se prezentacija vezana uz povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti, odnosno grafiterske scene u Zagrebu [Prezentacija 2]. Krajem

⁶⁸ Ukoliko učenik nema skener ili printer sa skenerom, postoji besplatna verzija mobilne aplikacije CamScanner, koja obrađuje fotografije da nalikuju skeniranim dokumentima. Aplikacija je dostupna i za Android i za iPhone mobitele. Usp. CamScanner, <https://www.camscanner.com/> (pregledano 02. svibnja 2019.)

⁶⁹ Servis za pohranu i dijeljenje datoteka u oblaku. Usp. Google Drive, https://www.google.com/intl/hr_ALL/drive/ (pregledano 02. svibnja 2019.)

1960-ih i početkom 1970-ih započelo je korištenje javnog prostora za umjetnička događanja u Zagrebu. Konkretno grafiti tada još nisu postojali, no performansima, akcijama, izložbama i uličnim predstavama otvorio se put za daljnje urbane intervencije. Javni prostor pritom je služio kao izravna veza umjetnosti i svakodnevnog života, urbane umjetnosti i slučajnih prolaznika. Takav prostor nije unaprijed bio namijenjen umjetnosti, zbog čega je dojam o umjetničkim djelima intenzivniji.⁷⁰ Jedno od prvih umjetničkih djela van zagrebačkog galerijskog prostora je rad *Pikturalna petlja* iz 1969. godine, kojeg su autori Boris Bućan (Zagreb, 1947.) i Josip Stošić (Zagreb, 1935. – 2009.) izložili u dvorištu Galerije Studentskog centra i oko kuća u Zagrebu [Prezentacija 2:2,3].⁷¹ Na fotografiji koja se prikazuje naknadnom animacijom učenici mogu vidjeti taj rad. Djelo je velikih dimenzija, građeno od plastičnog crijeva dugačkog 250-ak metara i promjera dva metra koje je oslikano apstraktnim linijama.⁷² Učenicima se naglašava da rad nije postavljen s namjerom provokacije javnosti kao većina ulične umjetnosti, no njegovim samim prodorom van galerijskog prostora se uvelike otvorio put budućim generacijama umjetnika i njihovim radovima. Rad je stoga bio dio umjetnosti u javnom prostoru, a ne suvremenog oblika ulične umjetnosti.

U intervencije spadaju sve likovne vrste koje *upadaju* u javni prostor. Povodom prve emisije o intervencijama u javnom prostoru pod nazivom *Urbano slikarstvo* [Prezentacija 2:4], koju je inicirala Vera Horvat Pintarić 1971. godine na obrazovnom programu radiotelevizije Zagreb u režiji Zlatana Preloga, nastao je prvi izvedeni plavo-crni meandar Julija Knifera (Osijek, 1924. – Pariz, 2004.) na fasadi Osnovne škole Gornje Vrapče. Boris Bućan je za potrebe iste televizijske emisije izveo mural na oronuloj prizemnici u Savskoj cesti koja je poslije srušena, kao i na pločniku i kući u Varšavskoj ulici u Zagrebu.⁷³ Na fotografijama Kniferovog *Meandra* (eksterijer škole Gornje Vrapče, Zagreb, 1971.) i *Obojenog crijeva/Niz* (Gornji grad, Zagreb, 1971.) Gorkog Žuvele (Našice, 1946. – Split, 2017.) učenici mogu vidjeti primjere prvih intervencija u javnome prostoru Zagreba. *Obojeno crijevo (Niz)* je 18 metara dugo, od PVC-a izrađeno crijevo za izložbu *Mogućnosti za 1971.* za urbani ambijent zagrebačkog Gornjeg grada.⁷⁴ Učenicima se naglašava kako su u javnom

⁷⁰ Vidi u: Patricia Počanić, »Umjetnost na rubu grada: intervencije umjetnika u javnom prostoru Novog Zagreba 1970-ih godina«, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 60, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 2017., str. 148-149.

⁷¹ Usp. Davor Matičević, »Zagrebački krug«, u: *Nova umjetnička praksa 1966-1978.*, (ur.) Marijan Susovski, Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1978., str. 23.

⁷² Usp. Bućan, Boris, »Od plakata do pametnih slika«, u: *Kronotop hrvatskog performansa: od Travelera do danas*, Zagreb: Udruga Bijeli val i Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013., str. 367.

⁷³ Vidi u: Davor Matičević, »Zagrebački krug«, 1978., str. 23.

⁷⁴ Usp. Jadranka Vinterhalter, *Ciklus jedan na jedan: Boris Bućan / Gorki Žuvela*. Mrežna stranica *Galerija umjetnina Split*, 2012., <https://www.galum.hr/izlozbe/izlozba/1262/> (pregledano 10. svibnja 2019.)

prostoru umjetničke intervencije najčešće prilagođene upravo lokacijama, određene specifičnim vremenskim i prostornim djelovanjima, to jest promišljene su i nisu nagle i nepredvidive, a grad im pruža mogućnost prodiranja u svakodnevni život [Prezentacija 2:5,6].

Početak 1980-ih godina Europa se upoznaje s grafiterstvom, a s njom i Hrvatska. Sredinom 1980-ih javlja se, u pravome smislu, grafitera scena u Zagrebu. Željeznički Zeleni most grada Zagreba, kako ga vrlo malo ljudi i danas zove, postao je Hendrixov most još 1980-ih godina. Unatoč prebojavanju mosta grafiteri su uporno i dalje iskazivali poštovanje prema prvom grafitu ispisanom na njemu, natpisu *Hendrix, tag-u* posvećenom gitaristu Jimiju Hendrixu (1942. – 1970.). Sam natpis je postao svojevrsni simbol mladosti i otpora institucijama [Prezentacija 2:7]. Postavši dijelom pop-kulture grada Zagreba, 2017. godine Zeleni je most i službeno preimenovan u Hendrixov most, a nedavno je mostu dodana rasvjeta u boji koja se dinamički aktivira prolaskom vlaka preko mosta [Prezentacija 2:8].⁷⁵ Učenicima se ističe kako je u ovome slučaju i običan *tag* izrazito bitan za kulturni identitet grada. Naime, ovaj grafit je s vremenom postao važan i prepoznatljiv motiv u svakodnevnicima građana, iako se ne zna točno tko ga je i zašto upravo tamo napisao. Na kraju, ta informacija više nije niti bitna, jer je grafit poprimio drugačije kulturološke konotacije.

Godine 1989. grafitima na javnim površinama javljaju se Slaven Kosanović Lunar (Zagreb, 1975.) i Krešimir Buden 2Fast (Zagreb, 1974.). Tri godine poslije ovi umjetnici zajedno pokreću prvi hrvatski *crew* pod imenom Yo Clan Posse (YCP), koji je 2017. godine slavio dvadeset i petu godišnjicu postojanja.⁷⁶ Prvi hrvatski grafitera časopis *Zgb Kaos* se počeo izdavati 1995. godine, a u njemu su se prikazivali grafiti iz cijele Hrvatske, prvenstveno kako bi se grafiteri mogli bolje povezati i međusobno upoznati individualne stilove.⁷⁷ Tada je igralište u Varšavskoj ulici bilo prvo i jedino legalno mjesto za grafite u gradu, a učenicima je ova lokacija dočarana fotografijom Lunarovog murala *Converse Wall* [Prezentacija 2:9,10]. Nastavno na grafitera početke vezane uz *crew*-ove, odnosno *hip-hop* orijentirane skupine, prva službena izložba grafita u Zagrebu postavljena je 1998. godine u Studiju Moderne galerije Josip Račić, zagrebačkih skupina GSK i YCP te osječke skupine NWS [Prezentacija 2:11].⁷⁸ Fotografijama se učenicima dočarava kako su tada *tag*-ovi bili jedini način umjetničke ekspresije putem grafita. Tek kasnijim razvojem tehnologija i

⁷⁵ Usp. Sandra Golemac, *Zagreb dobio novu atrakciju: Predstavljeno novo ruho Hendrixova mosta, dinamična rasvjeta u boji reagira pri svakom prolasku vlaka*. Mrežna stranica *Jutarnji list* (01. lipanj 2017.), <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/foto-zagreb-dobio-novu-atrakciju-predstavljeno-novo-ruho-hendrixova-mosta-dinamicna-rasvjeta-u-boji-reagira-pri-svakom-prolasku-vlak/6170321/> (pregledano 29. svibnja 2019.)

⁷⁶ *Crew* je zajedničko ime skupine grafitera, prvenstveno asocirano s *tag*-ovima.

⁷⁷ Vidi u: Marina Tenžera, »Grafiti – mladenačka kultura pobune«, u: *Vjesnik*, Zagreb, 29. rujna 2004., str. 17., <http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Grafiti.pdf> (pregledano 20. travnja 2019.)

⁷⁸ Isto.

dostupnosti materijala razvili su se brojni individualni stilovi koji danas postoje. *Crew*-ovi kao takvi više nisu toliko popularni, već je naglašeniji osobni stil umjetnika.

Slijedi upoznavanje s najpoznatijim trenutnim akterima grafiti scene u Zagrebu, a čije će radove učenici moći vidjeti na terenskoj nastavi. Na prezentaciji se učenicima neće pokazivati radovi koji će se vidjeti prilikom terenske nastave, nego druga djela putem kojih će moći razaznati osobni stil pojedinog umjetnika kojeg će se obrađivati na terenskoj nastavi.

Učenike se prvo pita mogu li pročitati što piše na reprodukcijama dvaju grafita te se naknadno animacijom prikazuje legenda [Prezentacija 2:12]. *Chez 186* ili samo *Chez* rodnom je iz Slavenskog Broda, a kao grafiti *writer* nazočan je na domaćoj grafiti sceni već dvadesetak godina. U svojim radovima on oduvijek propituje granice u koje su klasični tekstualni grafiti postavljeni te se poigrava s njihovim nepisanim pravilima unoseći elemente iz slikovnih grafita, a najčešće su to elementi apstraktnoga karaktera.⁷⁹ U tehnici spreja postiže jarki kolorit i svojim *tag*-ovima zapravo radi specifične kompozicije tekstualnih grafita u vizualno ugodnom ambijentu. Svojim potpisima kroz svaki grafit gradi nove apstraktne strukture.⁸⁰ Iduća reprodukcija prikazuje *Chez*ov mural na fasadi Centra kulture na Peščenici (*Volim Pešću*, 2016.) [Prezentacija 2:13]. Mural je u potpunosti apstraktnoga karaktera, a napravljen je 2016. godine u sklopu likovno-urbane akcije *Volim Pešću*, kojoj je cilj višegodišnje oblikovanje vizualnog identiteta kvarta Peščenice u Zagrebu.⁸¹ Učenicima se mogu postaviti pitanja vezana uz djelo poput sljedećih: *Od čega se prikaz sastoji, opiši što vidiš? Kakav je prostor na djelu? Što je u prvome planu, a što u dubini? Koja je najdalji plan na djelu? Kako je umjetnik to postignuo? Kako je boja raspoređena? Opiši ih prema intenzitetu, kvaliteti i svjetlini! Kakve su linije na djelu? Kakva su njihova usmjerenja i tokovi?* Učenicima se naglašava kako umjetnik na djelu upotrebljava boje i linije kako bi izgradio privid trodimenzionalnosti i dinamičnosti. Dinamičnost je također postignuta smještajem dijagonalnih linija preko okomitih malenih prozorskih otvora.

Lonac (Zagreb, 1985.) je umjetnik poznat po svojim fotorealističnim muralima velikih dimenzija. Na svojim djelima glavni naglasak stavlja na realističan prikaz ljudi u raznim situacijama. Osim *freehand*⁸² improvizacije, upotrebljava crteže i fotografije kao reference za fotorealistične dijelove grafita. U svojim radovima spaja fotorealizam s jednostavnim

⁷⁹ Usp. *Graffiti Writer Chez 186 u Galeriji Siva*. Mrežna stranica *Klubska scena* (20. prosinac 2017.), <https://www.klubska-scena.hr/scena/lifestyle/graffiti-writer-chez-186-u-galeriji-siva-20122017> (pregledano 15. svibnja 2019.)

⁸⁰ Usp. *Što je to Chez 186 sprejao 31 dan? Lauba ima odgovor*. Mrežna stranica *Ziher* (08. veljače 2019.), <http://www.ziher.hr/chez186-31days-lauba-izlozba/> (pregledano 14. svibnja 2019.)

⁸¹ Usp. *Volim Pešću*. Mrežna stranica *Centar Knap*, <http://www.knap.hr/centar/novost.asp?id=17> (pregledano 01. lipnja 2019.)

⁸² Izraz korišten za slobodnopotezno slikanje bojom u spreju bez šablone.

pozadinama koje ističu glavne aktere na grafitima.⁸³ Mural *Hat wearers* (muzejski kafić Muzeja suvremene umjetnosti Zagreb, 2018.) predstavlja skup različitih osoba uhvaćenih fotoaparatom u prolazu javnim lokacijama [Prezentacija 2:14,15]. Učenike se može pitati: *Što povezuje te osobe? Kakve poze zauzimaju? Kamo su usmjereni njihovi pogledi? Imaju li nešto zajedničko? Gdje je scena smještena? Kakva je pozadina? Kakva je svjetlina djela? Uočavaš li izvor svjetla? Možeš li pretpostaviti odakle dolazi?* Fokus je na portretima osoba koje su na muralu povezane nošenjem različitih pokrivala za glavu, crvenom pozadinom i plavkastim nijansama likova te izvorom i smjerom svjetlosti.⁸⁴ Učenicima se naglašava kako umjetnik slika prirodne scene s ulice u zatvorenome prostoru. To su svakodnevne osobe koje niti ne znaju da su fotografirane u svojim spontanijim radnjama, a postale su dio umjetničkog djela u muzeju.

Mural *HeaArtbeats* (Zagreb, 2016.) istoga umjetnika se sastoji od šest slika (i fotografija) srca, rađenih sprejem i u *freehand* stilu, koje pumpa krv iz dviju cijevi zatečenih na licu mjesta [Prezentacija 2:16,17]. Učenike se aktivira pitanjima poput: *Koja je tema djela? Kako se naziv djela odnosi prema sadržaju? Kakav je odnos motiva prema ambijentu u kojem se nalazi? Koja je razlika između prvoga i zadnjega slikanoga sloja? Opažate li ritam, što se ponavlja, a što je drugačije? Što mislite zašto je umjetnik slikao više slojeva istog djela?* Tokom godina na svojim grafitima Lonac je počeo rabiti zid ne samo kao pozadinu, nego i uključiti neposredno okruženje u svoj rad na način da mu djelo bude komplementarno okruženju. Pitanjima i potpitanjima učenici dolaze do zaključka kako je umjetnik fotografijama i tehnikom stop-animacije povezo tih šest fotografija da stvori dojam pulsiranja srca te se učenicima prikazuje rezultat stop-animacije u GIF formatu.⁸⁵

Slaven Kosanović ili Lunar, umjetnik je proizašao iz rane zagrebačke grafičarske scene. Inspiraciju pronalazi u svakodnevnom životu, a motiv koji najviše upotrebljava je mačka. Osim mačaka, motivi su mu flora i fauna općenito, pa se tako po Zagrebu mogu vidjeti njegove personificirane životinje ili pak prikazi bilja iz okolnih lokacija. Koristi se jednostavnim likovnim jezikom, gotovo piktogramskim, gdje su pritom ritam i boja izrazito važni. Najčešće se koristi stencilima uz upotrebu jarkog kolorita, ali radi i murale *freehand*

⁸³ Usp. Nina Karaičić, *Lonac*. Mrežna stranica *Widewalls* (30. rujna 2016.), <https://www.widewalls.ch/artist/lonac/> (pregledano 05. svibnja 2019.)

⁸⁴ Vidi u: *Novi MSU-ov mural oslikao je Lonac*. Mrežna stranica *Vizkultura* (30. studeni 2018.) <https://vizkultura.hr/novi-msu-ov-mural-oslikao-je-lonac/?fbclid=IwAR1zYLBpOpQSnOOAjmEwbo6jLvmDv3rhU-AGURk31efRmJ6enu7s54cLsVE> (pregledano 15. svibnja 2019.)

⁸⁵ Usp. Tina Barbarić, *Srcem koje 'pulsira' na zagrebačkom zidu pokorio umjetničku elitu*. Mrežna stranica *Express* (12. veljače 2016.), <https://www.express.hr/kultura/srcem-koje-pulsira-na-zagrebackom-zidu-pokorio-umjetnicku-elitu-3895> (pregledano 18. svibnja 2019.)

stilom [Prezentacija 2:18].⁸⁶ Učenike se kod njegovog djela *Sweet 16* (Zagreb, 2015.) može pitati: *Da li je ovo djelo izvedeno u stencil ili freehand stilu? Kako prepoznajete određeni stil? Kakav je ritam na djelu? Što se ponavlja, a što je drugačije? Zašto se ovo djelo doživljava kao dinamično?* Djelo je rađeno stencilom, što se može prepoznati po ponavljanju identičnog motiva u različitim bojama. Uporabom jarkih boja umjetnik razbija monotonost. Lunar nazive svojih djela vrlo često napiše na njih, što je zapravo poprilična rijetkost u umjetnosti grafita, čime se olakšava komunikacija s publikom i dokumentacija radova. Učenicima se prikazuje grafit mačke u *freehand* stilu te ih se pita kako se zove djelo, to jest da li mogu na djelu pronaći naziv i potpis umjetnika. Proziva se jednog učenika kako bi rukom pokazao rješenje, a zatim se animacijom ističu naziv i potpis te legenda djela *Hush hush* (galerija Mural Harbor, Linz, Njemačka, 2018.) [Prezentacija 2:19,20]. Daljnjom analizom djela učenike se pita: *Što je tema djela? Kako se naziv djela odnosi prema sadržaju? Kakav je prostor na djelu, vidimo li ga? Kakva je tekstura? Utječe li tekstura na kompoziciju ili na način promatranja djela? Koje je boje umjetnik upotrebljavao? Kako su raspoređene? Na koji se način gradi kompozicija pomoću boja? Kako se naziva ta perspektiva?* Učenici mogu uočiti kako je prostor plitak i zatvoren te se gradi jedino uz pomoć odnosa toplih i hladnih boja na djelu. No ta zatvorenost i *skrovitost* djela doprinosi sadržaju grafita i odgovara njegovom nazivu (engleski kolokvijalizam za tišinu, tajnost).

Marina Mesar ili Oko (Zagreb, 1981.) poznata je po tome da najčešće slika prikaze crno-bijelih osoba sa životinjskim glavama, odjevene u staromodnu odjeću ili odjeću viktorijanskog doba.⁸⁷ Učenicima se postavlja pitanje da li je djelo *Silent strength* (projekt Re:Think, Sisak, 2017.) rađeno u *paste-up* stilu i na koji način bi to prepoznali [Prezentacija 2:21]. Naglašava se da je *paste-up* oslikani papir lijepljen na zidu te da je ovo prevelik format za to, to jest nije praktično raditi *paste-up* za grafite veličine zgrade. Učenicima se naknadnom animacijom prikazuje fotografija snimljena dok je umjetnica izrađivala grafit, na kojoj mogu vidjeti kako su stilizirane linije rađene kistom. Projekt Re:Think, u sklopu kojega je nastalo ovo djelo, nastao je iz želje da se građanima Siska ponudi svojevrsna *galerija na otvorenom*. Uljepšavanjem dotrajalih zgrada mijenja se vizualni ambijent grada. Sve lokacije su pomno odabrane i povezane u cjelinu buduće gradske rute ulične umjetnosti.⁸⁸ Učenike se

⁸⁶ Vidi u: Andreja Velimirović, *Lunar*. Mrežna stranica *Widewalls* (7. travanj 2013.) <https://www.widewalls.ch/artist/lunar/> (pregledano 17. svibnja 2019.)

⁸⁷ Usp. Elaine Ritchel, *Emerging artist OKO discusses inspiration, street art, and her creative aspirations*. Mrežna stranica *Ikon Arts Foundation*, <http://ikonartsfoundation.org/oko/> (pregledano 23. svibnja 2019.)

⁸⁸ Usp. Matea Vipotnik, *Re:Think Sisak: 7 novih murala uljepšalo pročelja zgrada*. Mrežna stranica *Punkufer* (09. kolovoza 2017.), <https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/re-think-sisak-7-novih-murala-uljepsalo-procelja-zgrada---485206.html> (pregledano 01. srpnja 2019.)

pita: *Što je tema slike? Tko su likovi? Kako oni izgledaju, opiši ih? Kakav je njihov odnos?* Prikazom antropomorfizirane ptice koja nježno i pažljivo drži manju pticu u ruci umjetnica iskazuje čast svim njezinim prijateljicama koje su bile uz nju kad su joj bile najpotrebnije.⁸⁹ Sljedeća fotografija prikazuje umjetnicu na dizalici kako bi se učenicima поблиže dočarao proces izrade murala većeg formata. Prvo se crtaju crne obrisne linije, a zatim se crtež puni bijelom bojom koja se ističe na oronuloj sivoj fasadi zgrade [Prezentacija 2:22]. Na samome kraju umjetnica upotpunjuje djelo svojim potpisom. Na primjeru detalja učenici mogu vidjeti kako nakon okvira i bijele ispune umjetnica ponovno porubljuje djelo crnom linijom u svrhu bolje vidljivosti [Prezentacija 2:23]. Osim što izrađuje murale i lijepi *paste up*-ove po zgradama, ova svestrana umjetnica se bavi i slikarstvom i kiparstvom.⁹⁰

Sljedeći rad je mural *Ružno pače* (Studentski centar Zagreb, 2016.) nastao suradnjom dvaju umjetnika koji se bave grafitima, a čije su radove učenici vidjeli već na satu. Zadatak učenika je da pokušaju odrediti koji je umjetnik radio koji segment ovoga djela, što bi trebalo biti donekle prepoznatljivo, pošto su im stilovi poprilično vidljivo različiti i prepoznatljivi [Prezentacija 2:24]. Učenicima se može pomoći pitanjima: *Što je tema djela? Je li ono figurativno ili apstraktno? Što sve vidimo na djelu, a da je figurativno? Što sve vidimo na djelu, a da je apstraktno? Koristi li se boja kako bi se ostvarilo jedinstvo na djelu ili boja raščlanjuje kompoziciju? Da li je po vašem osobnom mišljenju djelo uravnoteženo?* Naknadnom animacijom se ističe legenda, a naglašava kako je Oko izradila stiliziranog crno-bijelog labuda i crvene rombove, dok je Chez 186 upotpunio djelo svojim apstraktnim linijama u jarkim bojama te im oslikao sjenu radi privida otiskivanja sa zida.

Miroslav Petković, kojeg se naziva Modul8, Modul Osam ili pak samo Modul (Zagreb, 1980.), umjetnik je jedinstvenog stila na zagrebačkoj umjetničkoj sceni. Rjeđe se bavi slikovnim, a češće tekstualnim grafitima i kaligrafijom. Za razliku od Cheza 186, koji prožima tekstualne grafite elementima iz slikovnih, Modul Osam primarno radi klasične tekstualne grafite [Prezentacija 2:25]. Najveća inspiracija mu je estetika slova pa je svoj rad proširio i na tipografiju,⁹¹ odnosno umjetnost oblikovanja teksta, a da je tekst estetski ugodan

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Usp. Mara Modrić, *JA SAM OKO 'Imam 36 godina, nemam nekretnine ni auto, putujem, upoznajem ljude, tetoviram se, slikam, skejtam. Prva mi je umjetnost, a život drugi'*. Mrežna stranica *Jutarnji list* (15. listopada 2017.), <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/ja-sam-oko-imam-36-godina-nemam-nekretnine-ni-auto-putujem-upoznajem-ljude-tetoviram-se-slikam-skejtam-prva-mi-je-umjetnost-a-zivot-drugi/6649566/> (pregledano 18. svibnja 2019.)

⁹¹ Vidi u: *Tipografija*. Mrežna stranica *Wikipedija*, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Tipografija> (pregledano 30. svibnja 2019.)

oku [Prezentacija 2:26].⁹² Učenike se može pitati da promisle o tome da li ovo smatraju umjetnošću ili samo lijepom tehnikom: *Kakve su linije na obje fotografije? Kako su oblikovana slova s obzirom na privid trodimenzionalnosti? Kakav je ugođaj fonta s prve fotografije, a kakav s druge? Na koji je način autor postigao takav ugođaj? Doprinosi li tekstura zida određenom ambijentu?* Kratkom diskusijom učenicima se objašnjava kako je i estetika slova vrsta umjetnosti koja uvelike doprinosi određenom doživljaju prostora, djela ili kakve inspirativne poruke te je izrazito cijenjena.

Pimp my pump je peteročlana ekipa (Boris Bare, Robert Ljubanović Kustos, Ninoslav Pirš, Bernard Radić i Željko Rus) koja već neko vrijeme traži takozvane *Franceke* po zagrebačkim dvorištima i ulicama te ih revitalizira bojom u sprejevima dajući im nove, šarolike identitete. Pumpe povijesno datiraju negdje s kraja XIX. te početka XX. stoljeća, a postavljene su u kvartovima u kojima tadašnja kućanstva nisu imala priključke na gradski vodovod. Javne pumpe jedan su od najstarijih, ali i najneprepoznatljivijih zaštitnih znakova grada Zagreba. Cilj kolektiva je sačuvati pumpe i potaknuti ljude da ih čuvaju, ali i da obrate pozornost i cijene svoj grad, ostavštinu i kulturu starog Zagreba.⁹³ Učenicima se prikazuju primjeri *Franceka* te ih se pita mogu li prepoznati umjetnička djela i/ili umjetnike koja su inspirirala Pimp my pump na ovakva oslikavanja. Naknadnim animacijama prikazuju se umjetnička djela koja su poslužila kao inspiracija za oslikavanje razmatranih pumpi: *Sin čovjeka* Renée Magrittea, *Kompozicija II u crvenoj, plavoj i žutoj* Pieta Mondriana te *Dvije djevojke čitaju* Pabla Picassa. [Prezentacija 2:27,28,29]. Osim revitalizacije starozagrebačkih pumpi, umjetnici iz kolektiva Pimp my pump, odvojeno ili zajedno povezani su s brojnim drugim akcijama. Boris Bare i Modul Osam su ujedno i vlasnici studija Lapo Lapo, koji će učenici pobliže upoznati na terenskoj nastavi. Ovom prilikom im se ukazuje na mogućnost komercijalizacije i popularizacije projekata ulične umjetnosti, kao što su suveniri-privjesci ručno oslikanih malih pumpi za vodu [Prezentacija 2:30]. Također su Boris Bare i Modul Osam oslikali fasadu u sklopu promocije piva za Pivovaru Medvedgrad [Prezentacija 2:31]. Učenike se može pitati pitanja poput: *Gdje se djelo nalazi? Što je naglašeno na grafitu? Što je u središtu interesa? Kako je taj naglasak ostvaren?* Učenicima se naglašava marketinška vrijednost grafita koji je smješten u Tkalčićevoj ulici, jednoj od najprometnijih ulica u Zagrebu. Djelo se nalazi na fasadi kuće u kojoj se nalazi pivnica Mali Medo (pivovare

⁹² Usp. *Zagreb dobiva svoj prvi studio posvećen uličnoj umjetnosti: Lapo Lapo by Bare & Modul*. Mrežna stranica *Buro 24/7* (18. prosinac 2015.), <https://www.buro247.hr/kultura/vijesti/zagreb-dobiva-svoj-prvi-studio-posvecen-ulicnoj-umjetnosti.html> (pregledano 02. svibnja 2019.)

⁹³ Usp. *Pimp my pump*. Mrežna stranica *Artsome*, <http://artsome.com.hr/blog/2014/03/18/pimp-my-pump/> (pregledano 23. svibnja 2019.)

Medvedgrad), no vidljivo je samo iz jednog smjera kretanja. U središtu interesa djela su likovi, no pogled privlači i natpis piva, smješten na desnoj strani fasade.

Učenike se na kraju sata podsjeća kako će se u tom tjednu održati terenska nastava te im se daje radna knjižica [*Radna knjižica*] sa zadacima. Naglašava se kako prvi zadatak mora biti riješen prije terenske nastave, dok se ostali zadatci rješavaju za vrijeme terenske nastave. Učionička nastava se približava kraju, a kao vježba za ponavljanje glavnih aktera zagrebačke ulične grafiti scene učenicima se dijeli listić [Radni materijal: *Četverosmjerka*] s četverosmjerkom (kreće se vodoravno i okomito) u kojoj moraju pronaći napisana imena grafitera. Nakon minute, ukoliko ostane vremena, učenici će se samostalno javljati ili će nastavnik odabrati učenike za svako od šest imena ili pak jednog ili dva učenika da ih rukom pokažu više uz određeni pravac kretanja [Prezentacija 2:32,33]. Imena se pronalaze određenim redosljedom radi lakšeg praćenja uz zaokruživanje imena naknadnom animacijom na prezentaciji.

Na kraju četvrtog učioničkog nastavnog sata učenici će biti sposobni smjestiti i opisati kontekst razvitka grafita i ulične umjetnosti u Zagrebu. Učenici će moći imenovati suvremene grafitere grada Zagreba te dati primjere lokacija poznatih djela. Kroz analizu i raspravu učenici će interpretirati pojedina umjetnička djela te ih međusobno uspoređivati.

4.2.3. Terenska nastava u Zagrebu

Na terenskoj nastavi fokus je usmjeren na odnos grafita na promatrače i prolaznike te okolni prostor. Kroz analizu tih odnosa problematizira se i komunicira doživljaj grafita i prostora namijenjenog za uličnu umjetnost uz njihovu kratkotrajnost. Dotiče se i generalno stanje grafita, njihova (ne)namjerna devastacija i nebriga o fasadama glavnoga grada. Ulična umjetnost kao dio umjetnosti u javnom prostoru je u direktnoj vezi s javnim prostorom i možemo ju promatrati jedino kroz njihovu zajedničku prizmu. Pomoću analize umjetničkih djela te karakteristika prostora učenici će dobiti uvid u grafitersku scenu grada Zagreba. Cilj je i pružiti učenicima adekvatnu teorijsku osnovu na temelju koje će moći samostalno prosuđivati o uličnoj umjetnosti i grafitima te osobnom doživljaju istih. Terenskom nastavom se prožima pitanje: da li je dužnost zajednice održavati vrijednost grafita i ulične umjetnosti? Kao što će učenici i vidjeti, grafiti scena često je na kulturnoj margini te nije široko percipirana kao nešto vrijedno očuvanja, no kako je ulična umjetnost (sve češće) u funkciji unaprijeđenja vizualne kvalitete životnog prostora zajednice, javlja se pitanje bi li zajednica trebala uzvratiti brigom oko očuvanja ovih djela. Pritom se prvenstveno misli na održavanje gradskih fasada na lokacijama predviđenim za grafite, na zaštitu grafita od devastacija i vandalizma, na održavanje okolnog prostora te na promoviranje ulične umjetnosti kao jednakovrijedne ostalim oblicima umjetnosti.

Prema *Pravilniku o izvođenju izleta, ekskurzija i drugih odgojno-obrazovnih aktivnosti izvan škole*, terenska nastava je »oblik izvanučioničke nastave koji se izvodi u izvornoj stvarnosti, s ciljem njenog upoznavanja u kojoj se mogu primjenjivati i istraživačke metode«. ⁹⁴ Istraživačke metode shvaćaju se kao metode u kojima se fokusira na opis i tumačenje (osobnih) iskustava i gdje se prikupljaju nove spoznaje putem istraživanja. Stoga se i terenska nastava orijentira na istraživanje centra grada, doživljavanje umjetničkih djela i izražavanje vlastitih stavova i mišljenja kroz razgovor s nastavnikom.

Terenska nastava može se provesti unutar radnog tjedna, no idealno bi bilo da to bude izvan nastavnog tjedna (primjerice u subotu), radi mobilnije satnice ukoliko dođe do nepredvidivih prepreka ili pomnijeg analiziranja djela. Terenskom nastavom predviđen je obilazak devet lokacija s primjerima grafita i ulične umjetnosti po užem i širem centru Zagreba, smjerom naznačenim na mapi u radnoj knjižici [*Radna knjižica: Zadatak 3*]. Učenici

⁹⁴ Vidi u: *Pravilnik o izvođenju izleta, ekskurzija i drugih odgojno-obrazovnih aktivnosti izvan škole*, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, 2014., https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/pravilnik_-_izleti_interno_procisceni_tekst.pdf (pregledano 25. travnja 2019.)

taj zadatak u radnoj knjižici rade kontinuirano tijekom cijele terenske nastave. Nakon promatranja grafita, kraj svakog od njih će se provesti kraća ili opširnija analiza izgleda, odnos s okolinom i zatečeno stanje. Neki umjetnici su već spomenuti i njihovi grafiti su analizirani u sklopu učioničke nastave, no učenici će na terenskoj nastavi moći vidjeti njima nove grafite sada već poznatih autora te o njima samostalno raspravljati. Na terenu se najviše potiče razgovor o dojmu, percepciji i komunikaciji grafita, mjesta i promatrača. Učenici će na terensku nastavu donijeti radne knjižice [*Radna knjižica*] s riješenim prvim zadatkom dok će ostale rješavati za vrijeme terenske nastave. Na kraju nastave učenici će ponovno skenirati radnu knjižicu i predati je nastavniku u elektroničkom obliku preko usluge Google Drive.

Učenici prije terenske nastave imaju za zadaću riješiti prvi zadatak u radnoj knjižici [*Radna knjižica: Zadatak 1*], koji je povezan s grafitom *Open My Eyes That I May See* autorice Oko iz 2015. godine na zidu platoa Muzeja suvremene umjetnosti [*Terenska nastava: Slika 85*]. To je mural dugačak oko 90 metara koji svojim boravkom na muzejskom prostoru potvrđuje uličnu umjetnost kao dio suvremenog umjetničkog stvaralaštva, otvara muzej publici, povezuje ga i komunicira s prolaznicima na neupadljiv način.⁹⁵ Osim toga, mural je estetski privlačan i ugodan oku, pa i doprinosi uređenju okoliša na prometnici. Podzadatke prvog zadatka [*Radna knjižica: Zadatak 1.a, 1.b, 1.c*] učenici rješavaju pisanjem punih rečenica, dok je zadnji podzadatak [*Radna knjižica: Zadatak 1.d*] predviđen za izradu učeničkih verzija *oslikanog zida* u umjetničkom stilu autorice. Bit zadatka je navesti učenike na pomnije promatranje grafita kako bi prepoznali karakteristike stila poznate umjetnice, što će im također dobro doći na terenskoj nastavi.

Terenska nastava započinje na lokaciji ulice Kneza Branimira 29, preciznije ispred Branimir centra. Tamo će učenici obrađivati prvi zadatak predviđen za terensku nastavu, odnosno drugi zadatak u radnoj knjižici [*Radna knjižica: Zadatak 2*]. Kod prvog zadatka usmeno će se komentirati samo zadatak 1.c [*Radna knjižica: Zadatak 1.c*] gdje je učenicima postavljeno pitanje što umjetničko djelo ostvaruje bivanjem na otvorenom prostoru te kakav je to prostor, odnosno prometnica. Tu se prvenstveno misli na direktnu komunikaciju sa slučajnim prolaznicima koji u tome aspektu postaju promatrači djela na javnoj, otvorenoj lokaciji. Grafit u Branimirovoj ulici se nalazi na velikom raskrižju, vidljiv je sa svih prometnica, a tim više jer se pored njega nalazi prometna autobusna stanica. Samim bivanjem na takvoj poziciji grafit ima veliku eksponiranost te je ljudima prepoznatljiv. Kratkom raspravom uvodi se u vrlo dobro poznati grafiti zid Branimirove ulice, koji se detaljno

⁹⁵ Usp. OKO u MSU: *Open My Eyes That I May See*. Mrežna stranica Muzej suvremene umjetnosti Zagreb, <http://www.msu.hr/?/hr/20737/> (pregledano 23. travnja 2019.)

obrađuje. Učenicima se daje 10 – 15 minuta za drugi zadatak [*Radna knjižica: Zadatak 2*] u kojem moraju linijom povezati dva različita djela istog umjetnika.⁹⁶ Analizom i usporedbom djela istoga autora učenike se navodi na detaljno proučavanje rukopisnog obilježja umjetnika. Reprodukcijske oznake brojevima su grafiti s takozvanog Branimirovog zida te ih većinu učenici mogu i danas vidjeti. Poneki autori bi učenicima trebali biti poznati s nastavnog sata održanog u školi prije terenske nastave. Učenici pod reprodukcijom broj jedan [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika 1*] povezuju Meandar Julija Knifera s reprodukcijom F [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika F*], na kojoj se nalazi skulptura *Bez naziva*, 1975./2002., napravljena od čelika. Učenike se pita kako su došli do zaključka da je to djelo istoga autora, čime se može zaključiti kako upotrebom kontrasta crno-bijelo i korištenjem ritmičnosti linija umjetnik ima prepoznatljiv stil. Vezano uz prvi zadatak [*Radna knjižica: Zadatak 1*], učenike se navodi da se prisjete izgleda zgrade MSU te kako svojom rasčlanjenosti na katove zgrada prati oblik meandra, po kojima je Julije Knifer poznat. Reprodukcijska broj dva [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika 2*], odnosno dva međusobno nadopunjujuća naslikana lica umjetnika Lonca učenici povezuju s reprodukcijom E [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika E*] (*Xenophora*, 2015.). Učenici su već upoznati s umjetnikom i njegovim fotorealističnim, gotovo nadrealističnim stilom. Može ih se pitati kako su otkrili da je upravo *Xenophora* njegovo djelo, prisjećajući ih na činjenicu da Lonac često pokušava prilagoditi svoj rad neposrednom okruženju, inspirirajući se njime. Reprodukcijska broj tri [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika 3*] djelo je Krešimira Budena, odnosno 2Fasta i povezuje se s reprodukcijom D [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika D*] (*Nijanse crne*, 2018.) Učenike se mogu pitati pitanja poput: *U kojem su mediju napravljena oba djela? Vidite li na zidu još koji primjer takvog tretiranja medija? Prema čemu se ova djela razlikuju od drugih grafita na Branimirovom zidu? Kako biste nazvali ta djela?* Pritom se misli na djela autora 2Fasta i Studija Rašić (*MUUUho* i *MUUUsta* [*Terenska nastava: Slika 86,87*]),⁹⁷ koja su oblikom trodimenzionalne skulpture nalijepljene na zid. Zadržavajući estetiku klasičnih grafita, 2Fast stvara skulpturalne radove uz pomoć stiropora i boje u spreju. Reprodukcijsku četiri [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika 4*] učenici povezuju s reprodukcijom C [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika C*], a oba djela su radovi umjetnika Stipana Tadića (Zagreb, 1986.). Učenicima autor nije poznat, no iznenađujućim i pomalo komičnim smještajem osoba u povijesno-umjetnički poznate scene njegov stil lako je prepoznatljiv. Reprodukcijska broj pet [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika 5*]

⁹⁶ Rješenja su 1F, 2E, 3D, 4C, 5A i 6B.

⁹⁷ Grafiti s kojima se učenici susreću na terenskoj nastavi se u tekstu navode uglatim zagradama; gdje broj označava broj reprodukcije.

(*Better days*) djelo je Lunara, grafiti umjetnika također prepoznatljivog stila, a učenici ju povezuju s reprodukcijom A [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika A*] (*Colourful underground*, 2016.). Autora je lako prepoznati po izrazito jakom koloritu te jednostavnim likovnim formama koje se ritmično ponavljaju. Posljednja se reprodukcija, broja šest [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika 6*] (*Horror story*), povezuje s reprodukcijom B [*Radna knjižica: Zadatak 2, Slika B*] (*Sometimes you meet the most unusual Friends and they miraculously change your Life forever*, 2016.) autorice Oko. Učenicima je njen umjetnički stil poznat i s učioničke nastave i iz prvoga zadatka [*Radna knjižica: Zadatak 1*] vezanog uz MSU. Učenike se pita da pojasne njen stil, po čemu je upravo karakterističan i prepoznatljiv. Njeni grafiti često prikazuju crno-bijele osobe sa životinjskim glavama, nacrtani čistim linijama (takozvani linearni crtež).

Na terenskoj nastavi naglašava se važnost Branimirovog zida kao najpoznatijeg legalnog mjesta za grafite. Ovdje su se grafiteri mogli legalno i organizirano sastajati te svoja djela predstaviti stanovnicima i posjetiteljima grada na zidu dugačkom 450 metara i visokom tri i pol metra. Zid je oslikan prvi puta 1987. godine u čast Univerzijadi, a u svrhu revitalizacije prostora kod željezničke pruge. Oslikavanje je organiziralo Hrvatsko društvo likovnih umjetnika (HDLU), a u njemu je sudjelovalo oko dvadeset priznatih umjetnika; među njima i akademski umjetnici poput Julija Knifera, Zdenka Bužeka (Helsinki, 1957.) i Borisa Demura (Zagreb, 1951. – 2014.).⁹⁸ Kao urbanu intervenciju Julije Knifer je svoj meandar već 1960-ih zamislio, a naposljetku 1987. godine i realizirao na zidu u Branimirovoj ulici.⁹⁹ Već izbljedjeli zid 1999. godine se prebojava u svijetlocrvenu podlogu te obnavlja grafitima u svrhu promidžbe suzbijanja korištenja droge na Dan borbe protiv zloporabe droga. Akciju su pokrenuli umjetnici Student i Lunar uz pomoć Gradskog ureda za kulturu te su oba writera, uz pomoć 60-ak drugih grafitera, napravili svoje viđenje zadane tematike.¹⁰⁰ To je tada bila najveća promocija grafiterske umjetnosti u pravome smislu u Hrvatskoj. Ponovno su 2010. godine napravljeni novi radovi 80-ak lokalnih umjetnika u sklopu projekta Muzeja ulične umjetnosti, kada su se na zidu našli radovi i danas popularnog Lunara te slikara Lonca i Stipana Tadića.¹⁰¹ Godine 2014. najavljuje se rušenje dijela zida

⁹⁸ Usp. Petra Balija, *Za 30. rođendan zida u Branimirovoj oslikat ćemo ga novim grafitima*. Mrežna stranica *Pressreader* (25. kolovoz 2016.), <https://www.pressreader.com/croatia/vecernji-list-hrvatska/20160825/281805693348334> (pregledano 23. travnja 2019.)

⁹⁹ Usp. Davor Matičević, *nav. dj.*, str. 23.

¹⁰⁰ Usp. Petra Balija, *nav. dj.*

¹⁰¹ Usp. Igor Šimulija, *Od Julija Knifera do Stipana Tadića: ovo je 12 velikih umjetnika koji su oslikali kulturni zid u Branimirovoj*. Mrežna stranica *Telegram* (29. Svibanj 2015.), <https://www.telegram.hr/kultura/od-julija-knifera-do-stipana-tadica-ovo-je-12-velikih-umjetnika-koji-su-oslikali-kulturni-zid-grafita-u-branimirovoj/> (pregledano 10. travnja 2019.)

radi statičkih problema te se to konačno i dogodilo u ljeto 2015. godine. Ovaj zid bitan je dio identiteta kulture grada i važna komponenta urbane kulturne baštine za koju će se tek vidjeti da li joj je zaista došao kraj. Zid je prilično atraktivan grafiterima jer je javan, izrazito vidljiv, a nalazi se u samome centru uz prometnu cestu. Učenicima se ponavlja činjenica da je zid oslikavan u tri faze te da je djelomično srušen 2015. godine radi statičke nesigurnosti i dotrajalosti zida. Na tome mjestu danas se nalaze jumbo plakati. Učenicima je moguće postaviti pitanja poput: *Kakva je lokacija zida? Bi li ga trebalo obnoviti? Da li su po vašem mišljenju grafiti na ovoj lokaciji vandalizam ili umjetnost? Zašto je ovaj zid bitan za vizualni identitet i kulturu grada?* Zid se u potpunosti promatra preko prometnice, radi bolje pregledljivosti i promatranja zida kao cjeline. Uz zid se prolazi s učenicima cijelom njegovom duljinom u smjeru Branimirove tržnice, a za zadatak učenici u radnoj knjižici pridružuju u tablicu slovima označene detalje reproduciranih grafita brojeve označenih lokacija na prikazanoj mapi [Radna knjižica: Zadatak 3]. Na ovoj lokaciji traži se detalj grafita *Hommage a Knifer* s Branimirovog zida autora Krunislava Stojanovskog (Skopje, 1969.) koji je vezan uz reinterpretaciju Julije Kniferovog *Meandra* iz 1987. godine [Terenska nastava: Slika 88]. Kod pronalaska detalja učenike se upravo to i može upitati, odnosno prepoznaju li oblik koji se nalazi na grafitu.

Kod tramvajske stanice blizu Branimirove tržnice nastavnik s učenicima ulazi u tramvaj te nastavlja do trga Josipa bana Jelačića, gdje je predviđeno hodanje do Art parka. Učenike se može provesti novootvorenim tunelom Grič kroz ulaz na križanju Radićeve i ulice Krvavi most, radi boljeg upoznavanja grada u kojem žive, kao i efektnog izlaska iz tunela u zelenilo samog parka. U tunelu je naznačeno skretanje za Art park visećom pločicom. Na samom izlasku u park učenici će se okrenuti natrag prema tunelu i djelu *Undercityrave cat* umjetnika Lunara iz 2018. godine [Terenska nastava: Slika 89]. Učenike se ispituje: *Na koji način je grafit iskoristio prostor? Prelazi li granice zida?* Grafit prati predviđeni okvir zida, kao i luk tunela, čime se grafit dobro uključuje u okolinu. Art park je bio napušteni parkić u centru grada sve do 2016. godine, kada su ga preuredili umjetnici iz kolektiva Pimp my pump. To je samoprovana galerija umjetnina na otvorenom koja se stalno mijenja, u pravilu jednom godišnje kada se mijenja oslik parka. U periodu od svibnja do listopada razni domaći i gostujući umjetnici mogu u njemu ostaviti svoj trag. U parku se održavaju i razne radionice, glazbene večeri, projekcije filmova, turniri u ping-pongu i slično.¹⁰² Učenicima se postavljaju pitanja poput: *Gdje je smješten park u odnosu na grad? Po čemu je specifična ova lokacija?*

¹⁰² Usp. O projektu Art park. Mrežna stranica Art park, <https://www.artparkzagreb.com/> (pregledano 09. travnja 2019.)

Što su prednosti, a što nedostaci vezani uz terasasti teren parka? Učenicima se ukazuje na činjenicu da je ovaj prostor, iako u samome strogom centru grada, skrovitiji i intimnijeg karaktera, nego prethodna lokacija na kojoj su bili. Park je specifičan po svojoj padini i upravo radi toga su grafiti izrazito efektivni ukoliko se promatraju s najniže točke parka. Najviši grafit koji se trenutno nalazi u parku je djelo Alana Myersa (Buenos Aires, 1989.) i Guida Palmadesse (1988.), dvojice argentinskih umjetnika [*Terenska nastava: Slika 90*]. Nastavno na djelo, učenicima se postavlja pitanje: *Kakva je kompozicija djela? Je li scena smještena unutar okvira zida? Što je u središtu interesa u djelu? Kako je taj naglasak ostvaren? Kako je postignuta ritmičnost, a kako dinamičnost djela?* Kompozicija grafita je vodoravna te ritmično izmjenjuje obojena lica ženske osobe. Scena se nalazi preko dva zida platoa te time postiže svoju dinamičnost, putem koje se lica osobe isprepliću. Učenike se pušta da traže detalj vezan uz treći zadatak u radnoj knjižici [*Radna knjižica: Zadatak 3*] te ih se po pronalasku priupita koja je to vrsta grafita, prisjećajući se prvoga tjedna i heklanih grafita. Učenike se navodi da se prisjete glavnih karakteristika heklanih grafita, a to su nepermanentnost, lako uklanjanje i personaliziranje javnih mjesta.

Nastavnik s učenicima stepenicama odlazi na Strossmayerovo šetaliste i do platoa Gradec. Prije samih stepenica u donjem dijelu platoa nalazi se zid oslikan jednim tematskim grafitom [*Terenska nastava: Slika 91*]. Učenicima se ostavlja par minuta da samostalno otkriju detalj za radnu knjižicu [*Radna knjižica: Zadatak 3*] i temu koja prikazuje hrvatske znanstvenike i inovatore. Grafit je suradnja trojice umjetnika, Modula Osam, Borisa Bareta i Dominga, a prikazuje Slavoljuba Penkalu, izumitelja nalivpera i mehaničke olovke, Nikolu Teslu koji je otkrio trofaznu struju i bežični prijenos energije, Ivana Vučetića, izumitelja sustava za klasifikaciju otisaka prstiju,¹⁰³ Fausta Vrančića, izumitelja padobrana te Davida Schwarza, tvorca prvog zračnog broda.¹⁰⁴ Učenike se nakon otkrivanja imena prikazanih hrvatskih izumitelja može priupitati po čemu mogu prepoznati upravo te osobe, pošto svaka ima određene motive ili popratni tekst prema kojemu se može prepoznati. Osim samoga natpisa *Penkala*, Slavoljuba Penkalu učenici mogu prepoznati po nalivperu zataknutom na uhu te pisačem peru i umakalu. Nikola Tesla lako je prepoznatljiv po natpisu *Tesla* te napravi koju drži kojom obujmljuje cijeli svijet. Ivan Vučetić također ima napisano ime, no učenicima je vjerojatno manje poznato, pa je moguće da ga zamijene za potpis umjetnika. Osim imena, za Ivana Vučetića prikazan je veliki otisak prsta s nazivima vrsta papilarnih

¹⁰³ Usp. *Ivan Vučetić*. Mrežna stranica *Wikipedija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Vu%C4%8Deti%C4%87 (pregledano 26. svibnja 2019.)

¹⁰⁴ Usp. *David Schwarz*. Mrežna stranica *Wikipedija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/David_Schwarz (pregledano 26. svibnja 2019.)

linija. Fausta Vrančića malo je teže prepoznati, jer je prikazan samo njegov portret koji u ruci drži maslačak. Ovdje se učenicima može pomoći u otkrivanju izumitelja uz priču o njegovoj ideji o padobranu koja mu je pala na pamet promatrajući maslačak nakon cvjetanja kako lebdi zrakom. Na kraju murala nalazi se zračni brod s natpisom *Schwarz*, te se učenicima može naglasiti kako je cepelin, odnosno zračni brod nazvan po Ferdinandu Zeppelinu napravljen prema nacrtima hrvatskog izumitelja. Odlaskom na gornji dio platoa učenike se odmah priupita: *Kakav je prostor u kojem se nalazimo?* Prostor je otvorenog karaktera i poprilično je prazan, uokviren okolnim zgradama. U oko upada veliki mural kita umjetnika Etien'-a iz 2015. godine, no radi obnove zgrade djelomično je prekriven skelama [*Terenska nastava: Slika 92*]. *Kako je postignut privid volumena?* Umjetnik je iskoristio trodimenzionalnost galerije Gradec, koja se gradila za spomenutu Univerzijadu 1987. godine te je upotrebom sjene dobio optičku varku koja se naziva i anamorfoza.¹⁰⁵ Posebnost anamorfoze jest što se optička varka u potpunosti može promatrati iz samo jedne točke gledišta. Na platou je postojala i označena točka s koje se promatralo djelo, no s vremenom je dotrajala. Etien' je svojim djelom oživio napuštenu zgradu u centru grada, a koliko se publici sviđjelo djelo govori i činjenica da je 2016. godine isti umjetnik napravio novi grafit kornjače na pločniku platoa, također u anamorfozi.¹⁰⁶ Ovaj grafit danas, nažalost, više nije vidljiv.

Terenska nastava nastavlja se preko Jezuitskog trga i pored Klovićevih dvora, kroz Kamenita vrata i niz Mlinske stube koje gledaju direktno na sljedeću lokaciju, a to je park Opatovina, odnosno Perivoj biskupa Stjepana II. Učenicima se postavljaju pitanja: *Kakav je prostor u kojem se nalazimo? Kakvi grafiti prevladavaju? Da li je ovdje riječ o legalnom prostoru za grafite?* Iako prevladavaju tekstualni i ilegalni grafiti, park sadrži i legalan mural koji prikazuje Gulivera i Liliputance, imenom *Spavač*, umjetnika Borisa Bareta i Dominika Vukovića. Učenicima se postavljaju pitanja: *Što je tema grafita? Tko su likovi? Što rade? Kakav je njihov odnos? Koji način oblikovanja prepoznajete na likovima? Možemo li razaznati koji segment je radio koji od dva umjetnika?* Djela dvojice umjetnika mogu se razaznati prema njihovom osobnom stilu, primjerice Boris Bare u ovome slučaju ima fotorealističan pristup, a Dominik Vuković stripovski, ilustratorski pristup [*Terenska nastava: Slika 93*]. Pri traženju i pronalasku detalja [*Radna knjižica: Zadatak 3*] učenicima se može postaviti pitanje na koji su način povezane knjige sa sadržajem djela, to jest Liliputanci izlaze

¹⁰⁵ Usp. Petra Balija, *Galerija Gradec bit će dom blaga iz depoa muzeja*. Mrežna stranica *Večernji list* (11. listopada 2017.), <https://www.vecernji.hr/zagreb/galerija-gradec-gradec-galerija-1200206> (pregledano 27. svibnja 2019.)

¹⁰⁶ Usp. *Ova divovska 3D kornjača na Gradecu atrakcija je za prolaznike*. Mrežna stranica *Večernji list* (04. listopada 2016.), <https://www.vecernji.hr/vijesti/video-ova-divovska-3d-kornjaca-na-gradecu-atrakcija-je-zaprolaznike-1118538> (pregledano 05. svibnja 2019.)

iz knjiga i vežu spavača. Čitanjem svih naslova ostalih knjiga učenicima se ponovno naglašava važnost Univerzijade 1987. godine za grafite u Zagrebu. Ističe se kako je revitalizacijom i oslikavanjem Branimirovog zida otvoren put za grafite i uličnu umjetnost u Zagrebu, a na ovaj način Boris Bare i Dominik Vuković odaju počast upravo tom momentu.

Iz parka se nastavlja ulicom Opatovina na Dolac te na trg bana Josipa Jelačića, odakle se pješice ili tramvajem odlazi do Ilice 50. Tamo se nalazi prvi hrvatski *street art* studio Lapo Lapo, koji je otvoren krajem 2015. godine [Terenska nastava: Slika 94]. Učenicima se naglašava da je to studio koji je u direktnom kontaktu s uličnom umjetnosti. Osnivači studija su Boris Bare, dio tima *Pimp My Pump*, i Miroslav Petković Modul (Osam). Osim njih, sa studijem su povezani i drugi poznati *street art* umjetnici, kao što su Lonac, Stipan Tadić, Lunar, 2Fast i mnogi drugi.¹⁰⁷ Studio je zamišljen kao galerija-radionica u kojoj se mogu kupiti radovi, a danas je naglasak stavljen upravo na izložbe i radionice pod vodstvom Melite Omeragić, kiparice i waldorfske pedagoginje. Kroz takozvane *OMart* radionice umjetnica provodi programe likovnih radionica za djecu i odrasle, tečajeve priprema za Školu primijenjene umjetnosti te dječje ljetne kampove.¹⁰⁸ Nastavnik bi mogao unaprijed dogovoriti sastanak s jednim od umjetnika te vodstvo po studiju, ili čak kratku radionicu grafita. U svakome slučaju, učenici ovdje trebaju pronaći detalj vezan za zadatak iz radne knjižice [Radna knjižica: Zadatak 3]. Zid je oslikao novosadski umjetnik Wuper Kec u 2018. godini, a učenike se može pitati: *Što je prikazano na grafitu? Kako se tema odnosi prema sadržaju studija?* U ovome slučaju bitan je kontekst grafita, gdje se prikazom donjeg dijela tijela figure u klečećem položaju koja uzima sprej u ruke prolaznicima nagovješta tematika studija. Učenici će se pješice uputiti s nastavnikom niz Frankopansku ulicu do hotela Westin.

Park pored hotela Westin također je legalna lokacija na kojoj se nalaze dva zanimljiva murala. Prvi je mural umjetnika Lonca, *Medika diving*, koji je napravljen 2015. godine u sklopu Ohoho festivala [Terenska nastava: Slika 95]. Učenicima se postavljaju pitanja poput: *Kako je iskorišten prostor? Upotrebljava li umjetnik zid kao neutralno platno?* Ponavlja se kako Lonac vrlo često svojim grafitima zahvaća i okruženje zida na kojemu radi, što se može i primijetiti s cijevi koja je pripojena uz zid, odnosno maskom za ronjenje. Učenike se mogu pitati pitanja: *Kako se naziv djela odnosi prema njegovom sadržaju? Kakav je vaš opći doživljaj grafita?* Umjetnik je na zanimljiv i komičan način prikazao sebe kao ronioca, a sam

¹⁰⁷ Usp. *Lapo Lapo*. Mrežna stranica *Urbanka*, <http://www.urbanka.hr/lapo-lapo/> (pregledano 13. svibnja 2019.)

¹⁰⁸ Usp. *OMart kreativne usluge*. Mrežna stranica *OMart radionice*, <https://omart-radionice.com.hr/> (pregledano 13. svibnja 2019.)

grafit se nalazi na zidu autonomnog kulturnog centra Medika, što se i najavljuje samim nazivom djela.

Kao drugi veliki rad na ovoj lokaciji analizira se mural *Technicolor dream* nastao 2016. godine kolaboracijom grafitera Lonca i Cheza 186 [Terenska nastava: Slika 96]. Ovo djelo također je dobar primjer na kojemu se može vidjeti osobni stil autora, gdje je pritom spavajuće dijete rad Lonca, a apstraktni i grafički uzorci Chezov rad. Učenicima se postavljaju pitanja: *Što je naglašeno na djelu, što je u središtu interesa? Kako je taj naglasak ostvaren? Kako je stvoren privid trodimenzionalnosti? Čime su autori postigli sanjivu atmosferu na djelu?* Na grafitu je prikazana spavajuća djevojčica, naglašena plavom bojom, a prekrivena je šarenim i dinamičnim uzorcima. Privid trodimenzionalnosti stvoren je na djevojčici nijansiranjem boje, dok je *posteljina* plošna. Sanjiva atmosfera je postignuta upravo tom ravnotežom plošnog i trodimenzionalnog; čini se kao da je djevojčica *odsanjala* ostatak grafita, a atmosferu upotpunjuje prevladavajuća tamnoplava nijansa koja asocira na noć i mrak. Nastavnik se s učenicima pomiče svega par metara do parkirališta na kojemu se može vidjeti još jedan uradak Cheza 186 [Terenska nastava: Slika 97]. Učenicima se postavlja pitanje: *Da li je ovo tekstualni ili slikovni grafit? Može li biti i jedno i drugo? Na koji je način postignuta slikovitost rada, odnosno na koji se način razlikuje od tag-a?* Grafit je primarno slikovne prirode s tekstualnim nadopunama, to jest *tag*-om umjetnika. Obični *tag*-ovi najčešće nisu slikoviti, nemaju kompoziciju ili scenu. Učenici mogu zaključiti kako ovaj umjetnik tretira medij grafita nekonvencionalno, gdje je on i tekstualan i slikovni, međusobno se nadopunjujući. Umjetnik je na retrofuturističku slikovnu pozadinu postavio svoje ime, Chez 186, ambijentalno ga smještajući na vanzemaljsku površinu planeta. Nastavnik se ponovno s učenicima pomiče par metara, u dvorište autonomnog kulturnog centra (AKC) Medika. Udruga promiče kulturni aktivizam i kulturnu alternativu te se učenicima naglašava kako je to također javni legalni prostor za kreativni izričaj. Dvorište se oslikalo zadnji puta 2011. godine, a u međuvremenu su nadodani poneki novi grafiti i boje. Učenici traže detalj vezan uz radni listić [Radna knjižica: Zadatak 3], a po pronalasku mogu primijetiti kako je autorica grafita Oko [Terenska nastava: Slika 98]. Vezano za prostor, učenicima se mogu postaviti pitanja poput: *Možemo li na svim grafitima primijetiti ime autora? Što nam to govori? Pogledajte oko sebe, u kakvom su stanju grafiti? Prilikom novog oslikavanja dvorišta, bi li trebalo obnoviti i zidove ili mislite da njihova derutnost pridonosi ambijentu?* Većina grafita je nepotpisana, odnosno mora se poznavati osoban stil umjetnika da bi se prepoznao autor djela. Umjetnost grafita je općenito velikim dijelom anonimna te nepotpisani grafiti nisu novina, stoga učenici mogu zaključiti kako autori svoja djela rade

prvenstveno iz užitka. Pošto su grafiti na ovoj lokaciji zadnji puta sustavno napravljeni 2011. godine, oni su u derutnom stanju, koje pospješuje i starost samih zidova. Sam ambijent dvorišta je usko povezan uz identitet AKC-a, no na učenicima je da izraze vlastito mišljenje bi li dvorište trebalo ostati takvo ili se u potpunosti obnoviti.

Pješice se odlazi Jukićevom ulicom preko Savske ceste do dvorišta Studentskog centra Zagreb. Učenicima se ponavlja kako je Studentski centar oduvijek bio dostupno mjesto za kulturno i umjetničko izražavanje, s brojnim ustanovama i projektima. Naglašava se i kako je ovdje prostor dvorišta izrazito bitan jer je to lokacija na kojoj svakodnevno prolaze mnogobrojni ljudi. Dvorište Studentskog centra jest izrazito prometno i vidljivo, no ipak je intimnijeg, opuštenijeg karaktera za same umjetnike. Također se vrlo dobro mogu vidjeti rukopisne posebnosti različitih umjetnika, pogotovo na suradnjama, kojih ima mnogo. Učenicima se naglašava kako imaju 15-20 minuta za rješavanje zadnjeg zadatka u radnoj knjižici [*Radna knjižica: Zadatak 4*], a zatim će se grafiti iz rješenja dodatno analizirati. U prvom dijelu zadatka nalazi se sedam skala u kojima su unutar kvadratića grupirane boje koje se nalaze na sedam grafita u dvorištu Studentskog centra. Neki grafiti su manje bogati bojama pa imaju i manje kvadratića, dok neki imaju više ili su nijansirani, pa su u kvadratićima prikazane glavne boje. Jednim izrazom ili riječju učenici opisuju izgled skale, da li ih podsjeća ili asocira na nešto, nekakav osjećaj. Bitan je prvi dojam i emocija koju ostavlja određena skala. Asocijacije će učenicima biti raznolike te će tijekom rješavanja zadatka moći primijetiti kako samo putem obojanih kvadratića ne mogu predvidjeti temu grafita i općeniti *osjećaj* djela. U drugom dijelu zadatka učenici vježbaju oko prepoznavanjem grafita putem obojanih skala. Učenici također ukratko opisuju da li su njihove asocijacije bile intuitivno točne, odnosno da li izraz ili riječ koju su pridali određenoj skali odgovara tematici grafita. Zadatak se nakon predviđenog vremena s nastavnikom rješava usmeno obilaskom grafita. Opise asocijacija nastavnik čita na kraju projektne nastave u elektroničkom obliku.

Nastavnik s učenicima prvo dolazi do Teatra &TD, gdje je smješten grafit *Knowledge is the key that unlocks all the doors* [*Terenska nastava: Slika 99*] umjetnice Oko iz 2017. godine. Grafit se povezuje sa skalom broj IV. u četvrtom zadatku radne knjižice [*Radna knjižica: Zadatak 4*]. Učenike se može pitati: *Opiši grafit, što je tema? Koji sve motivi navode na naziv djela? Što mislite, koja je poruka djela?* Na grafitu je prikazana antropomorfizirana sova koja sjedi u naslonjaču s knjigom u krilu. Pored nje se nalazi hrpa knjiga, a kroz pozadinu su razmješteni ključevi s vrpcolikim linijama. Naziv djela je ujedno i njegova tema, odnosno znanje je ključ koji otvara sva vrata, a kroz grafit se prikazuju motivi koji se simbolično povezuju sa znanjem i mudrošću, a to su knjiga i sova. Učenici samostalno iznose

svoje vlastite zaključke i interpretacije djela, no općenito mogu zaključiti kako je poruka grafita da je uvijek dobro naučiti nešto novo.

Pored njega, s lijeve strane u prolazu nalazi se mural *Sunday Havoc* iz 2019. godine, nastao u suradnji Cheza 186, Sarme i Lonca [*Terenska nastava: Slika 100*]. Suradnja se dogodila rekreativno, bez službenog angažmana i upravo zato je rezultat čista umjetnička ekspresija kolega i prijatelja. Grafit se povezuje sa skalom broj II. u četvrtom zadatku radne knjižice [*Radna knjižica: Zadatak 4*]. Zajedničke su im boje, a i motivi koji upućuju na naslov – nedjeljna pustoš, smiraj.¹⁰⁹ Učenike se zatim pušta da pronađu detalj za radnu knjižicu [*Radna knjižica: Zadatak 3*], koji je preuzet s metafizičkog djela *Sova* [*Terenska nastava: Slika 101*] autora Lonca iz 2013. godine. Taj se grafit povezuje sa skalom broj III. u četvrtom zadatku radne knjižice [*Radna knjižica: Zadatak 4*]. Učenike se može pitati: *Da li je i ovaj put umjetnik iskoristio neposrednu okolinu kao dio murala?* Umjetnik nije upotrebio okolinu kao što su učenici do sada vidjeli, no figura je ograničena okvirom zida. Učenici s nastavnikom kreću prema kraju dvorišta, gdje se nalazi podugačak mural iz 2015. godine nazvan *All colours are beautiful* umjetnika Lunara [*Terenska nastava: Slika 102*]. Grafit se povezuje sa skalom broj VII. u četvrtom zadatku radne knjižice [*Radna knjižica: Zadatak 4*]. Mural se sastoji od stripovskih oblačića koji su obojani u razne boje. Učenici nabrajaju boje redom koje vide na djelu te ih se navodi na zaključak kako su to dugine boje. Naglašava se kako je to ujedno i simbol različitosti, ali uključivosti (na primjer zastava duginih boja je simbol LGBT pokreta). Odmah do Lunarovog grafita s desne strane nalazi se grafit humoristično nazvan *Where's my Batman?* grafitera Lonca također iz 2015. godine [*Terenska nastava: Slika 103*]. Taj se grafit povezuje sa skalom broj V. u četvrtom zadatku radne knjižice [*Radna knjižica: Zadatak 4*]. Na grafitu se nalaze igračke s popratnim tekstom: »As a kid I thought my toys came alive when I left the room. Sometimes I would line them up in comfortable positions on my shelf: Spider-Man, Robot Limenko, King Kong, Lego Trooper, T-Rex, Batman and Ninja Turtle. I would memorize that order and their postures then leave the room. As I grew older I realized this was silly... but ...wait... Where's my Batman!?!« Grafit više nije lako čitljiv jer žbuka opada sa zida, no učenicima se može naglasiti činjenica kako je u ovome slučaju popratni tekst izrazito bitan za grafit, u pogledu što igračka Batmana stvarno i nije prikazana jer je *nestala*. Od mnogobrojnih grafita za analizu preostao je jedino onaj Modula i Borisa Bareta iz 2015. godine [*Terenska nastava: Slika 104*]. Taj se grafit

¹⁰⁹ Usp. Tena Razumović Žmara, *Novi veliki mural u Zagrebu pravo je osvježenje na art sceni*. Mrežna stranica *Journal* (02. travanj 2019.), <http://www.journal.hr/ostalo/novi-mural-zagreb-chez-186-lonac-sarme-travanj-2019/> (pregledano 03. svibnja 2019.)

povezuje sa skalom broj VI. u četvrtom zadatku radne knjižice [*Radna knjižica: Zadatak 4*]. Na muralu se ponovno može primijetiti Modulovo naginjanje ka kaligrafiji, po kojoj je i poznat. Učenicima se postavljaju pitanja: *Kakve su linije na tekstualnom dijelu grafita? Na koji način autor stvara privid trodimenzionalnosti?* Umjetnik upotrebom debelih i tankih zakrivljenih linija, kao i upotrebom svijetla i sjene stvara privid trodimenzionalnosti na tag-u. Iznad toga grafita nalazi se Chezov rad [*Terenska nastava: Slika 105*] i povezuje sa skalom broj I. u četvrtom zadatku radne knjižice [*Radna knjižica: Zadatak 4*]. Učenike se može pitati: *Po čemu su Chez 186 i Modul Osam slični, a po čemu se razlikuju?* Oba umjetnika koriste svoje tag-ove u djelima, no ključna je razlika da Modul upotrebljava klasične fontove i forme za tekstualne grafite, dok Chez maštovito razlaže slova na apstraktne linije koje se stapaju sa slikovnim dijelom grafita. Točnije rečeno, kod Modula možemo odvojiti slikovni dio grafita od tekstualnog, dok kod Cheza ne možemo jer su u jedinstvu.

Putem pješaćkoga podvožnjaka između Runjaninove i Koturaške ulice dolazi se do maloga parkića, blizu parka Martinovke, u Plitvičkoj ulici. To je ujedno i zadnja lokacija predviđena za terensku nastavu te bi njome nastava završila. To je novouređeni, revitalizirani prostor u kojem su umjetnici osim grafita uredili i postojeće klupice i dječje sprave. Grafit iz 2019. godine nazvan je *Baba Luna* a potpisuje ga Boris Bare¹¹⁰ [*Terenska nastava: Slika 106*]. Učenicima se mogu postaviti sljedeća pitanja: *Kako je ovdje iskorišten prostor? Što je autor prikazao na grafitu? Kako je aranžirao scenu, opišite što vidite? Što je u središtu interesa na djelu? Što vam prvo privlači pažnju? Kako je taj naglasak ostvaren? Zašto je autor u djelo postavio dijagonalnu liniju? Kakav je odnos lijeve i desne strane djela? Na koji način se postižu ravnoteža i sklad kompozicije? Mislite li da je ovim djelom oplemenjena zajednica obližnjih stanovnika?* Grafit prati obrisnu liniju fasade kuće, a na grafitu se nalazi figura starije osobe koja promatra mjesec. Mjesec prekriva gotovo čitav grafit, zauzimajući većinu prostora. Na bijeloj pozadini i crnom mjesecu odskače crvena dijagonalna linija koja prelazi cijelim grafitom i crvena točka u gornjem lijevom kutu. Umjetnik linijom povezuje lijevu i desnu stranu grafita, odnosno figuru s mjesecom. Sklad djela je postignut i postavljanjem točke u gornjem lijevom kutu, upotpunjujući prikaz i ne ostavljajući samo praznu pozadinu. Učenicima se naglašava kako su umjetnici uređenjem parka doprinijeli uljepšavanju i revitalizaciji ovoga parkića i dijela grada.

¹¹⁰ Usp. Dunja Rudman, *Impresivnim muralom uređen je još jedan parkić u Zagrebu*. Mrežna stranica *Journal* (9. svibanj 2019.), <http://www.journal.hr/lifestyle/kultura/umjetnost-i-dizajn/baba-luna-mural-park-martinovka-art-park/> (pregledano 13. svibnja 2019.)

Na izlasku iz parkića završava se i terenska nastava, no kao *šećer na kraju*, tamo se upravo nalazi i jedan od takozvanih *Franceka*, željeznih pumpi za vodu koje su revitalizirali umjetnici iz kolektiva Pimp My Pump, zamislivši je kao figuru na šahovnici [*Terenska nastava: Slika 107*].

Na kraju terenske nastave učenici će moći prepoznati grafite bitne za vizualni identitet grada Zagreba te nabrojati lokacije dostupne za grafite i uličnu umjetnost. Učenici će biti sposobni parafrazirati važnost Branimirovog zida i njegovih faza oslikavanja za razvoj zagrebačkog grafiterstva. Učenici će moći staviti u odnos promatrača i prostor, odnosno pojasniti komunikaciju grafita s javnosti. Učenici će putem vježbi i analiza rješavati radnu knjižicu te oblikovati vlastite stavove o vrijednosti djela. Na kraju će učenici biti sposobni vrednovati urbanu kulturnu baštinu Zagreba.

4.3. Treći tjedan projektne nastave: Debata i završna faza projektne nastave

Za treći tjedan je predviđena jednosatna debata. Učenicima se tjedan dana prije debate, točnije nakon projektne nastave, dijele uloge potrebne za debatu. Potrebno je šest učenika koji će voditi debatu, a ostali učenici će imati ulogu sudaca koji sude o pobjedi. Učenicima se naglašava kako oni ne artikuliraju vlastite stavove o temi, nego im je zadaća dobro argumentirati zadane strane koje se odabiru bacanjem novčića prije same debate. To znači da se debatanti trebaju pripremiti za obje strane debate. I ostali učenici će se morati dobro pripremiti kao suci kako bi mogli objektivno prosuditi o pobjedničkoj strani. Teza debate jest: *Komerijalizacija grafita i ulične umjetnosti je pozitivan napredak*. Nastavnik učenicima priprema i poseban uručak za debatu [*Uručak za debatu*] putem kojega će lakše pratiti strukturu debate i zadaće svih učenika, a također će se održati nastavni sat sa detaljnijim pojašnjenjem same debate. Kao pomoć pri razumijevanju teme debate učenici će pogledati kratkim video uradak i film te odgovoriti na pitanja kojima se pripremaju za samu raspravu [Radni materijal: *Short Documentary, Exit Through the Gift Shop*]. Učenicima se pojašnjava kako će im tema debate odnosno teza, zajedno s navedenim uručkom za debatu, kratkim video uratkom i filmom te zadacima biti dostupna u zajedničkoj mapi Google Drivea. Nakon terenske nastave nastavnik još jednom potvrđuje učeničke uloge stavljanjem popisa u zajedničku mapu, kada i dijeli poveznice za pregled filmova te radne materijale. Učenike će se najprije upoznati s pravilima debate, a zatim će debatirati dva učenička tima. Na kraju samoga tjedna slijedi izlaganje projekata kao završne faze projektne nastave. Debata kao problemska rasprava ima svrhu razvijanja kritičkog mišljenja i artikulirano izražavanje

uz apsolutnu međusobnu toleranciju. Debata je malo kompleksnija inačica diskusije radi mnoštva pravila, u njoj sudionici znaju točno što se smije, a što ne smije raditi.

Kako bi se učenici pripremili za debatu potrebno je pogledati i riješiti domaću zadaću vezanu uz kratki dokumentarni video uradak *Short Documentary: Street Art, Croatia* iz 2016. godine, koji se dotiče hrvatske grafiti scene [Radni materijal: *Short Documentary*],¹¹¹ a zatim uz dokumentarni film *Exit Through the Gift Shop: A Banksy Film* iz 2010. godine [Radni materijal: *Exit Through the Gift Shop*]. Učenicima se upute s poveznicama za pregled filmova ostavljaju na zajedničkoj Google Disk mapi, kao i kratke upute, odnosno uručak koji pomaže u lakšem praćenju predstavljanja strukture debate i njenih pravila te u pripremi debate [Uručak za debatu]. Detaljnije pojašnjenje debate nastavnik će održati na satu. Na kraju ili za vrijeme promatranja video uratka vezanog uz hrvatske grafitere učenici imaju za riješiti kod kuće par kratkih zadataka [Radni materijal: *Short Documentary*]. U prvome zadatku [Radni materijal: *Short Documentary*, Zadatak 1.] učenici će nadopuniti tablicu s imenima umjetnika koji se pojavljuju na videu, gradom u kojem umjetnici pretežno rade, lokacijama ili djelima umjetnika koje prepoznaju od prošloga tjedna i kratkim opisom umjetnikova statusa anonimnosti. U drugome zadatku [Radni materijal: *Short Documentary*, Zadatak 2.] učenici će na temelju dva citata o djelima trebati prepoznati njihove autore u navedenome videu. Učenicima se nalaže da promisle o tim citatima, pošto su usko povezani s dokumentarnim filmom *Exit Through the Gift Shop: A Banksy Film* i debatom koja slijedi.

Na kraju dokumentarnog filma *Exit Through the Gift Shop: A Banksy Film* učenici će odgovarati na pitanja putem kojih formiraju i izražavaju vlastiti stav o radnji [Radni materijal: *Exit Through the Gift Shop*]. Radni materijal se sastoji od deset pitanja, a za svako pitanje je predviđen prostor za par rečenica kojima učenici pojašnjavaju vlastiti stav i time nastavniku pokazuju razinu razumijevanja djela i kvalitetu izražavanja vlastitih stavova. Nastavno na dokumentarne filmove, a pogotovo film *Exit Through the Gift Shop*, kao glavna teza debate bit će izjavna rečenica: *Komerijalizacija grafita i ulične umjetnosti je pozitivan napredak*. Učenicima se teza zajedno s kratkim uputama za debatu daje preko Google Disk mape prije same debate, a pritom učenici za pripremu (gledanje filmova, rješavanje zadataka, promišljanje o tezi) imaju dva do tri dana, odnosno poveznice se stavljaju odmah nakon terenske nastave.

¹¹¹ Vidi u: Lucija Pigl, *Short Documentary: Street Art, Croatia*, Delta Moon Student Film Festival 2016: »Best international documentary«, 2016., <https://www.youtube.com/watch?v=qgwFdMZKcLk> (pregledano 29. svibnja 2019.)

4.3.1. Debata

Rasprave su sastavni dio života i njima se opravdava vlastiti stav ili izražava vlastito mišljenje. Debata je vrsta rasprave kojoj je cilj prevaga jednoga mišljenja uz unaprijed dogovorenu strukturu, a da pritom oba, od minimalno dva sudionika poznaju pravila debate. Za ovu projektnu nastavu predviđena je školska debata, odnosno debata unutar učionice u kojoj sudjeluju svi učenici s projektne nastave. U školskoj debati postoje dva učenička tima na dvije oprečne strane. Jedna strana je afirmacijska, odnosno brani određenu tezu, dok je druga negacijska te joj se suprotstavlja. Teza je unaprijed najavljena, a u ovome slučaju to je rečenica: *Komercijalizacija grafita i ulične umjetnosti je pozitivan napredak*. Učenicima se debata najavljuje odmah nakon terenske nastave u drugome tjednu, kada se i dijele uloge. Uloge u debati su voditelj, afirmacijska strana od tri učenika, negacijska strana od tri učenika i ostali učenici kao publika, odnosno suci. Strane debate se ne odabiru prema vlastitom stavu, nego bacanjem novčića prije same debate. Kao što je već navedeno, učenicima se naglašava kako oni ne artikuliraju vlastite stavove putem debate, nego dobro argumentiraju zadane uloge. Debatanti se trebaju pripremiti za obje strane debate, odnosno za zastupanje teze, ali i protivljenje tezi. Iako su sudionici debate uključeniiji tijekom ove aktivnosti, naglašava se kako je i sudačka uloga izrazito bitna te se i ostali učenici moraju dobro pripremiti kako bi mogli objektivno prosuditi o pobjedničkoj strani. Ukoliko postoji debatni klub u školi u kojoj se provodi projektna nastava, tim bolje, jer će nastavnik imati manje posla s upoznavanjem učenika s pravilima. Ukoliko debatnog kluba kao takvoga nema, učenicima se tijekom jednog učioničkog sata usmeno predstavljaju pravila debate i njena struktura, kako bi se omogućila što kvalitetnija i konkretnija rasprava među oprečnim timovima. Učenici na nastavni sat trebaju donijeti isprintane uručke [*Uručak za debatu*].

Izjava *Komercijalizacija grafita i ulične umjetnosti je pozitivan napredak* ima svoje pozitivne, ali i negativne strane, a na učenicima je da ih istraže i kvalitetno debatiraju.¹¹² Kako bi se učenicima bilo lakše pripremiti za debatu, glavno pitanje kojim se mogu voditi obje strane jest: *Zašto?* Preciznije, učenici odgovaraju na pitanje zašto je teza točna ili netočna: *Zašto je komercijalizacija pozitivan napredak? Zašto je komercijalizacija napredak?* Također, svaka strana određuje glavni kriterij/mjerilo teze [*Uručak za debatu*], a u kvalitetnom argumentiranju mogu im pomoći tri pitanja: *Što taj kriterij znači? Zašto je taj*

¹¹² U osmišljavanju predložene debate kao nastavne metode u nastavku ovoga segmenta uvelike je pomogla skripta u kojoj se nalaze detaljnije informacije o debati, njezinim specifičnostima i izvođenju. Vidi u: Ines Carović, »Debata«, u: (neobjavljena skripta) *Govorničke vještine*, (ur.) Ines Carović, Gabrijela Kišiček, Diana Tomić, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 97–104.

kriterij važan? Zašto je taj kriterij najvažniji za ovu tezu? Učenicima se pojašnjava da je kriterij osnovni i najvažniji dio debate, putem kojeg grade svoje argumente, pronalaze definicije, dokaze i primjere. U ovome slučaju mogu se javljati kriteriji poput: tržište, legalnost, masovni mediji, popularna kultura i slično. I jedna i druga strana mogu uzeti isti kriterij, no u slučaju sukoba kriterija, sudac procjenjuje koji kriterij je bolje debatiran.¹¹³

Učenicima se naglašava kako u debati nema kompromisa, to jest cilj debate je uvijek pobjeda jedne strane. Traži se kritičnost, pristojnost i korektnost. Debata također ne bi smjela eskalirati putem svađe; učenike se upozorava na poštivanje suparnika, ali i članova vlastitog tima i ostalih sudionika. Osim dva tima, za debatu je potreban još i voditelj, čiju ulogu može preuzeti nastavnik, i suci, odnosno ostali učenici na projektnoj nastavi. Suci su ti koji odlučuju o tome koja je strana pobijedila. To je ujedno i vrlo odgovorna uloga jer učenici-suci moraju promatrati debatu objektivno, van svojih osobnih stavova o tezi. Nastavnik kao voditelj debate će upoznati učenike s njenim pravilima, paziti na poštivanje tih pravila i njeno vremensko trajanje (koje se podjednako raspoređuje svakom timu). Ukoliko je paran broj učenika koji preuzimaju ulogu sudaca, učenik može voditi debatu ili pomagati nastavniku u njenom vođenju praćenjem vremena.

Kao vrsta debate koristila bi se Karl Popper (KP) debata, koja je najčešća u Hrvatskoj, ali i u svijetu u osnovnim i srednjim školama. Standardna debata ove vrste ima ukupno šest govornika, po troje u svakoj ekipi i traje ukupno 60 minuta. Moguće je imati više govornika, no valja imati na umu kako će onda debata trajati znatno dulje. Voditelj otvara i zatvara debatu, daje riječ debatantima koji se javljaju dizanjem ruke, upozorava na pravila kao što su trajanje, redosljed govornika, govor u ime tima (izbjegava se uporaba *ja* forme) te zabranjuje ikakvo vrijeđanje. U slučaju opomene debatanta koji se ne pridržava pravila nastavnik ga može isključiti nakon dva upozorenja. Afirmacijski tim ima zadatak dokazati, definirati i interpretirati tezu *Komercijalizacija grafita i ulične umjetnosti je pozitivan napredak*. Kao najvažniji element rasprave, dobri argumenti se najčešće postižu definiranjem prethodno navedenog kriterija, odnosno ključnih riječi teze (na taj način učenici interpretiraju tezu i jasno određuju predmet debate). Dobrom pripremom učenici mogu razraditi argumente na način da u njih ubace konkretne podatke i primjere iz dokumentarnih filmova, ali i drugih izvora informacija, kao što su obrađeni primjeri tijekom projektne nastave, novinski članci i slično. Negacijskom timu učenika je osnovni cilj pobiti tezu te ponuditi argumente za svoju poziciju koja negira afirmacijsko stajalište, također uz pomoć dokumentarnih filmova ili

¹¹³ Usp. *Kriterij*. Mrežna stranica *Hrvatsko debatno društvo*, <http://hdd.hr/wp-content/uploads/2018/01/KP-Kriterij.pdf> (pregledano 20. lipnja 2019.)

drugih izvora koji upućuju na negativnu ili pak neutralnu stranu komercijalizacije. Negacijski tim može ponuditi i svoje vlastite argumente, ponuditi vlastitu interpretaciju teze i ne mora isključivo pobijati afirmacijske argumente, no pritom treba paziti tijekom debate, jer ono na što negacijski tim ne odgovori protuargumentom ide u korist afirmacijskom timu, kao i obratno.

Učenička publika u ulozi sudaca odlučuje o pobjedniku debate. Mora ih biti neparan broj kako bi jedna strana mogla prevagnuti i pobijediti. Prije debate potrebno je ocijeniti stav sudaca o tezi debate, to jest učenicima se naglašava kako je u ovome slučaju njihovo vlastito mišljenje izrazito bitno. Učenici na papiriću upisuju stupanj (od 1 do 7) slaganja s tezom, gdje 1 znači da se uopće ne slažu s tezom, a 7 da se u potpunosti slažu. Ti se rezultati zbroje i podijele s brojem učenika koji su glasovali. Suci kritično i pomno prate debatu, a poslije završetka debate ponovno na papiriće upisuju koja ih je strana više uvjerala te se rezultati ponovno zbrajaju i dijele. U ovome slučaju, na kraju debate, čak i ako se njihov osoban stav ne mijenja, bitno je objektivno promatranje kvalitete debatiranja i iznošenja informacija učeničkih timova. Odnos rezultata prije i poslije odlučuje o pobjedniku debate. Ako je pomak na veći broj, što znači i veće slaganje s tezom, pobjeđuje afirmacijski tim, a ako je pomak na manji broj, odnosno manje slaganje s tezom, pobjeđuje negacijski tim. Ukoliko je rezultat isti, pobjeđuje negacijski tim jer afirmacijski tim u tom slučaju nije uvjerio suce da je komercijalizacija grafita i ulične umjetnosti pozitivan napredak.

Afirmacijska strana sjedi s voditeljeve desne strane, a negacijska s lijeve. Nakon što voditelj pozdravi, predstavi sudionike i tezu te podsjeti na pravila, započinju uvodne riječi, odnosno izlaganje stava i mišljenja timova. Općenito je u debatama pravilo da govornici govore stojeći i ne smiju čitati govor (ali smiju definicije, citate i slično) niti istraživati nove informacije tijekom debate. Poredak govornika u debatiranju učenicima je dostupan na zajedničkoj mapi [*Uručak za debatu*], a voditelj je taj koji određuje redoslijed učenika, odnosno koji učenik unutar tima je prvi, drugi ili treći. Afirmacijska strana uvijek započinje debatu pa slijedi unakrsno ispitivanje te uvodne riječi negacijske strane, a oba početna govora imaju trajanje od šest minuta. U uvodnoj riječi afirmacijske strane nudi se argumentacija u prilog teze. Daljnji afirmacijski govornici smiju ponavljati argumente i proširivati ih, no prvi govornik mora ponuditi sve argumente, primjere, definicije i citate koje cijeli tim smatra vrijednima i potrebnima. U uvodnoj riječi negacijske strane nudi se kompletna argumentacija s primjerima, definicijama i citatima protiv afirmacijske definicije i interpretacije teze. Ukoliko se afirmacijski argumenti ne ospore, smatraju se prihvaćenima. Negacijski tim može ponuditi i alternativnu definiciju, odnosno interpretaciju teze. Zatim započinje središnji dio

debate s ostala dva učenika gdje afirmacijska strana argumentirano potkrepljuje tezu (informacijama, primjerima, definicijama i slično), a negacijska strana na isti način pokušava pobiti njihove argumente. U unakrsnom ispitivanju u trajanju od tri minute učenik postavlja pitanja prethodnom govorniku, a on odgovara na ista, bez protupitanja ili govora nevezanog za određeno pitanje. Ostali članovi ekipe pritom ne sudjeluju. Svaki govornik u središnjem djelu ima po pet minuta za izlaganje, gdje pritom pobijaju suparničku argumentaciju i odgovaraju na pobijanja definicija ili argumenata. Ovdje učenici mogu iznijeti i nove dokaze za postojeće argumente. Ukoliko postoje argumenti koji nisu pobijeni, učenik to može iznijeti kao dokaz u svoju korist. U unakrsnom ispitivanju se iskorištavaju *slabe točke*, odnosno argumenti koji nisu dobro pojašnjeni ili artikulirani, manjak protuargumenata, informacije koje pobijaju one suprotnog tima i slično, a zatim se izlažu završne, zaključne riječi (ponovno afirmacijski tim izlaže prvi, a negacijski tim završava debatu). Pri završnoj riječi mogu se isticati mane i propusti u suparničkom pobijanju ili argumentaciji. Tu se skreće pažnja sudaca na ključna pitanja debate, iznose se novi dokazi, ali se i finalizira stajalište vezano uz tezu. Učenicima se naglašava kako iznošenje novih dokaza jest moguće, ali se ne smatra etičkim, odnosno afirmacijski tim može iznijeti nove dokaze jer negacijska strana ima vremena za odgovor, dok se kod negacijskog završnog govora ne bi smjeli iznositi jer je debata gotova i afirmacijski tim ne može pobiti nove iskaze. Obično je pravilo da isti debatant ne smije držati uvodnu i završnu riječ, što znači da svi debatanti moraju jednakovrijedno sudjelovati i funkcionirati kao tim. Debata ima trajanje od 44 minute, a ostalih 16 minuta svaka ekipa samostalno raspodjeljuje u količini koju sama odabere, odnosno može, ali ne mora iskoristiti. Pritom je predviđeno osam minuta po svakom timu, za dogovaranje i pripremu, bilo prije unakrsnog ispitivanja ili idućeg govora. Učenici traže pauzu dizanjem ruke, a voditelj prati vrijeme. Nakon završetka debate suci odlučuju o pobjedniku na temelju kvalitete debatiranja putem već navedenog sistema. Učenici putem debate razvijaju kritičko mišljenje te argumentirano i jasno izražavanje, uče se toleranciji i poštivanju tuđe slobode govora, kao i objektivnom mišljenju o nekoj temi.

Na kraju debate učenici će biti sposobni razlikovati mišljenje od činjenica. Učenici će moći definirati debatu te imenovati sudionike s glavnim dijelovima debate. Učenici će biti sposobni potvrditi ili obraniti argumente koji su im zadani putem uloga. Učenici će moći koristiti i primjeniti pravila debate.

4.3.2. Presentacija i evaluacija projektnog zadatka

Završna se faza trećega tjedna projektne nastave provodi putem Google Diska, gdje će učenici u svoje osobne mape pohraniti fotografirane ili skenirane projekte i tekstualni prilog s objašnjenjem i opisom projekta (i lokacijom ukoliko se nalazi u javnosti, na legalnom prostoru). Nastavnik se zatim dogovara s učenicima na koji će se način predstaviti rezultati projekta. Učenici su za pripremu završnog zadatka imali dva i pol tjedna, to jest projektni zadatak se spominje na prvome okupljanju prvoga tjedna. Prvi tjedan je bio predviđen za upoznavanje različitih grafita tehnika i promišljanje o osobnom stilu i željenom rezultatu, drugi tjedan za izradu projekta (ili više verzija koje bi učenici postavili u svoju mapu na Google Disku te s nastavnikom odabrali najbolji izbor) te treći za debatu i finalizaciju projekta.

Procesom evaluacije i bodovanjem evaluacijske liste [*Evaluacijska lista za bodovanje učenika*] nastavniku se olakšava konačna odluka o učenikovoј ocjeni. Evaluacijski kriteriji podijeljeni su u tri područja procjene za svaki tjedan projektne nastave; lista je zasebna za svakog učenika, a na svakom se području dodjeljuje od 1 do 5 bodova. Za finalni projektni zadatak dodijeljuje se od 1 do 15 bodova, gdje se boduje angažiranost, suradnja s nastavnikom i prezentaciju rada na projektnom danu. Na kraju se ti bodovi zbrajaju te dijele s brojem dvanaest (devet kriterija od 1 do 5, a kriterij od 1 do 15 se gleda kao dodatna tri kriterija) čime se dobiva ocjena u jednoj decimali. Na kraju liste postoji kućica predviđena za opisnu ocjenu i dodatne komentare vezane uz učenikov interes i motivaciju u radu, učenikovu samostalnost i odgovornost, kao i komentare na projekt, odnosno kreativnost krajnjega zadatka – grafita. Nastavnik boduje i ocjenjuje završne projekte, ali i prati angažiranost učenika tokom cijele projektne nastave. Nastavnik može dati detaljne povratne informacije u osobnoj mapi vezanoj za pojedinog učenika. Učenicima se pri zadnjem zajedničkom nalaženju daje anonimni upitnik [*Anonimni upitnik*] za vrednovanje rada nastavnika i cijele projektne nastave. Učenici daju povratne informacije zaokruživanjem broja za koji smatraju da je najbliži njihovom osobnom mišljenju uz izjavne rečenice o projektnoj nastavi i nastavniku, zaokruživanjem da-ne odgovora ispod pitanja i pisanjem odgovora punim rečenicama na pitanja. Učenicima se naglašava kako je upitnik anonimn te da odgovaraju što iskrenije jer će time uvelike pomoći nastavniku. Ovdje učenik ima mogućnosti dati pozitivne ili negativne komentare vezane za projektnu nastavu, kako bi nastavnik mogao znati što se učenicima sviđa i koji segmenti se mogu bi poboljšati kako bi daljnjim generacijama učenika projektna nastava bila što bolja. Nastavno na anonimni upitnik, učenicima se dijeli

samoevaluacijska lista [*Samoevaluacijska lista*] kako bi mogli vrednovati sami sebe i svoj vlastiti trud i rad, a također se učenicima dijeli i lista kojom međusobno vrednuju svoje kolege [*Koevaluacijska lista*].

Pri završetku projekta, učenički se radovi izlažu u dvorani / po hodnicima / u školskoj knjižnici ili kojom već prostoru predviđenom za učeničke izložbe. Moguć je i dogovor za postavljanje izložbe unutar *street art* studia Lapo Lapo. Svi učenici su uključeni u proces konceptualizacije same izložbe (postavljanje izložaka, prezentacija rada i projektne nastave). Prilikom predstavljanja izložbe organizira se susret gdje se predstavlja projekt drugim učenicima i profesorima iz škole, kao i roditeljima učenika koji su sudjelovali tijekom projektne nastave. Učenici će predstaviti projektnu nastavu i ukratko prezentirati svoje radove te potencijalno potaknuti raspravu s ostalim učenicima o grafitima i uličnoj umjetnosti.

5. Zaključak

Fenomen suvremenih grafita i ulične umjetnosti javlja se od 1960-ih godina, a s njime se hrvatska umjetnost upoznaje 1990-ih godina. I danas su grafiti sastavni dio urbanog javnog prostora i njihovo razumijevanje kao grane ulične umjetnosti i etabliranje u suvremenu umjetnost je prijeko potrebno. Grad Zagreb, kao glavni grad Republike Hrvatske, bogat je legalnim lokacijama predviđenima za umjetničke grafite, no nedovoljno se institucionalizirano brine o njima te iskorištava u korist grada i stanovnika. Osim nekolicine izrazito aktivnih pojedinaca na kulturnoj sceni, kultura ulične umjetnosti je mahom nevidljiva, no može postati vidljivija afirmacijom položaja grafita u umjetnosti.

Uvidom u nastavni plan i program srednjih škola ustanovljeno je kako su ulična umjetnost i umjetnost grafita predviđeni tek kao potencijalni dodatni sadržaj, a u školskim udžbenicima i katalogu za državnu maturu se jedva spominju. Novim kurikulumom nastavnicima se omogućuje kvalitetnije i slobodnije iskorištavanje vremena za obradu sadržaja, a time je i omogućeno unošenje novih nastavnih sadržaja i potencijalnih metoda rada, kao što je i projektna nastava, stoga se ovim prijedlogom spaja moderan način rada i novi sadržaj u tradicionalnom poimanju suvremene umjetnosti. Za predloženu projektnu nastavu je predviđeno trajanje od tri tjedna; u prvome tjednu zamišljena je isključivo učionička nastava u svrhu upoznavanja učenika s temom, u drugome tjednu učionička i terenska nastava pri kojoj će se učenici upoznati sa zagrebačkom grafiti scenom i naposljetku u trećem tjednu provodi se debata te izlaganje i predstavljanje završnih projekata. Završni projekti su kreativna učenička rješenja inspirirana brojnim vrstama i tehnikama grafita s kojima su se upoznali tijekom projektne nastave. Učenici aktivno sudjeluju u ostvarenju projektne nastave i predviđenim zadacima razvijaju kreativne vještine te stječu samopouzdanje u vlastito znanje i sposobnosti, a novim znanjem o grafitima i uličnoj umjetnosti razvijaju kritičko mišljenje i sposobnost kvalitetnog argumentiranja stavova.

Na projektnoj nastavi interpretacijom suvremenih grafita isti se obrađuju kao likovna vrsta koja definira urbanu prostornu sredinu, ali se može primijetiti da i određena urbana sredina definira grafite, bilo na pozitivan ili negativan način. Ta simbioza javnog kao gradskog i privatnog kao osobnog specifična je za ovaj oblik umjetničkog izražavanja. Kao direktna posljedica nastaju brojni problemi radi nedostatnog pravnog okvira, kao i ustaljenog promatranja grafita kroz sferu vandalizma. Vrste i tehnike grafita su širok spektar kreativnog izražavanja koji je svakim danom sve veći i uvelike obogaćuje kulturu umjetnosti u javnom

prostoru. Ova projektna nastava je samo zagrebala površinu te bogate i aktivne scene, no uvodeći učenike u svijet urbane kulture, projektna nastava ih osvještava o njihovom okruženju i daje im mogućnost za daljnju analizu i interpretaciju suvremenih grafita.

6. Prilozi

6.1. Vremenik

Projektna nastava: Interpretacija suvremenih grafita

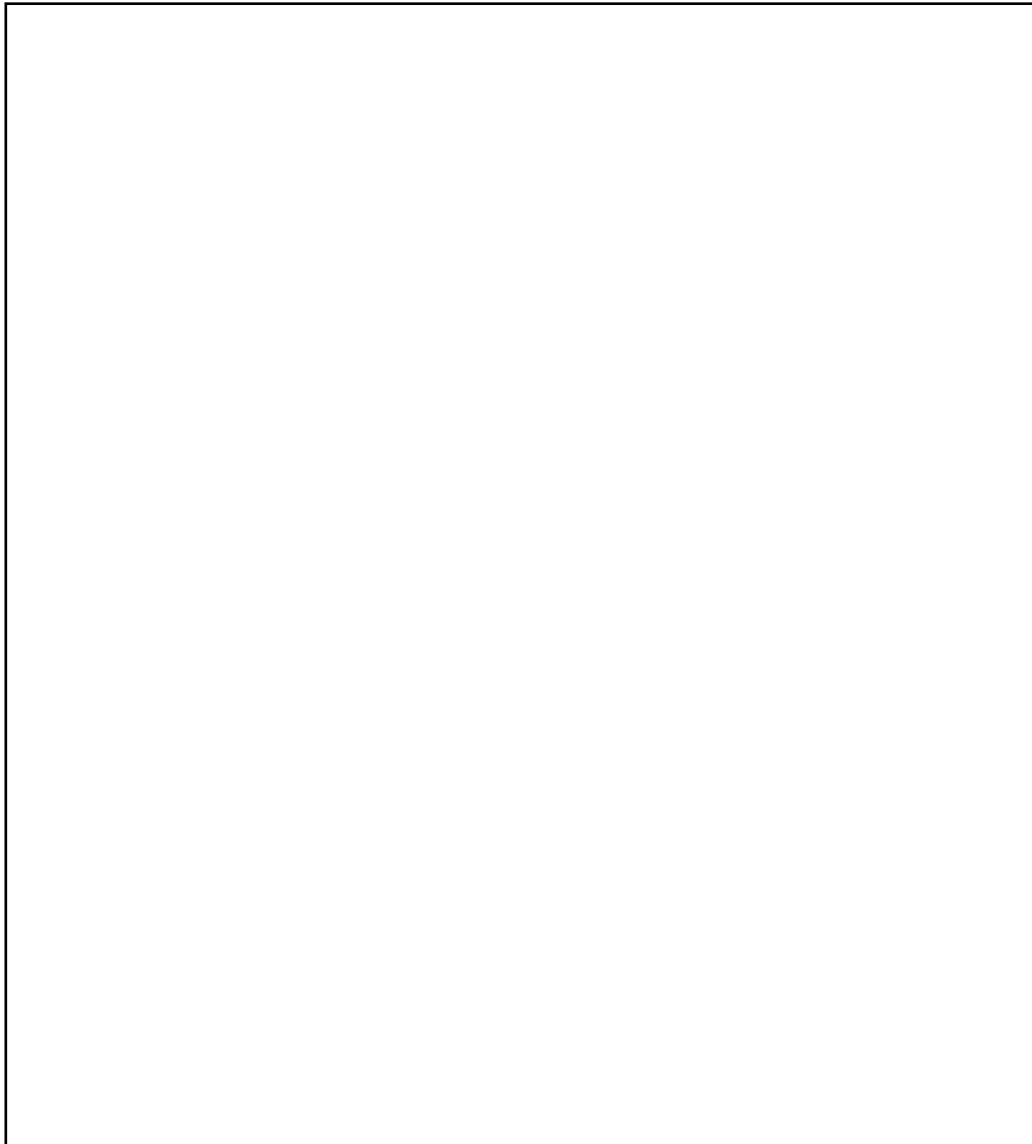
Vremenik	Sadržaj	Način realizacije
Prvi tjedan projektne nastave: Povijest grafita i ulične umjetnosti	<ul style="list-style-type: none">- Presentacija 1.1 (45 min.)- Presentacija 1.2 (45 min.)	<ul style="list-style-type: none">- Aktivno slušanje i sudjelovanje na satu- <u>Osmišljavanje i početak rada na projektnom zadatku</u>
<ul style="list-style-type: none">- Proučiti i ispuniti radni materijal: <i>Grafiti u mom kvartu</i> – do početka drugoga tjedna projektne nastave- Proučiti i ispuniti dio radne knjižice: <i>Terenska nastava</i> – do početka drugoga tjedna projektne nastave- Finalni projektni zadatak – do početka trećeg tjedna projektne nastave		
Drugi tjedan projektne nastave: Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti – Zagreb	<ul style="list-style-type: none">- <i>Grafiti u mom kvartu</i> (45 min.)- Presentacija 2 (45 min.)- Terenska nastava (c. 3 h)	<ul style="list-style-type: none">- Aktivno slušanje i sudjelovanje na satu- Aktivno slušanje i sudjelovanje na terenskoj nastavi- <u>Rad na projektnom zadatku</u>
<ul style="list-style-type: none">- Proučiti i ispuniti radni materijal: <i>Short Documentary</i> – do početka trećeg tjedna projektne nastave- Proučiti i ispuniti radni materijal: <i>Exit Through the Gift Shop</i> – do početka trećeg tjedna projektne nastave- Pripremiti se za debatu- Dovršiti finalni projektni zadatak – do početka trećeg tjedna projektne nastave		

Treći tjedan projektne nastave: <i>Debata i završna faza projektne nastave</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Priprema za debatu (45 min.) - Debata (45 min.) - Prezentacija projektnog zadatka 	<ul style="list-style-type: none"> - Aktivno slušanje i sudjelovanje na debati - <u>Dovršavanje i prezentacija finalnog projektnog zadatka</u>
<ul style="list-style-type: none"> - Proučiti i ispuniti anonimni upitnik za vrednovanje rada nastavnika i projektne nastave - Proučiti i ispuniti samoevaluacijsku listu za procjenu vlastitog postignuća u projektnoj nastavi - Proučiti i ispuniti koevaluacijsku listu za procjenu tuđeg postignuća u projektnoj nastavi 		
Odgojno-obrazovni ishodi projektne nastave		
<p>Na kraju projektne nastave učenici će moći:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Objasniti društveno-kulturni utjecaj grafita na vizualne karakteristike grada - Povezati, ali i razlikovati uličnu umjetnost od grafita te ih smjestiti u kontekst suvremene umjetnosti - Razaznati vandalizam od umjetnički vrijednih grafita - Objasniti i imenovati glavne termine i karakteristike vezane uz grafite i uličnu umjetnost - Prepoznati i imenovati glavne predstavnike svjetske i hrvatske grafiterske umjetničke scene kao i njihova djela - Interpretirati problematiku grafita u odnosu na njihovu kratkotrajnost, ali i komercijalnu vrijednost - Kvalitetno i argumentirano izraziti vlastito mišljenje i doživljaje o umjetničkim ostvarenjima grafita i ulične umjetnosti - Kreativno se izraziti pomoću finalnog projektnog zadatka - Razviti senzibilitet za urbanu kulturnu baštinu i doživjeti umjetnička djela 		

6.2. Radni materijal: *Tekstualni grafiti*

IME I PREZIME: _____ DATUM: _____

U stilu tekstualnih grafita nacrtaj vlastito ime ili izmisli vlastiti *tag*. Pritom pojasni koji si stil koristio/koristila, kakvog je *tag* usmjerenja i što je sve nadodano slovima kako bi se ona isticala.

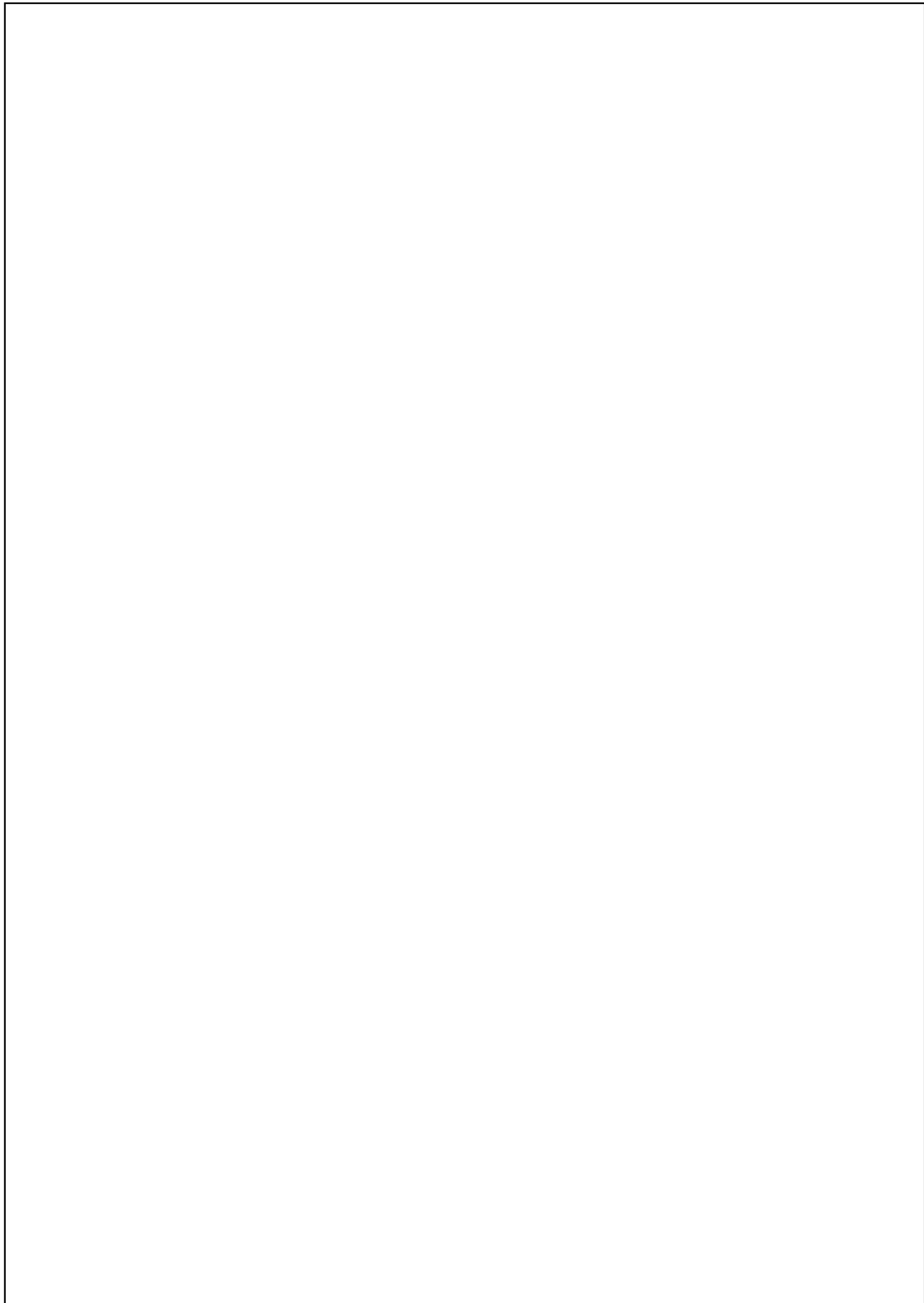
6.3. Radni materijal: *Keith Haring*

IME I PREZIME: _____ DATUM: _____

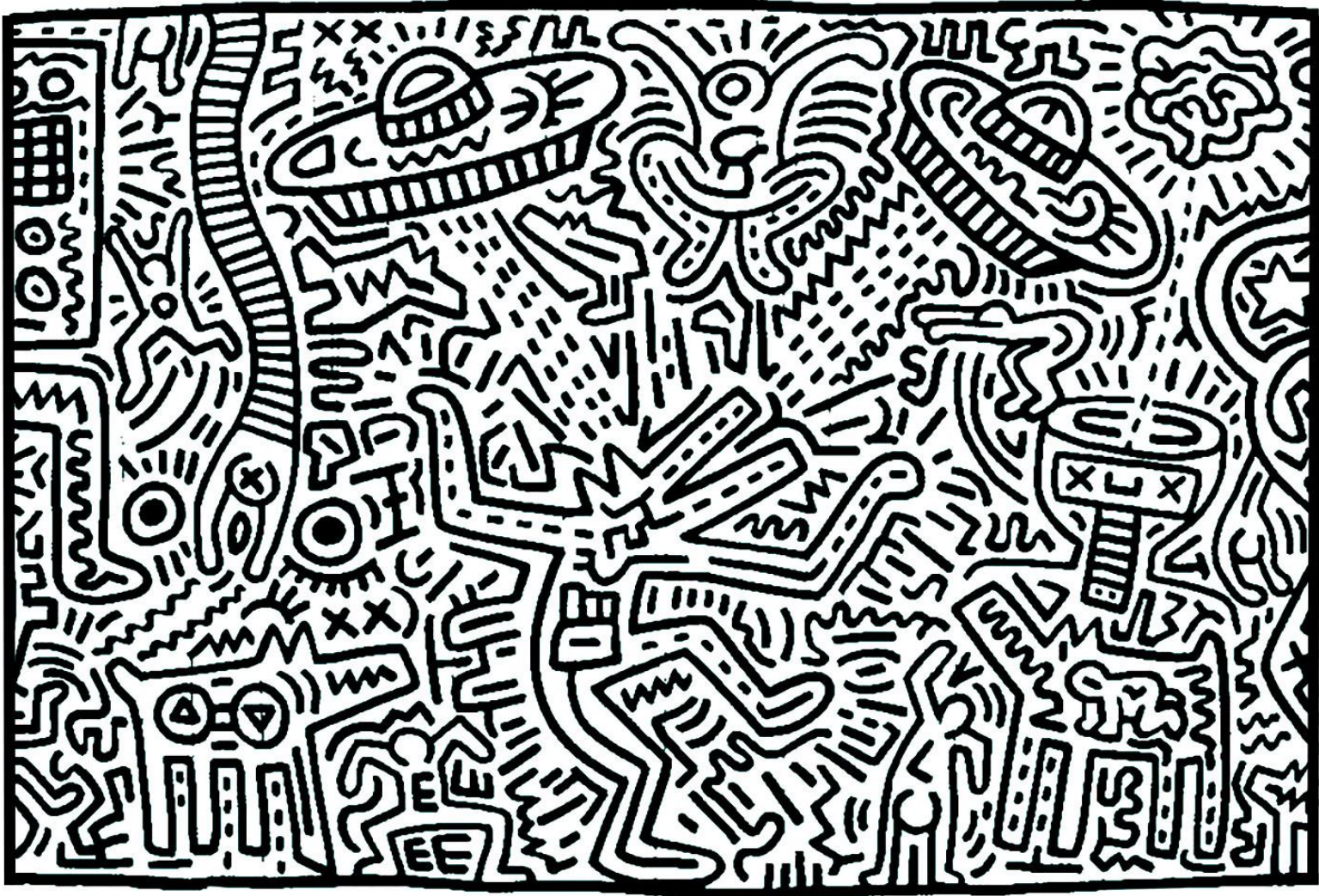
1. Od segmenata priloženih u kuverti složi cjelovito djelo/grafit u onom obliku kako smatraš da bi on mogao izgledati.

a) Kako bi nazvao/nazvala izvedeno djelo? _____

b) Zašto? _____

2. Pronađi na reprodukciji motive koji se ponavljaju te ih obojaj istom bojom na način da ponavljajući motivi odgovaraju jednoj boji. One motive koji se pojavljuju samo jednom, ali su ti prepoznatljivi, također obojaj zasebnom bojom.

Koje sve piktograme prepoznaješ na prikazanome djelu?

6.4. Radni materijal: *Grafiti u mom kvartu*

Ime i prezime: _____ Datum: _____

S razumijevanjem pročitaj upute i odgovori na sva pitanja:

1. Pronađi i odaberi jedan slikovni grafit u tvom kvartu/naselju ili u neposrednoj blizini mjesta tvog stanovanja. Fotografiraj grafit u cjelini, ali i detalj koji ti je najzanimljiviji te fotografije zalijepi na za to predviđeno mjesto. Ukoliko u tvom kvartu nema niti jednog slikovnog grafita, odaberi jednog na koji naiđeš putem do škole.

cjelina

detalj

e. Slikarska tehnika kojom je grafit napravljen (boja u spreju, kist, marker...):

f. Njegove približne dimenzije:

3. Kakav je dojam grafit ostavio na tebe? Uklapa li se u okolinu, bilo vizualno ili tematski? Smatraš li da grafit ima kakvu umjetničku ili društvenu vrijednost? Objasni svoje mišljenje:

6.5. Radni materijal: Četverosmjerka

Ime i prezime: _____ Datum: _____

Pronađi i zaokruži imena umjetnika. Imena se mogu kretati u četiri smjera:

C	R	A	O	B	O	N	Y	E	X
R	M	A	S	O	L	U	D	O	M
P	I	M	P	M	Y	P	U	M	P
R	E	Z	E	H	C	B	D	E	N
R	K	L	U	O	B	O	Z	V	O
N	R	H	Q	E	C	K	A	V	H
I	A	H	Q	K	I	O	W	D	N
G	N	G	E	Q	W	P	U	F	F
G	U	L	O	N	A	C	F	R	P
T	L	R	P	Q	G	R	J	X	U

CHEZ
LONAC
LUNAR
OKO
MODULOSAM
PIMPMYPUMP

6.6. Prvi učionički nastavni sat: *O grafitima*

Projektna nastava iz predmeta
Likovna umjetnost

O GRAFITIMA

Učionička nastava, 1. tjedan

1. Nastavnik najavljuje temu.

Banksy, *Djevojčica s balonom*, stencil na zidu, 2002., Most Waterloo, London

Banksy, *Love is in the bin*, boja u spreju i akril na platnu, 2018.

Sl. 1. **Banksy, *Djevojčica s balonom*, stencil na zidu, 2002., Most Waterloo, London**

Sl. 2. **Banksy, *Love is in the bin*, boja u spreju i akril na platnu, 2018.**

2. Nastavnik uvodi u temu grafita usporedbom dvaju djela poznatog umjetnika Banksyja.

Umjetnost grafita

- crteži ili natpisi na zidu (ili bilo kakvoj drugoj javnoj površini)

1. Tekstualni grafiti – verbalne poruke

Mane Mei, *Svi skupa za bolje sutra*, 2019., pothodnik, Zagreb

Sl. 3. **Mane Mei, *Svi skupa za bolje sutra*, 2019., pothodnik, Zagreb**

3. Nastavnik pojašnjava definiciju grafita te podjelu na tekstualne i slikovne grafite.

2. Slikovni grafiti – likovna ekspresija

NeSpoon, *Mural s Lepoglavskim motivom čipke*, 2019., Sisak

Sl. 4. **NeSpoon, *Mural s Lepoglavskim motivom čipke*, 2019., Sisak**

4. Nastavnik pojašnjava podjelu grafita na tekstualne i slikovne grafite.

Povijest grafita

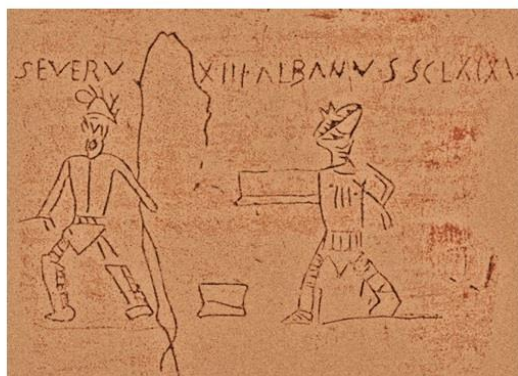
- Oko 40 000 g. pr. Kr. – špiljsko slikarstvo

Zidne slike u špilji Lascaux, oko 15 000 g. pr. Kr., Francuska

Sl. 5. Zidne slike u špilji Lascaux, oko 15 000 g. pr. Kr., Francuska
5. Učenicima se kontekstualizira razvoj grafita kroz povijest.

- I. stoljeće – latrinalije, nadgrobne urezotine

Primjer grafita iz Pompeja sa dva gladijatora, oko I.st., Italija

Sl. 6. Primjer grafita iz Pompeja s dva gladijatora, oko I.st., Italija
6. Učenicima se kontekstualizira razvoj grafita kroz povijest.

- Edward Seymour – izumio boju u spreju
- 1960-te u SAD-u – suvremeno grafiterstvo
- Cornbread i Cool Earl – 1966. u Philadelphiji

Primjer prvih suvremenih potpisa dvaju grafitera, 1960-ih, Philadelphija, SAD

- *tag* – oznaka; brzi, stilizirani potpis
- *writer* – osoba koja bojom u spreju ostavlja *tag* na zidu
- 1970-te – razvoj stilova

Sl. 7. Primjer prvih suvremenih potpisa dvaju grafitera, 1960-ih, Philadelphija, SAD

7. Učenicima se kontekstualizira razvoj suvremenih grafita kroz povijest.

Block (kocka) stil

Bubble (mjehurić) stil

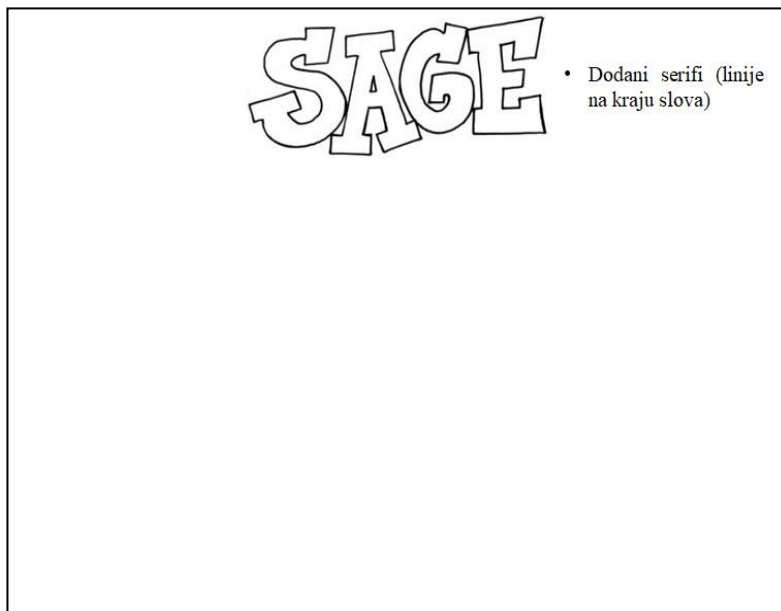

Wildstyle (ludi) stil

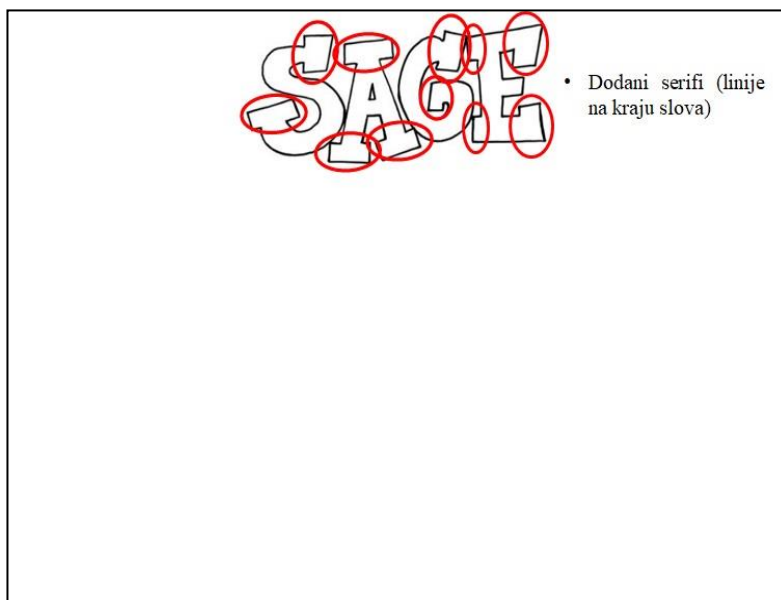
Sl. 8. Primjer stilova slova *tag*-ova

8. Učenicima se pojašnjavaju osnovni stilovi tag-ova s kojima se razvija umjetnost grafita.

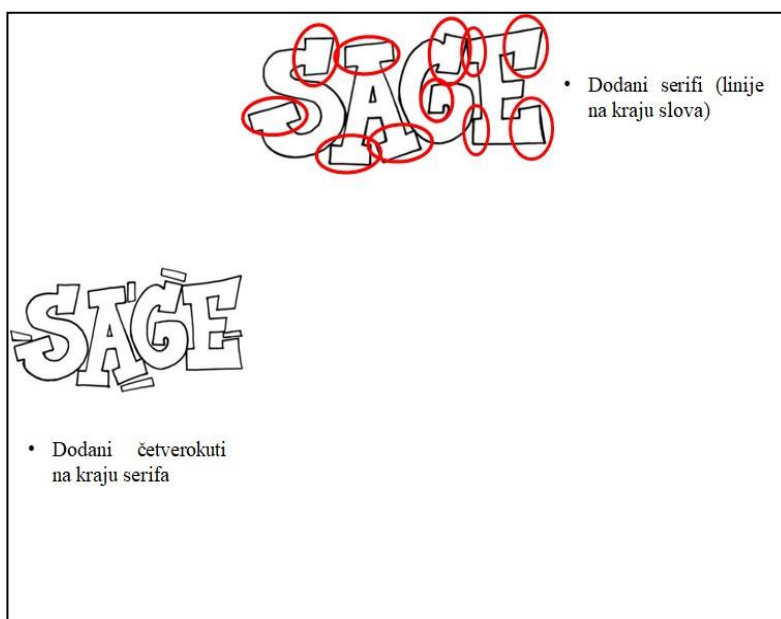
Sl. 9. Faze crtanja grafita

9. Nastavnik opisuje faze kroz koje prolaze tekstualni grafiti (u kontekstu razvoja do slikovnih).

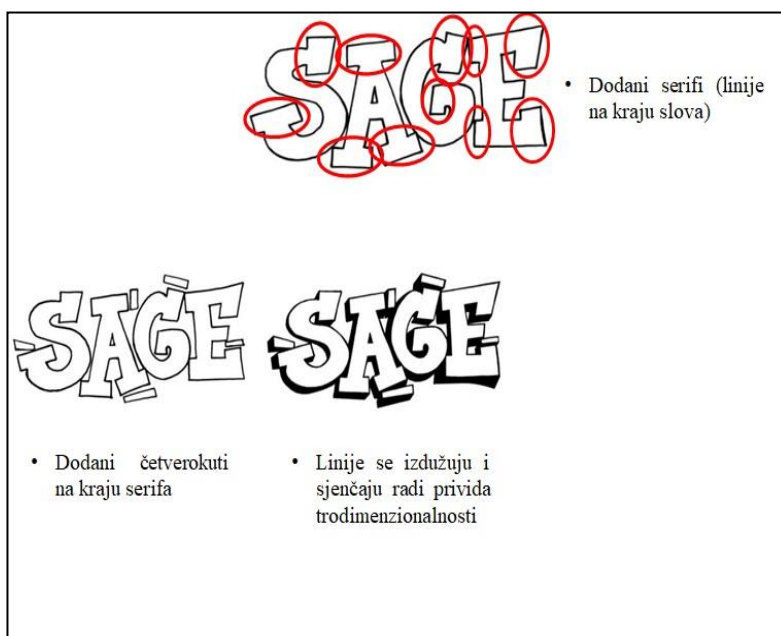
Sl. 9. Faze crtanja grafita

10. Kroz naknadne animacije nastavnik opisuje faze kroz koje prolaze tekstualni grafiti (u kontekstu razvoja do slikovnih).

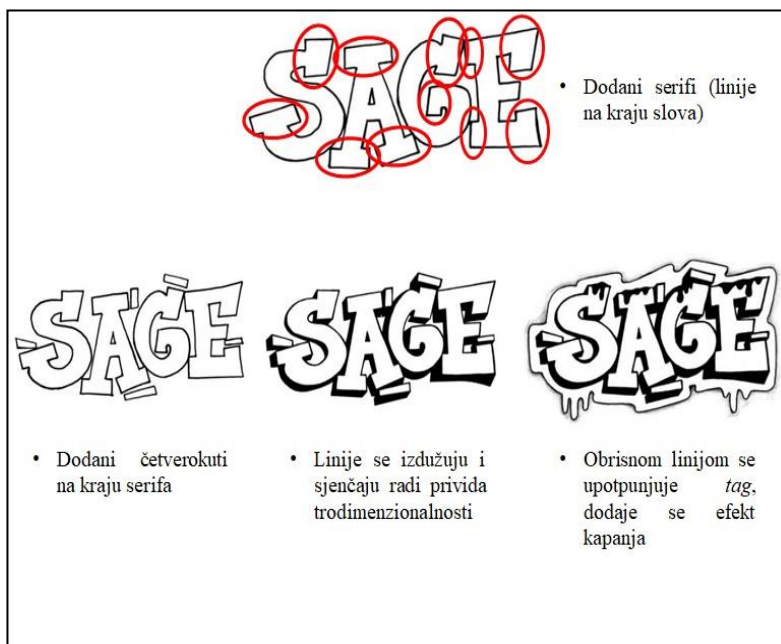
Sl. 9. Faze crtanja grafita

11. Kroz naknadne animacije nastavnik opisuje faze kroz koje prolaze tekstualni grafiti (u kontekstu razvoja do slikovnih).

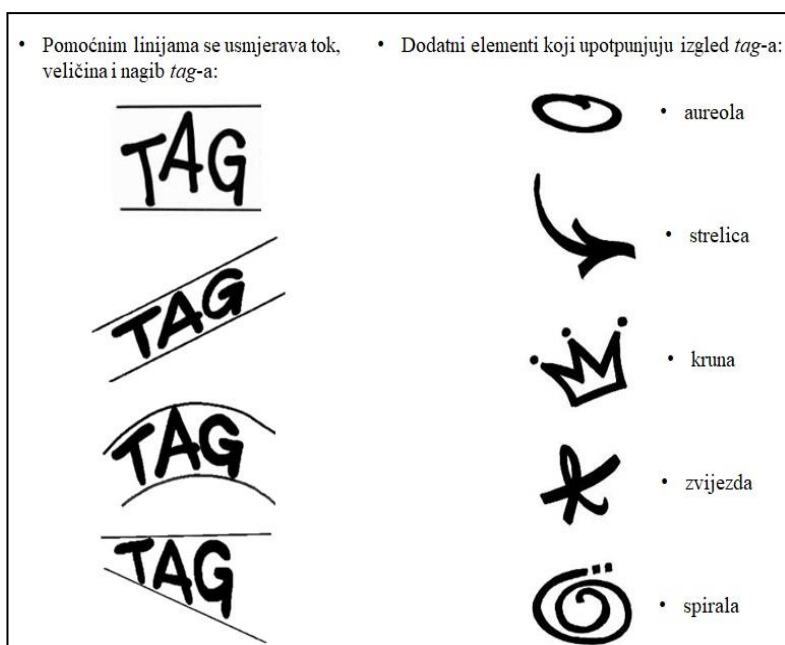
Sl. 9. Faze crtanja grafita

12. Kroz naknadne animacije nastavnik opisuje faze kroz koje prolaze tekstualni grafiti (u kontekstu razvoja do slikovnih).

Sl. 9. Faze crtanja grafita

13. Kroz naknadne animacije nastavnik opisuje faze kroz koje prolaze tekstualni grafiti (u kontekstu razvoja do slikovnih).

Sl. 10. Usmjerenje *tag*-a

Sl. 11. Dodatni elementi na *tag*-u

14. Nastavnik opisuje pomoćne linije kojima se usmjerava *tag*, kao i dodatne elemente koji upotpunjuju izgled .

U stilu tekstualnih grafita nacrtaj vlastito ime ili izmisli vlastiti *tag*. Pritom pojasni koji si stil koristio/koristila, kakvog je *tag* usmjerenja i što je sve nadodano slovima kako bi se ona isticala.

15. Učenicima se dijele radni listići sa zadatkom koji ispunjavaju kod kuće.

6.7. Drugi učionički nastavni sat: *O uličnoj umjetnosti*

Projektna nastava iz predmeta
Likovna umjetnost

O ULIČNOJ UMJETNOSTI

Učionička nastava, 1. tjedan

1. Nastavlja se i proširuje tema s prvog dijela prezentacije.

Ulična umjetnost

- eng. *street art* – termin nastaje 1980-ih u SAD-u
- Pluralizam stilova

- Pomak sa grafiti writera na grafiti umjetnika

Sl. 12. **Grafit Wild Style, New York, 1983.**

2. Nastavnik opisuje razvoj ulične umjetnosti i kontekst grafita u njoj.

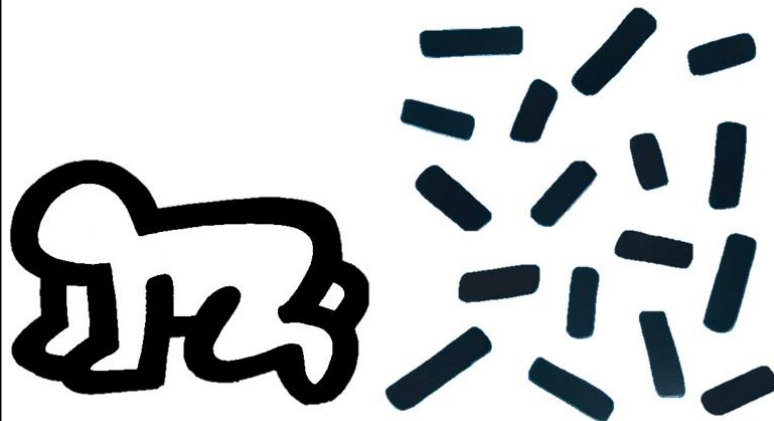
Jean-Michel Basquiat (1960. – 1988.)

Jean-Michel Basquiat, *SAMO©*, grafit na zidu, 1978., New York

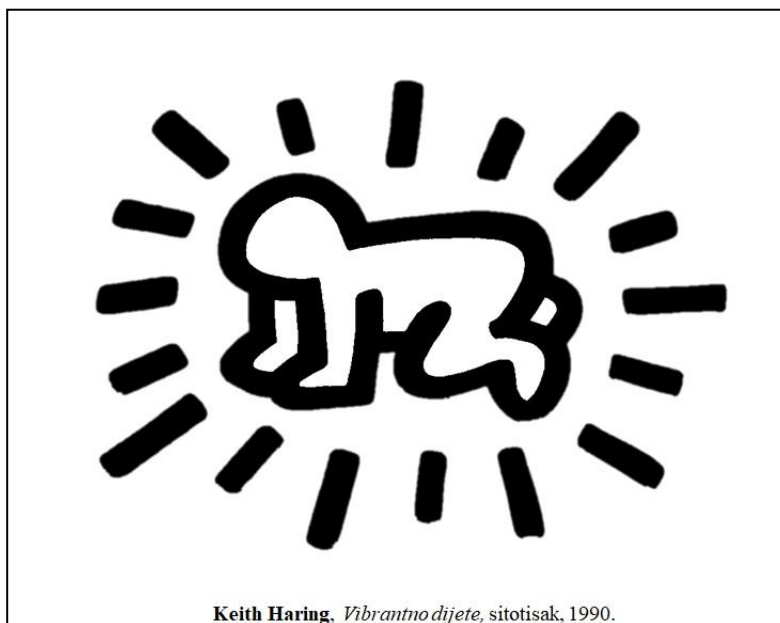
Sl. 13. Jean-Michel Basquiat, *SAMO©*, grafit na zidu, 1978., New York
3. Učenicima se prikazuju pojedinačni umjetnici bitni za grafitersku scenu.

Od segmenata priloženih u kuverti složi cjelovito djelo/grafit u onom obliku kako smatraš da bi on mogao izgledati.

Sl. 14. Keith Haring, *Vibrantno dijete*, sitotisak, 1990.

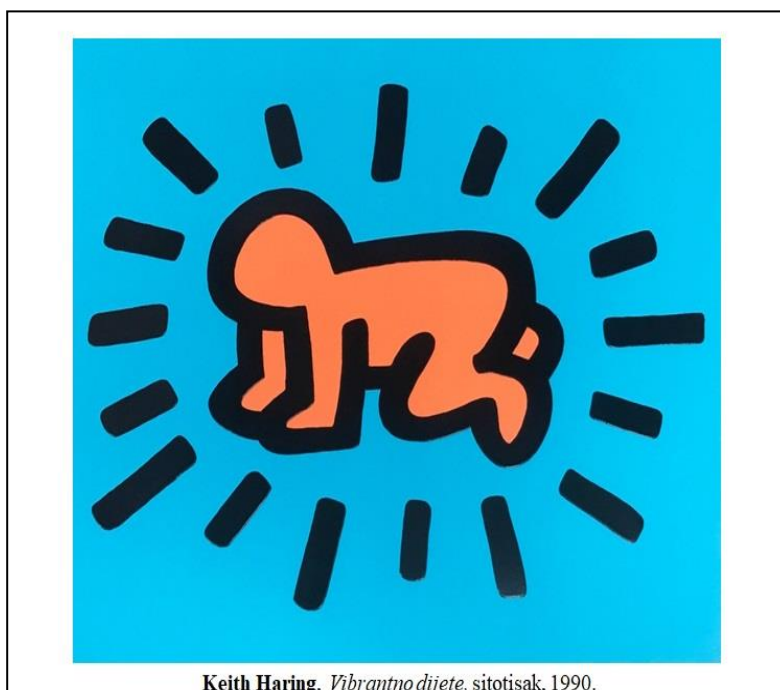
4. Učenicima se dijeli radni listić s metodičkom vježbom. Nakon jedne minute poziva se nekoliko učenika da pokažu svoja rješenja.

Keith Haring, *Vibrantno dijete*, sitotisak, 1990.

Sl. 14. Keith Haring, *Vibrantno dijete*, sitotisak, 1990.

5. Učenicima se prikazuje crno-bijela reprodukcija te slijedi rasprava o djelu.

Keith Haring, *Vibrantno dijete*, sitotisak, 1990.

Sl. 14. Keith Haring, *Vibrantno dijete*, sitotisak, 1990.

6. Naknadnom animacijom se prikazuje obojana verzija djela uz dodatnu raspravu.

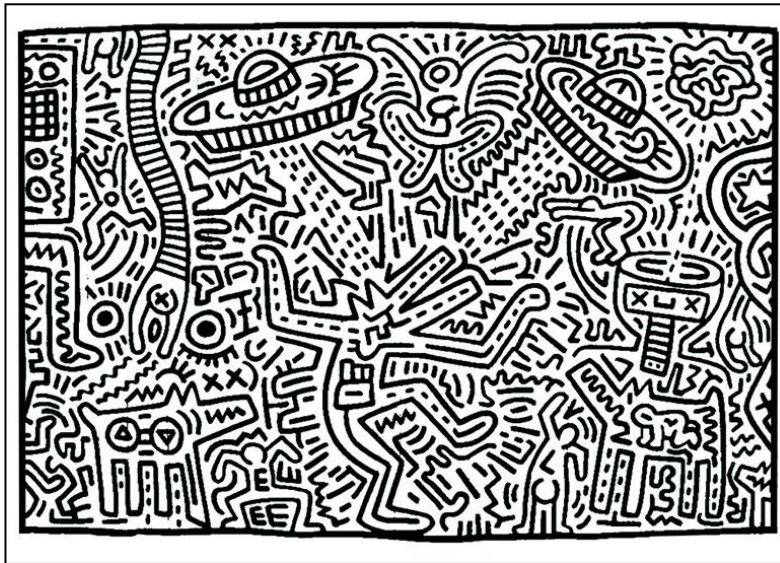
Sl. 15. **Keith Haring**, jedan od crteža u pothodniku podzemne željeznice, kreda na papiru, 1980-ih, New York

Sl. 16. **Keith Haring**, jedan od crteža u pothodniku podzemne željeznice, kreda na papiru, 1980-ih, New York

7. Učenicima se prikazuju pojedinačni umjetnici bitni za grafičersku scenu.

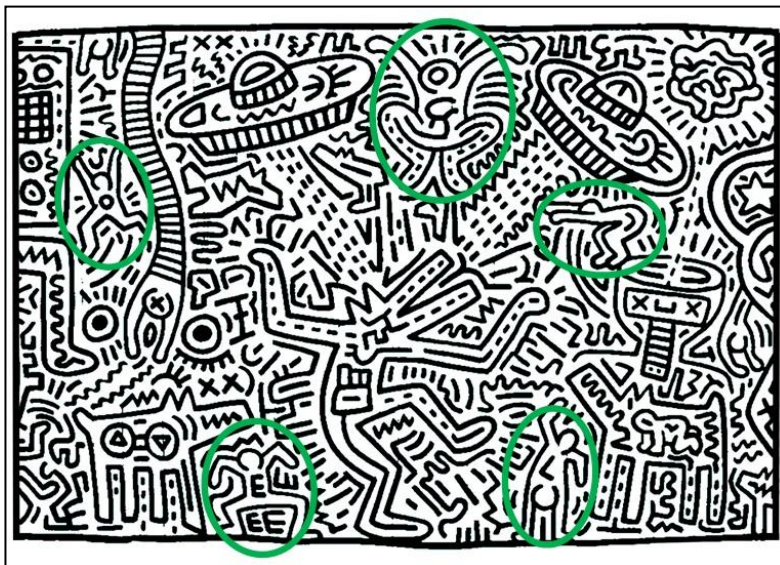
Pronađi na reprodukciji motive koji se ponavljaju te ih obojaj istom bojom; na način da svaki motiv korelira jednoj boji. One motive koji se ne ponavljaju, ali su ti prepoznatljivi, također obojaj zasebnom bojom.

8. Učenicima se dijeli radni listić s metodičkom vježbom. Nakon jedne ili dvije minute proziva se nekoliko učenika da pokažu svoja rješenja.

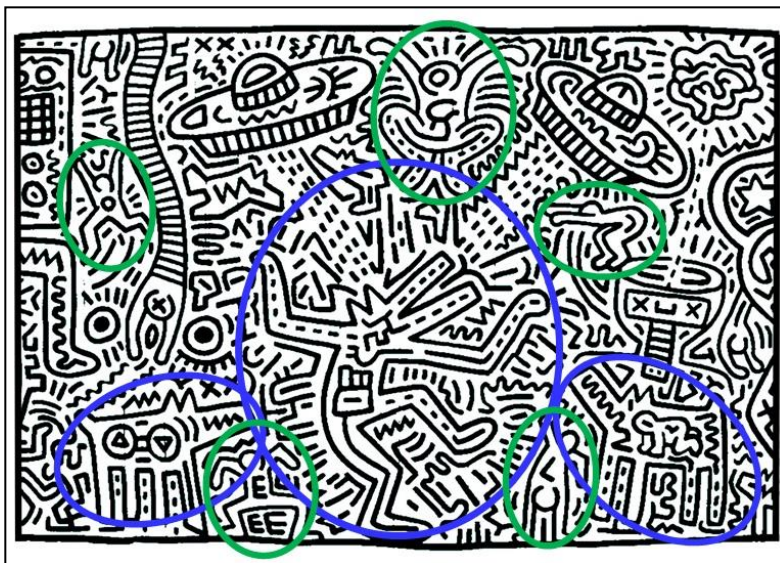
Sl. 17. Keith Haring, detalj djela *Matrix*, 1983, New York

9. Za vrijeme rješavanja metodičke vježbe učenicima je prikazana reprodukcija djela.

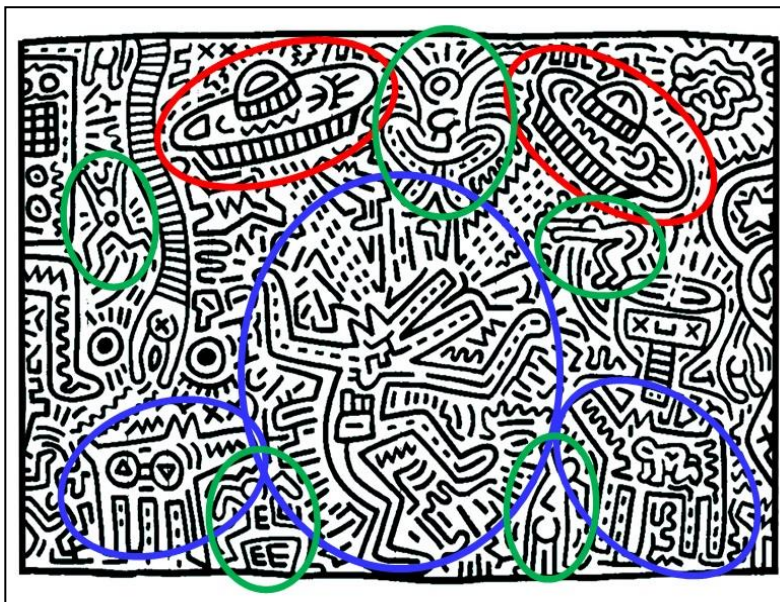
Sl. 17. Keith Haring, detalj djela *Matrix*, 1983, New York

10. Nastavnik s učenicima prolazi vježbu i naknadnom animacijom prikazuje rješenja.

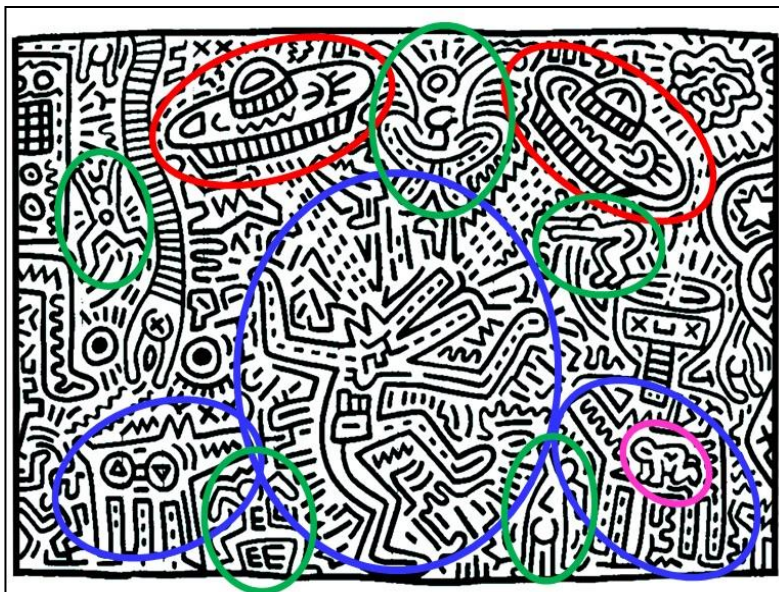
Sl. 17. Keith Haring, detalj djela *Matrix*, 1983, New York

11. Nastavnik s učenicima prolazi vježbu i naknadnom animacijom prikazuje rješenja.

Sl. 17. Keith Haring, detalj djela *Matrix*, 1983, New York

12. Nastavnik s učenicima prolazi vježbu i naknadnom animacijom prikazuje rješenja.

Sl. 17. Keith Haring, detalj djela *Matrix*, 1983, New York

13. Nastavnik s učenicima prolazi vježbu i naknadnom animacijom prikazuje rješenja.

Caravaggio, *Madonna iz Loreta*, ulje na platnu, oko 1604.-1606., crkva sv. Augustina, Rim

Blek le Rat, *Madonna s djetetom*, stencil, 1991., Leipzig, Njemačka

Sl. 18. Caravaggio, *Madonna iz Loreta*, ulje na platnu, oko 1604.-1606., crkva sv. Augustina, Rim

Sl. 19. Blek le Rat, *Madonna s djetetom*, stencil, 1991., Leipzig, Njemačka

14. Učenici uspoređuju dva djela sličnog sadržaja, ali drugačijeg konteksta.

Blek le Rat (1951.)

- 1981. počeo raditi stencile štakora po ulicama Pariza – smatra se ocem *stencil* grafita

Blek le Rat, *Madonna s djetetom*, stencil na zidu, 1991., Leipzig, Njemačka

Sl. 20. Blek le Rat, *Madonna s djetetom*, stencil na zidu, 1991., Leipzig, Njemačka
15. Učenicima se prikazuju pojedinačni umjetnici bitni za grafičersku scenu.

Vrste medija

- Boja u spreju

Posebno umjetničko izdanje boje u spreju, posveta Keithu Haringu

- Mozaici

Invader, primjer mozaika od keramičkih pločica, London

- Šablone
– eng. *stencil*

Šablona mačke u ruci hrvatskog umjetnika Lunara

Sl. 21. Posebno umjetničko izdanje boje u spreju, posveta Keithu Haringu

Sl. 22. Invader, primjer mozaika od keramičkih pločica, London

Sl. 23. Šablona mačke u ruci hrvatskog umjetnika Lunara

16. Učenicima se prikazuju vrste medija koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Vrste medija

- Naljepnice
– eng. *stickers*

Naljepnice hrvatske umjetnice Oko iz 2017.

- Lijepljeni grafiti
– eng. *paste up*

Paste up hrvatske umjetnice Oko, 2016.

Sl. 24. Naljepnice hrvatske umjetnice Oko iz 2017.

Sl. 25. *Paste up* hrvatske umjetnice Oko, 2016.

17. Učenicima se prikazuju vrste medija koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Vrste medija

- Ulične instalacije

Michael Pederson, duhovita minijturna instalacija, 2016., Sydney, Australija

Javier Riera, privid geometrijskih oblika pomoću svjetlosne projekcije, 2012., Valencia, Španjolska

Sl. 26. Michael Pederson, duhovita minijturna instalacija, 2016., Sydney, Australija

Sl. 27. Javier Riera, privid geometrijskih oblika pomoću svjetlosne projekcije, 2012., Valencia, Španjolska

18. Učenicima se prikazuju vrste medija koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Vrste medija

- Ulične instalacije

GROW studio, instalacija u sklopu projekta *Okolo*, 2018., Zagreb

Botanike, instalacija u sklopu projekta *Okolo*, 2018., Zagreb

- Sl. 28. **GROW studio**, instalacija u sklopu projekta *Okolo*, 2018., Zagreb, Kožarska ulica
Sl. 29. **Botanike**, instalacija u sklopu projekta *Okolo*, 2018., Zagreb, Galerija Harmica
19. Učenicima se prikazuju vrste medija koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

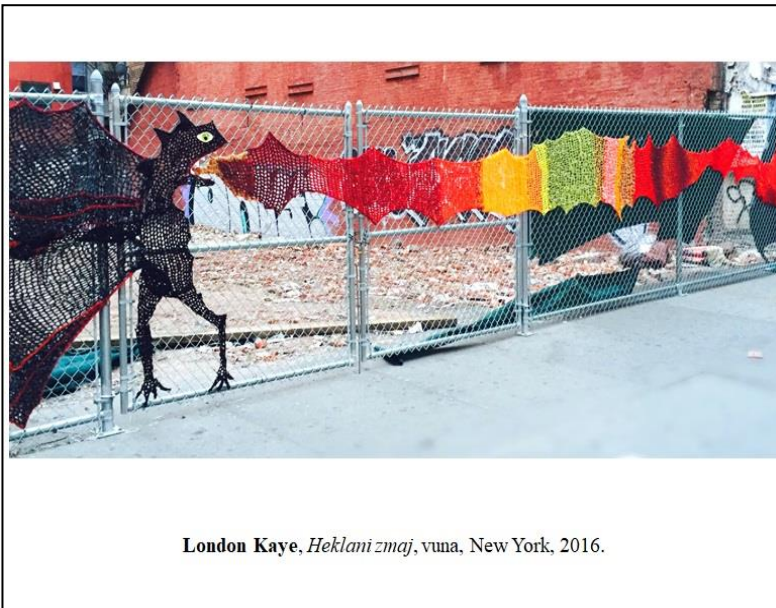
Vrste tehnika – pleteni grafiti

- eng. *yarn bombing* ili *urban knitting* – bombardiranje vunom / ulično pletenje

Deadly Knitshade, prekrivač za telefonsku govornicu, vuna, London, 2009.

- Sl. 30. **Deadly Knitshade**, prekrivač za telefonsku govornicu, vuna, London, 2009.
20. Učenicima se prikazuju alternativne vrste tehnika koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Sl. 31. London Kaye, *Heklani zmaj*, vuna, New York, 2016.

21. Učenicima se prikazuju alternativne vrste tehnika koje umjetnici koriste za grafito i uličnu umjetnost.

Sl. 32. London Kaye, *Heklana djevojka*, vuna, New York, 2016.

Sl. 33. Piet Mondrian, *Kompozicija s crvenom, plavom i žutom*, 1929., ulje na platnu, 59,5 × 59,5 cm, Narodni muzej u Beogradu

22. Učenicima se prikazuju alternativne vrste tehnika koje umjetnici koriste za grafito i uličnu umjetnost.

Zeleni grafiti

Mosstika, *Patke*, grafiti instalacija od mahovine, Montreal, Kanada, 2017.

Sl. 34. Mosstika, *Patke*, grafiti instalacija od mahovine, Montreal, Kanada, 2017.

23. Učenicima se prikazuju alternativne vrste tehnika koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Sl. 35. Mosstika, detalji *Živućeg portreta*, sukulenti i šperploča, New York, 2009.

Sl. 36. Mosstika, detalji *Živućeg portreta*, sukulenti i šperploča, New York, 2009.

24. Učenicima se prikazuju alternativne vrste tehnika koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Mosstika, *Živući portret*, sukulenti i šperploča, New York, 2009.

Sl. 37. Mosstika, *Živući portret*, sukulenti i šperploča, New York, 2009.

25. Naknadnom animacijom se prikazuje cjelovito djelo.

Obrnuti grafiti

Moose, *Filozofija čistoga*, 2008., San Francisco, SAD

Sl. 38. Moose, *Filozofija čistoga*, 2008., San Francisco, SAD

26. Učenicima se prikazuju alternativne vrste tehnika koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Obrnuti grafiti

– grafiti nastali čišćenjem prljavštine sa zidne površine

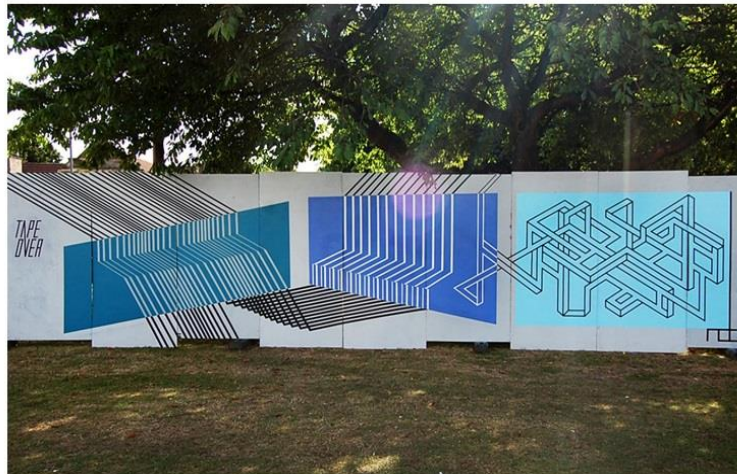

Moose, *Filozofija čistoga*, 2008., San Francisco, SAD

Sl. 38. Moose, *Filozofija čistoga*, 2008., San Francisco, SAD

27. Naknadnom animacijom se prikazuje definicija obrnutih grafita.

Tape art – umjetnost ljepljivom trakom

Tape Over, *Mural*, ljepljivatraka, 2016., Bristol, Ujedinjeno Kraljevstvo

Sl. 39. Tape Over, *Mural*, ljepljiva traka, 2016., Bristol, Ujedinjeno Kraljevstvo

28. Učenicima se prikazuju alternativne vrste tehnika koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Sl. 40. **Tape Over**, *Umjetna inteligencija*, traka, Muzej humanističkih znanosti, Kuvajt

29. Učenicima se prikazuju alternativne vrste tehnika koje umjetnici koriste za grafite i uličnu umjetnost.

Sl. 41. **Banksy**, *Bijes, bacač cvijeća*, stencil na zidu, Jeruzalem, 2005.

Sl. 42. **Banksy**, *Da grafiti išta mijenjaju - bili bi ilegalni*, London, 2011.

30. Učenicima se prikazuje najpoznatiji predstavnik suvremenih grafita.

Jean Michel Basquiat, *Dečko i pas u hidrantu*, miješani medij, 1982.

Sl. 43. Jean Michel Basquiat, *Dečko i pas u hidrantu*, 1982., miješani medij, 240 x 420,5 cm
31. Nastavnik učenicima opisuje kontekst potreban za raspravu.

Banksy, *Dobrodošlica u Barbican*, 2017., London

Sl. 44. Banksy, *Dobrodošlica u Barbican*, 2017., London
32. Nastavnik diskutira s učenicima o Banksyjevoj verziji djela.

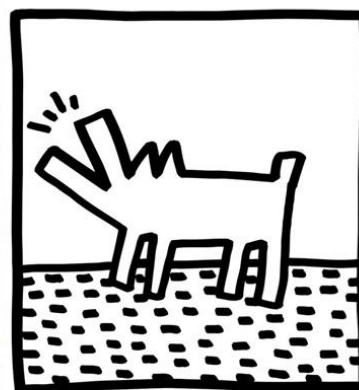
Banksy, *Odaberi svoje oružje*, 2010., London

Sl. 45. **Banksy, *Odaberi svoje oružje*, 2010., London**

33. Nastavnik diskutira s učenicima o Banksyjevoj verziji djela.

Banksy, *Odaberi svoje oružje*, 2010., London

Keith Haring, *Lajući pas*, sitotisak, c. 1990.

Sl. 45. **Banksy, *Odaberi svoje oružje*, 2010., London**

Sl. 46. **Keith Haring, *Lajući pas*, sitotisak, c. 1990.**

34. Učenici kroz diskusiju uspoređuju djela.

6.8. Četvrti učionički nastavni sat: *Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti – Zagreb*

Projektna nastava iz predmeta
Likovna umjetnost

**GRAFITI I ULIČNA
UMJETNOST U ZAGREBU**

Učionička nastava, 2. tjedan

1. Nastavnik najavljuje temu.

- Krajem 1960-ih i početkom 1970-ih kreće korištenje javnoga prostora iz umjetničke perspektive – performansi, akcije, izložbe i ulične predstave
- Jedno od prvih umjetničkih djela van galerijskog prostora – 1969. Boris Bučan i Josip Stošić s radom *Pikturalna petlja* u dvorištu Galerije SC

2. Nastavnik uvodi u temu ulične umjetnosti povijesnim kontekstom grada Zagreba. Naknadnom animacijom se prikazuje djelo Borisa Bućana i Josipa Stošića, *Pikturalna petlja*.

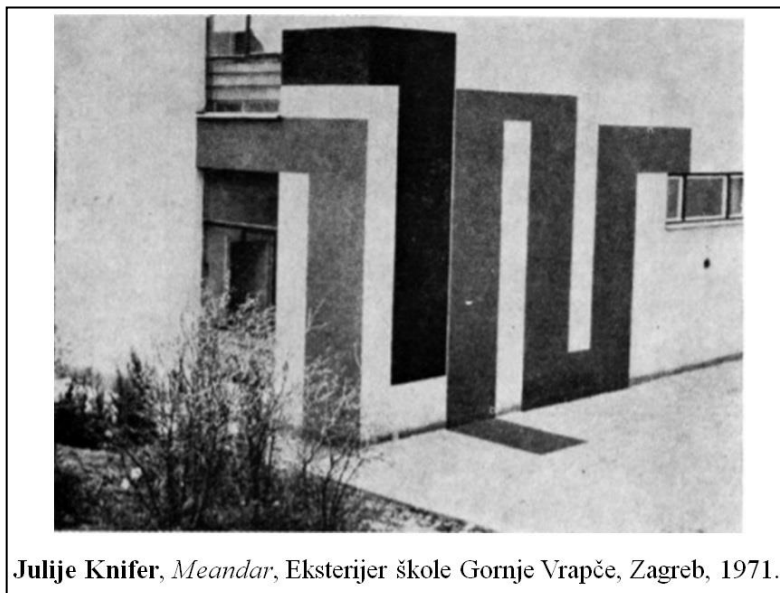
Boris Bučan, Josip Stošić, *Pikturalna petlja*, Galerija centar, Zagreb, 1969. - fotografija iz kolekcije Marinka Sudca

Sl. 47. Boris Bučan, Josip Stošić, *Pikturalna petlja*, Galerija Studentski centar Zagreb, 1969.

3. Učenicima se pokazuje fotografija prvog umjetničkog djela van galerijskog prostora.

- Emisija o intervencijama u javnom prostoru: *Urbano slikarstvo*
 - Inicirala Vera Horvat Pintarić 1971.
 - Umjetnici Julije Knifer, Boris Bućan
- Izložba *Mogućnosti za 1971.* – umjetnici svojim radovima intervenirali u javne prostore Gornjega grada

4. Nastavnik izlaže o intervencijama u gradu, koje su prethodile uličnoj umjetnosti i grafitima.

Sl. 48. **Julije Knifer, *Meandar*, Eksterijer škole Gornje Vrapče, 1971.**

5. Učenicima se pokazuje fotografija slikovne intervencije koja prethodi umjetnosti grafita.

Sl. 49. Gorki Žuvela, *Obojena crijev (Niz)*, Zagreb, Gornji grad, 1971.

Sl. 50. Gorki Žuvela, *Obojena crijev (Niz)*, Zagreb, Gornji grad, 1971.

6. Učenicima se pokazuje fotografija intervencije u Gornjem gradu koja prethodi uličnoj umjetnosti.

- Sredinom 1980-ih javlja se u pravome smislu grafitna scena u Zagrebu
- Željeznički Zeleni most postao je Hendrixov most još krajem 1980-ih godina – radi *tag-a*

Željeznički Zeleni most, Zagreb, prije obnove.

Sl. 51. *Željeznički Zeleni most, Zagreb, prije obnove.*

7. Učenicima se prikazuje utjecaj *tag-a* na izgled, kulturu i urbanizam grada.

Željeznički Zeleni most, Zagreb, poslije obnove.

Sl. 52. **Željeznički Zeleni most, Zagreb, poslije obnove.**

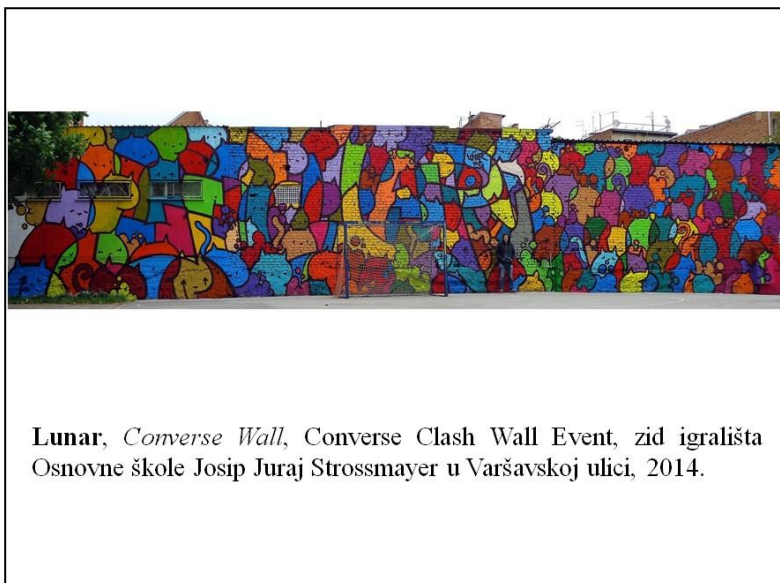
8. Učenicima se prikazuje utjecaj tag-a na izgled, kulturu i urbanizam grada.

- Prvi grafiteri u Zagrebu – Lunar i 2Fast
- Prvi grafiterski časopis *ZGB KAOS* – među ostalima tag-ovi Lunara i Modula

Sl. 53. **Primjer tag-ova iz prvog broja grafitnog časopisa *ZGB KAOS*.**

9. Pojava prvih grafitera i grafita u gradu Zagrebu.

Sl. 54. **Lunar**, *Converse Wall*, zid igrališta OŠ J. J. Strossmayer u Varšavskoj ulici, Zagreb, 2014.
10. Primjer prvog legalnog zida za grafite u gradu Zagrebu.

Sl. 55. **Slikoviti tag-ovi grafitera Chek iz GSK crew-a.**
11. Prva službena izložba grafita u Zagrebu.

Chez 186, 2015.

Chez 186, 2015.

Sl. 56. **Chez 186, 2015., nepoznata lokacija**

Sl. 57. **Chez 186, 2015., nepoznata lokacija**

12. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnima za grafičersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske. Učenike se prvo pita mogu li pročitati što piše na grafitima, a zatim se naknadnom animacijom prikazuju legende.

Chez 186, *Volim Pešću*, mural na zidu Centra kulture na Peščenici - KNAP, Zagreb, 2016.

Sl. 58. **Chez 186, *Volim Pešću*, mural na zidu Centra kulture na Peščenici – KNAP, Zagreb, 2016.**

13. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnima za grafičersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske.

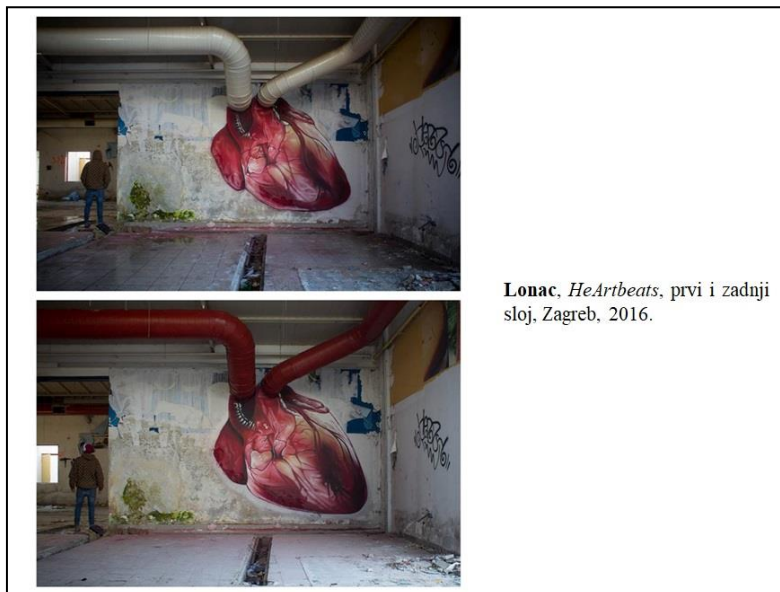
S1. 59. Lonac, *Hat wearers*, mural u muzejskom kafiću Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb, 2018.

14. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnima za grafitersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske.

S1. 60. Lonac, *Hat wearers*, mural u muzejskom kafiću Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb, 2018.

15. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnima za grafitersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske.

Lonac, *HeArbeats*, prvi i zadnji sloj, Zagreb, 2016.

Sl. 61. Lonac, *HeArbeats*, mural, prvi sloj, napuštena zgrada u centru Zagreba, 2016.

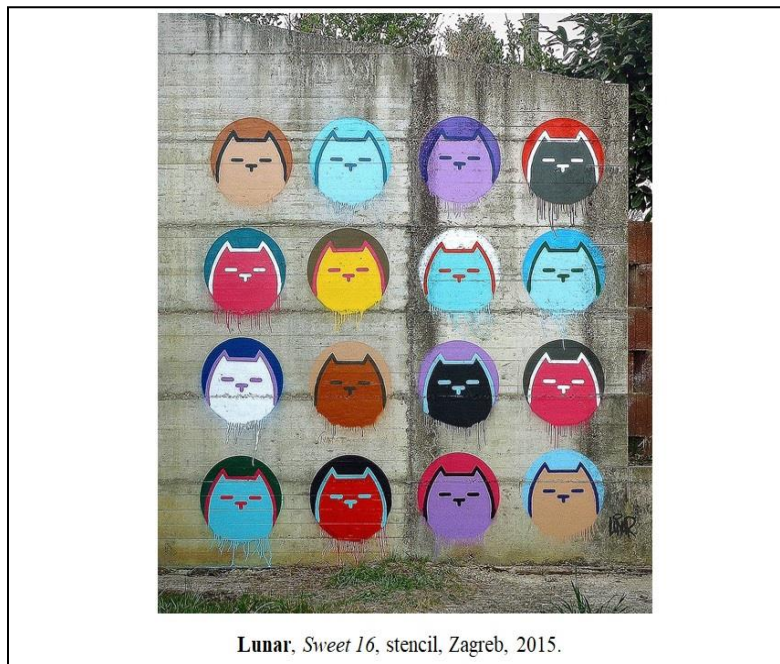
Sl. 62. Lonac, *HeArbeats*, mural, zadnji sloj, napuštena zgrada u centru Zagreba, 2016.

16. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnima za grafičersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske.

Sl. 63. Lonac, *HeArbeats*, mural u GIF formatu, napuštena zgrada u centru Zagreba, 2016.

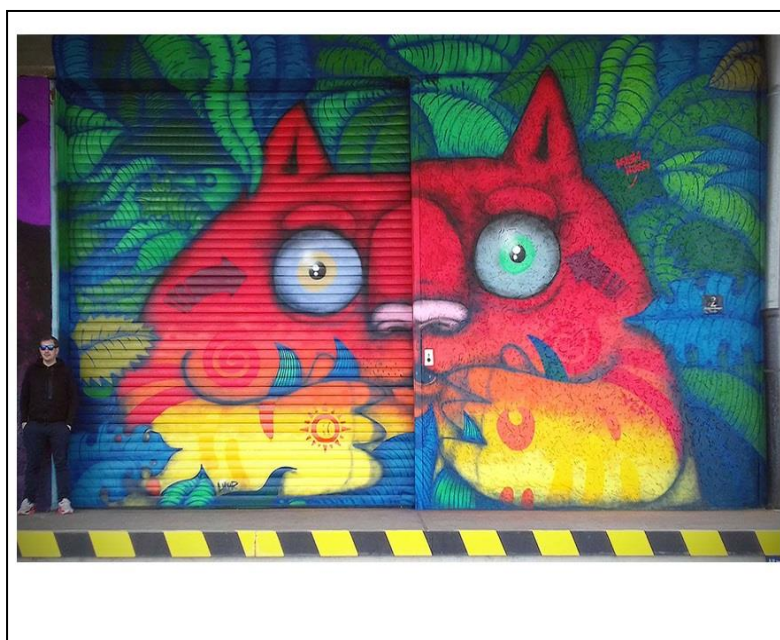
17. Učenicima se dočarava umjetnikov projekt s kratkim GIF-om. To je ujedno i cjelovito djelo.

Lunar, *Sweet 16*, stencil, Zagreb, 2015.

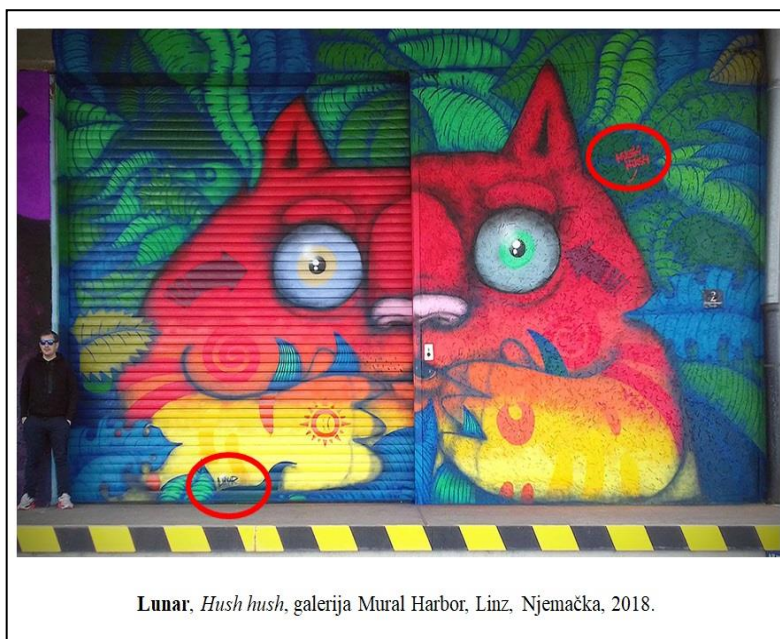
Sl. 64. Lunar, *Sweet 16*, stencil, nepoznata lokacija u Zagrebu, 2015.

18. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnima za grafitersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske. Naknadnom animacijom se prikazuje legenda djela.

Sl. 65. Lunar, *Hush hush*, Mural Harbor, Linz, Njemačka, 2018.

19. Učenike se pita mogu li pronaći naslov djela i umjetnikov potpis na muralu.

Sl. 65. **Lunar, *Hush hush*, Mural Harbor, Linz, Njemačka, 2018.**

20. Proziva se učenike da pokažu gdje su pozicionirani naslov i potpis, a zatim se naknadnom animacijom zaokružuju te prikazuje legenda.

Sl. 66. **Oko, *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017.**

Sl. 67. **Oko, detalj *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017.**

21. Učenike se propituje o tehnici izrade djela, a zatim se naknadnom animacijom prikazuje detalj kako bi se tehnika pomnije promotrila.

Sl. 68. **Oko, *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017.**

22. Prikazuje se proces rada umjetnice kako bi učenicima bilo jasnije dočarana predanost radu i sama težina izrade murala velikog formata.

Sl. 69. **Oko, *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017.**

Sl. 70. **Oko, detalj *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017.**

Sl. 71. **Oko, detalj *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017.**

23. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnim za grafitersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske.

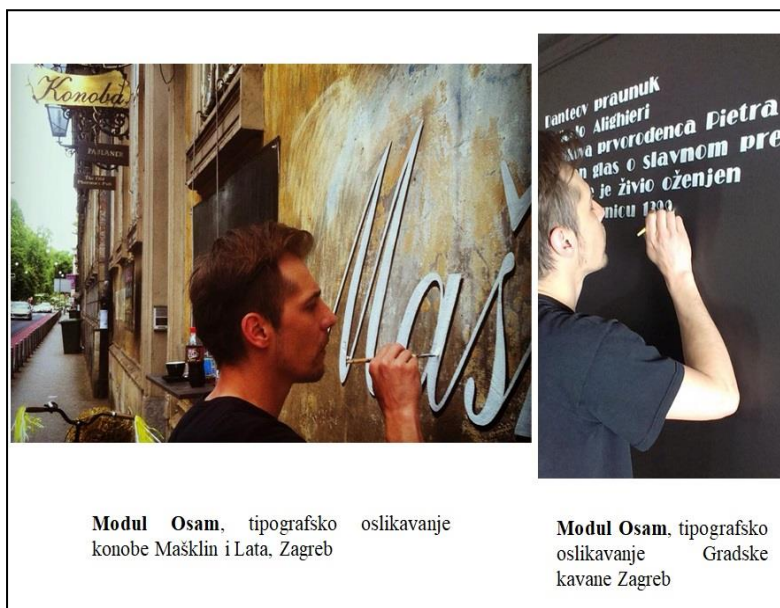
Sl. 72. **Oko i Chez 186, Ružno pače, mural, Studentski centar Zagreb, 2016.**

24. Učenicima se upućuje da prepoznaju kolaboraciju dva umjetnika te ih se pitanjima i potpitanjima navodi na odgovor, a zatim se naknadnom animacijom prikazuje legenda.

Sl. 73. **Modul Osam, Student cuts, nepoznata lokacija u Zagrebu, 2015.**

25. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnima za grafitersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske.

Sl. 74. Modul Osam, tipografsko oslikavanje konobe Mašklin i Lata, Zagreb

Sl. 75. Modul Osam, tipografsko oslikavanje Gradske kavane Zagreb

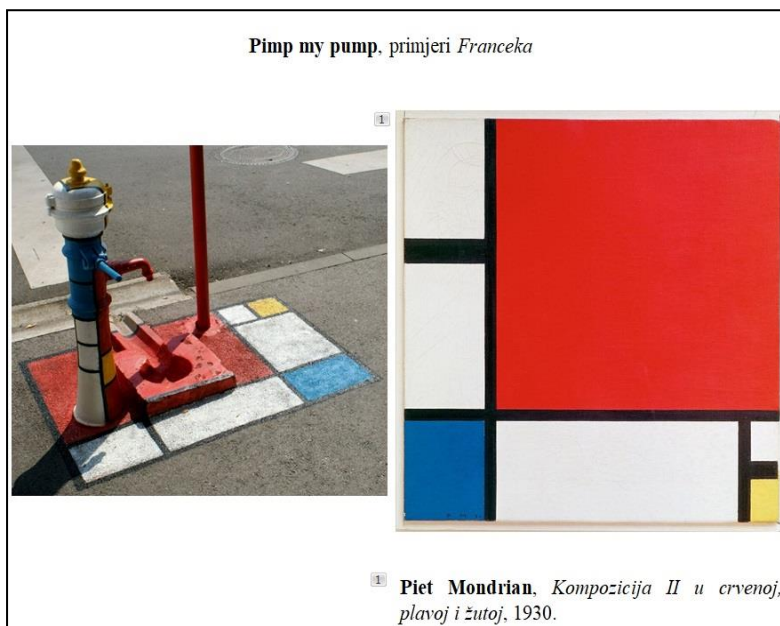
26. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnima za grafitersku scenu Zagreba, ali i Hrvatske.

Sl. 76. Pimp my pump, primjer Franceka po uzoru na djela Renéa Magrittea, nepoznata lokacija u Zagrebu

Sl. 77. René Magritte, *Sin čovjeka*, 1964., ulje na platnu, 116 cm × 89 cm

27. Učenici imaju zadatak prepoznati poznata umjetnička djela i/ili njihove autore na koje se željezne pumpe referiraju; naknadnom animacijom prikazuju se umjetnička djela s legendama.

Sl. 78. **Pimp my pump, primjeri *Franceka* po uzoru na Pieta Mondriana, nepoznata lokacija u Zagrebu**

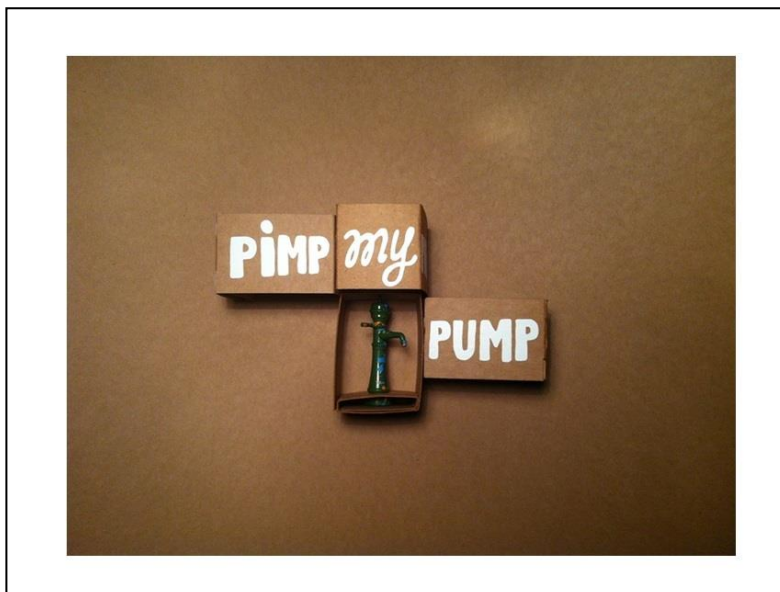
Sl. 79. **Piet Mondrian, *Kompozicija II u crvenoj, plavoj i žutoj*, 1930., ulje na platnu, 46 × 46 cm, Kunsthaus Zürich, Švicarska**

Sl. 80. **Pimp my pump, primjeri *Franceka* po uzoru na Pabla Picassa, Zagreb, Lička ulica**

Sl. 81. **Pablo Picasso, *Dvije djevojke čitaju*, 1934., ulje na platnu, 110,17 x 89,38 cm**

29. Učenici imaju zadatak prepoznati poznata umjetnička djela i/ili njihove autore na koje se željezne pumpe referiraju; naknadnom animacijom prikazuju se umjetnička djela s legendama.

Sl. 82. **Pimp my pump, primjeri unikatnih suvenira *Franceka***
30. Nastavnik govori o mogućnosti komercijalizacije umjetničkih djela.

Sl. 83. **Boris Bare i Modul Osam, *Fakin IPA*, promocija Pivovare Medvedgrad u Zagrebu, 2015.**
31. Nastavnik govori o pojedinačnim umjetnicima bitnim za grafičarsku scenu Zagreba, ali i Hrvatske.

Pronađi i zaokruži imena umjetnika. Imena se mogu kretati u četiri smjera:

C R A O B O N Y E X	CHEZ
R M A S O L U D O M	LONAC
P I M P M Y P U M P	LUNAR
R E Z E H C B D E N	OKO
R K L U O B O Z V O	MODULOSAM
N R H Q E C K A V H	PIMPMYPUMP
I A H Q K I O W D N	
G N G E Q W P U F F	
G U L O N A C F R P	
T L R P Q G R J X U	

Sl. 84. Četverosmjerka

32. Učenicima se dijele radni listići s četverosmjerkom. Nakon minute se učenici prozivaju i usmeno rješavaju četverosmjerku u svrhu boljeg pamćenja glavnih aktera zagrebačke grafiti scene.

Pronađi i zaokruži imena umjetnika. Imena se mogu kretati u četiri smjera:

C R A O B O N Y E X	CHEZ
R M A S O L U D O M	LONAC
P I M P M Y P U M P	LUNAR
R E Z E H C B D E N	OKO
R K L U O B O Z V O	MODULOSAM
N R H Q E C K A V H	PIMPMYPUMP
I A H Q K I O W D N	
G N G E Q W P U F F	
G U L O N A C F R P	
T L R P Q G R J X U	

Sl. 84. Četverosmjerka

33. Kada učenici pokažu smjer kretanja određenog rješenja, naknadnom animacijom se pojavi zaokruženo ime.

6.9. Radna knjižica: *Terenska nastava*

Ime i prezime: _____ Datum: _____

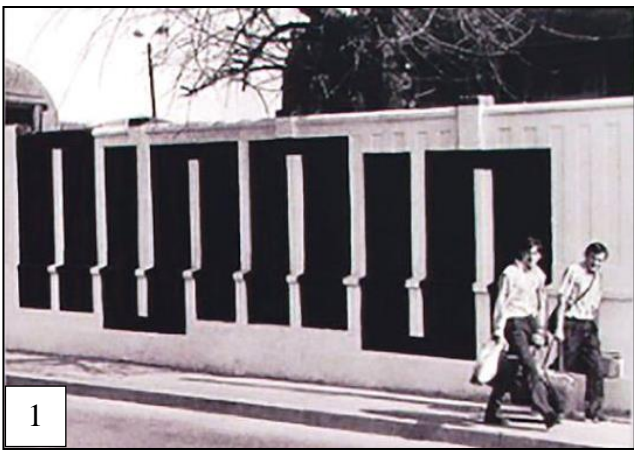
Zadatak 1. Prije terenske nastave samostalno obiđi vanjski dio Muzeja suvremene umjetnosti (MSU) te promotri dugačak mural koji se nalazi na zidu muzeja.

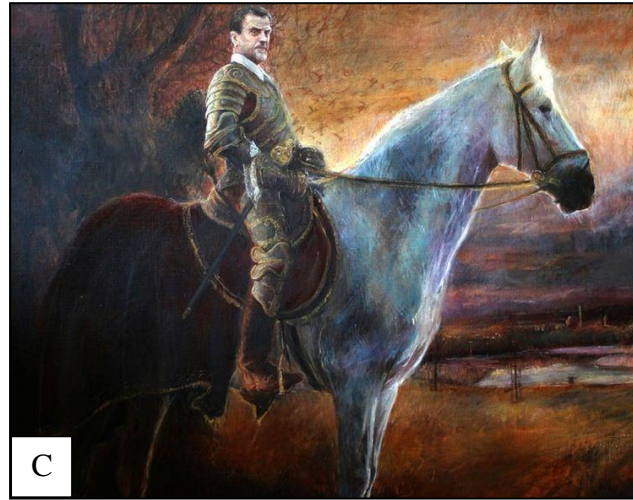
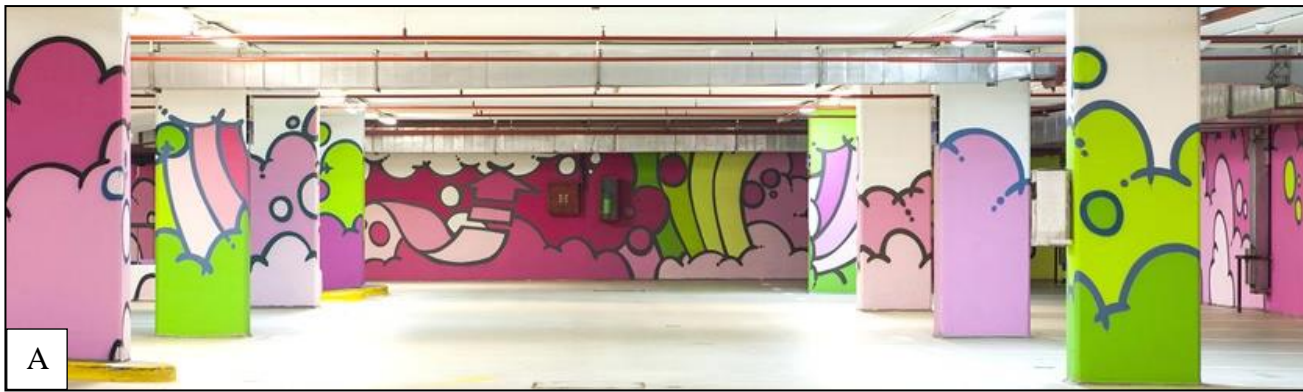
- a) Kada je grafit nastao i tko mu je autor? U potrazi za odgovorom potraži legendu s podacima o djelu.

- b) Kako se naziva takva vrsta grafita na velikim površinama? Afirmira li grafit uličnu umjetnost kao dio suvremenog umjetničkog stvaralaštva boravkom na muzejskom prostoru?

- c) Što umjetničko djelo ostvaruje bivanjem na otvorenom prostoru? Na kakvoj prometnici se nalazi? Smatraš li da se grafitom MSU približava i otvara publici?

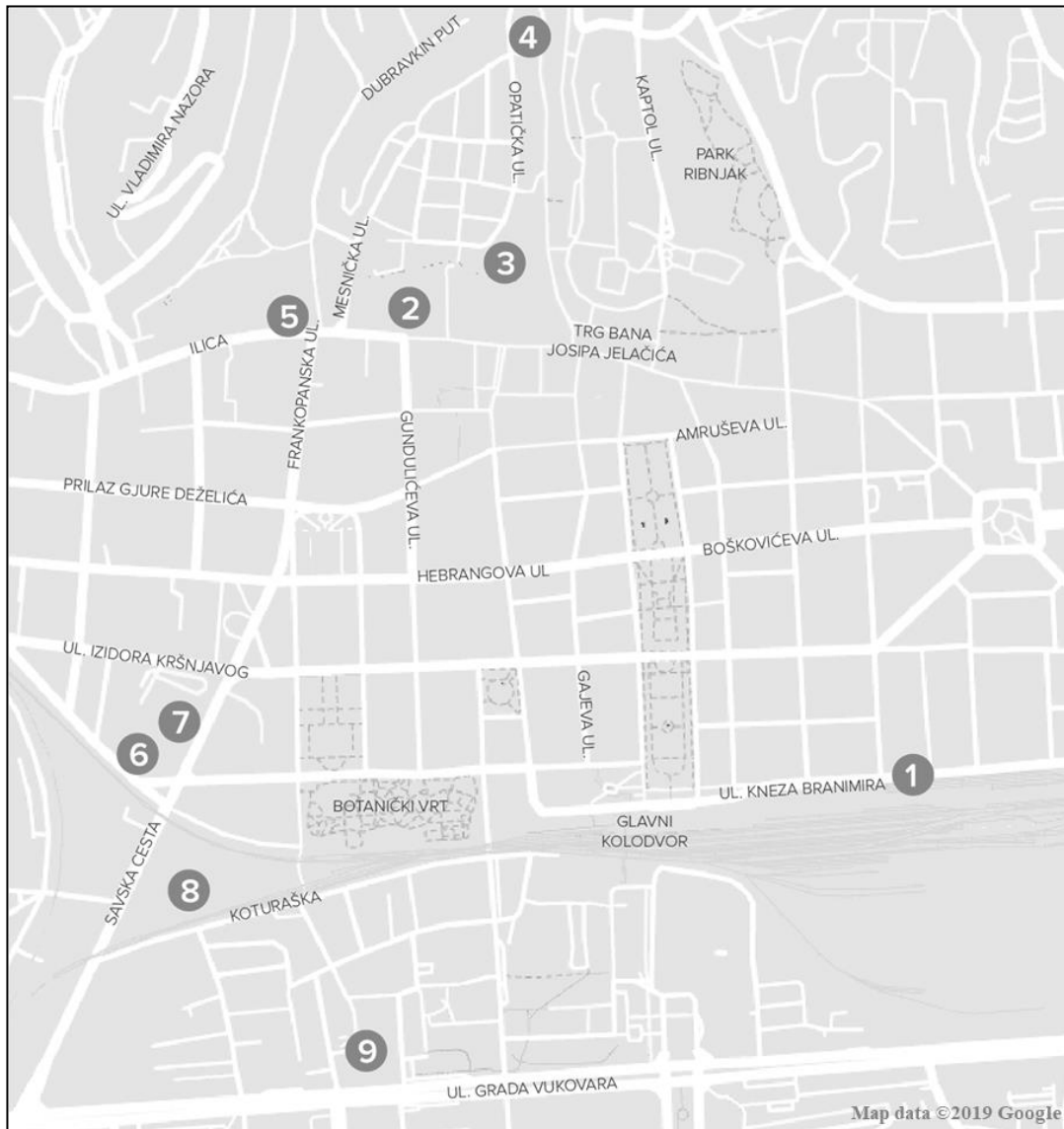
- d) Napravi svoju verziju oslikanog zida u umjetničkom stilu razmatrane autorice.

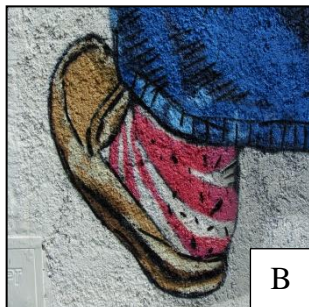

Zadatak 3. Na terenskoj nastavi u tablici slovima označenim detaljima reproduciranih grafita pridruži brojeve označenih lokacija na prikazanoj mapi.

1	2	3	4	5	6	7	8	9

A

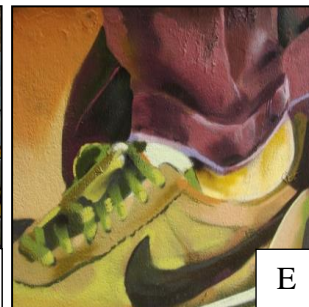
B

C

D

E

F

G

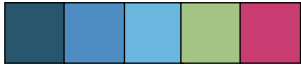
H

I

Zadatak 4.

- a) Jednim izrazom ili riječju opiši izgled svake prikazane skale boja – podsjeća li te na nešto ili te asocira na kakav osjećaj?

I. _____

II. _____

III. _____

IV. _____

V. _____

VI. _____

VII. _____

- b) Na terenskoj nastavi na lokaciji pod točkom broj osam identificiraj kojoj skali boja pripada svaki od prikazanih grafita. Da li tvoj asocirani izraz ili riječ odgovara određenom grafitu, njegovom korištenju boja i prikazanoj tematici? Obrazloži svoje odgovore.

Grafit pripada skali pod rednim brojem: _____

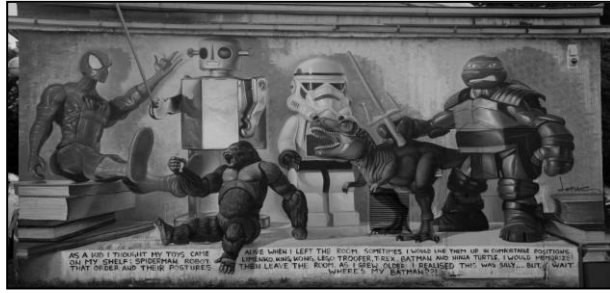
Grafit pripada skali pod rednim brojem: _____

Grafit pripada skali pod rednim brojem: _____

Grafit pripada skali pod rednim brojem: _____

Grafit pripada skali pod rednim brojem: _____

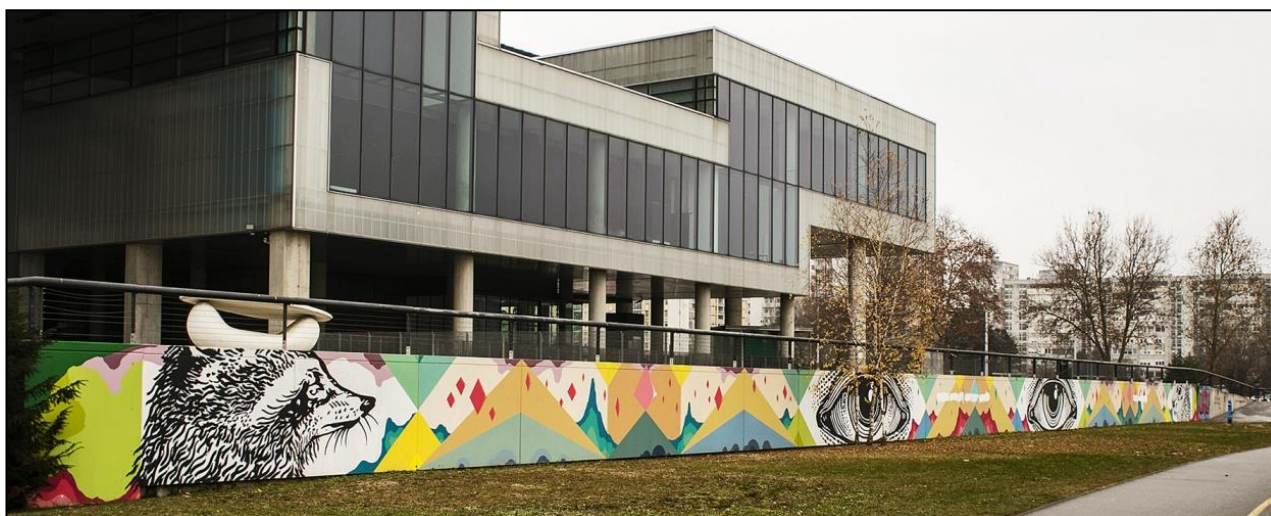

Grafit pripada skali pod rednim brojem: _____

Grafit pripada skali pod rednim brojem: _____

6.10. Terenska nastava: reprodukcije djela

Sl. 85. *Oko, Open My Eyes That I May See, 2015.*, zid platoa Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb

Sl. 86. Krunislav Stojanovski, *Hommage a Knifer, 2010.*, Branimirov zid, Zagreb

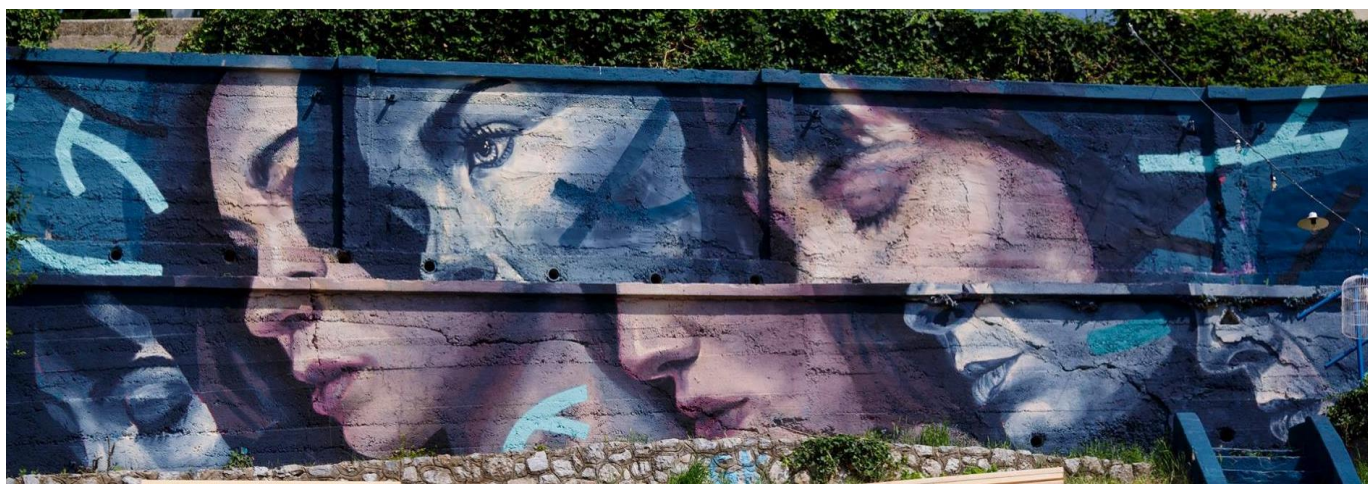
Sl. 87. Lunar, *Undercityrave cat*, 2018., Art park, Zagreb

Sl. 88. Studio Rašić, *MUUho*, 2010., Branimirov zid, Zagreb

Sl. 89. Studio Rašić, *MUUUsta*, 2010., Branimirov zid, Zagreb

Sl. 90. Alan Myers i Guido Palmadessa, 2018., Art park, Zagreb

Sl. 91. Domingo, Modul i Bare, 2016., plato Gradec, Zagreb

Sl. 92. Etien', 2015., plato Gradec, Zagreb

Sl. 93. Boris Bare i Dominik Vuković, *Spavač*, 2016., park Opatovina, Zagreb

Sl. 94. Wuper Kec, 2018., studio Lapo Lapo, Zagreb

Sl. 95. Lonac, *Medika Diving*, 2015., park kod hotela Westin, Zagreb

Sl. 96. Lonac i Chez 186, *Technicolor Dream*, 2016., park kod hotela Westin, Zagreb

Sl. 97. Chez 186, 2018., AKC Medika, Zagreb

Sl. 98. Oko, 2011., Chez 186 doradio 2015., AKC Medika, Zagreb

Sl. 99. *Ok*, *Knowledge is the key that unlocks all the doors*, 2017., dvorište Studentskog centra, Zagreb

Sl. 100. *Chez 186*, *Sarme i Lonac, Sunday Havoc*, 2019., dvorište Studentskog centra, Zagreb

Sl. 101. Lonac, *Sova*, 2013., dvorište Studentskog centra, Zagreb

Sl. 102. Lunar, *All colours are beautiful*, 2015., dvorište Studentskog centra, Zagreb

Sl. 103. Lonac, *Where's my Batman?*, 2015., dvorište Studentskog centra, Zagreb

Sl. 104. Modul i Bare, 2015., dvorište Studentskog centra, Zagreb

Sl. 105. Chez 186, 2015., dvorište Studentskog centra, Zagreb

Sl. 106. Boris Bare, *Baba Luna*, 2019., park u Plitvičkoj ulici, Zagreb

Sl. 107. **Pimp my pump**, *Francek*, 2012., Plitvička ulica, Zagreb

6.11. Radni materijal: *Short Documentary*

Ime i prezime: _____ Datum: _____

1. U tablicu upiši imena umjetnika spomenutih u videu *Short Documentary: Street Art, Croatia* te nadopuni ostale rubrike.

Umjetnikovo ime:	Grad u kojem umjetnik pretežno radi:	Ukoliko prepoznaješ neke lokacije i / ili umjetnikova djela, upiši ih i ukratko opiši:	Da li je umjetnik anonimn ili ne, ukratko opiši što znaš:

2. a) Na liniju pored citata upiši ime njihova autora.
b) Pomno pročitaj citate i promisli o njima, budući da su usko povezani s dokumentarnim filmom *Exit Through the Gift Shop: A Banksy Film*.

»Za mene je to (*street art*) stvaranje na ulici gdje taj rad koji napraviš pripada i tebi, i svima, i nikome. To ne možeš prodati, to je na fasadi i to je to.« _____

»Ako motiv dolazi iz srca, ako motiv dolazi iz duše, ako netko želi i vjeruje u nešto onda će imati puno bolju odskočnu dasku, nego ako to radi samo zato da bi zaradio novac i da bi postao poznat i slavan.« _____

6.12. Radni materijal: *Exit Through the Gift Shop*

Ime i prezime: _____ Datum: _____

Odgovori na sljedeća pitanja:

- 1. Koja je tema filma? Da li je film zapravo o umjetniku Banksyju? Obrazloži svoje odgovore.**

- 2. Kojim spletom okolnosti je Thierry Guetta postao umjetnik?**

- 3. Koja je glavna razlika između njega kao umjetnika i ostalih afirmiranih umjetnika u filmu?**

- 4. Da li je on umjetnik u pravome smislu, ako druge osobe izrađuju radove prema njegovim idejama? Obrazloži svoj odgovor.**

- 5. Jesu li njegove ideje originalne? Da li je originalnost bitna u umjetnosti? Obrazloži svoje odgovore.**

- 6. Na koji je način Thierryjeva pohlepa najavljena početkom filma?**

- 7. Zašto je publika oduševljena izložbom Mr. Brainwasha?**

- 8. Koje je tvoje osobno mišljenje o Mr. Brainwashu?**

- 9. Smatraš li da je ovo stvarni dokumentarni film? Obrazloži svoj odgovor.**

- 10. Neki ljudi smatraju da je Mr. Brainwash zapravo Banksy i da je film zapravo samo ironičan prikaz sve veće komercijalizacije kulture. Što misliš o tome?**

6.13. Uručak za debatu

Teza: *Komerijalizacija grafita i ulične umjetnosti je pozitivan napredak.*

Glavni kriterij: _____

Sudionici debate:

1. Voditelj debate (nastavnik)
2. Afirmacijska strana (tri učenika: A1, A2, A3)
3. Negacijska strana (tri učenika: N1, N2, N3)
4. Suci (neparni broj učenika)

Trajanje debate: - 60 minuta = 44 minute + osam minuta po timu za dogovaranje i pripremu, bilo prije unakrsnog ispitivanja ili idućeg govora = 16 minuta

Dijelovi debate:

1. Uvodna riječ afirmacijske strane (učenik A1) – <u>6 minuta</u>	- Sva argumentacija u prilog teze, primjeri, definicije i citati
2. Negacijsko unakrsno ispitivanje (učenik N3 pita učenika A1) – <u>3 minute</u>	- Pitanja - odgovori
3. Uvodna riječ negacijske strane (učenik N1) – <u>6 minuta</u>	- Sva argumentacija s primjerima, definicijama i citatima protiv afirmacijske definicije i interpretacije teze (točka 1.)
4. Afirmacijsko unakrsno ispitivanje (učenik A3 pita učenika N1) – <u>3 minute</u>	- Pitanja - odgovori
5. Afirmacijski govor (učenik A2) – <u>5 minuta</u>	- Pobijanje negacijske argumentacije (točka 3.), odgovor na negacijska pobijanja afirmacijske definicije
6. Negacijsko unakrsno ispitivanje (učenik N1 pita učenika A2) – <u>3 minute</u>	- Pitanja - odgovori
7. Negacijski govor (učenik N2) – <u>5 minuta</u>	- Ista zadaća kao A2, odgovoriti na afirmacijska pobijanja (točka 5.) i nastaviti argumentirati protiv afirmacijske strane
8. Afirmacijsko unakrsno ispitivanje (učenik A1 pita učenika N2) – <u>3 minute</u>	- Pitanja - odgovori
9. Završna riječ afirmacijske strane (učenik A3) – <u>5 minuta</u>	- Isticanje mana u negacijskom pobijanju/obrani, iznošenje novih dokaza, finaliziranje afirmacijskog stajališta vezanog uz tezu
10. Završna riječ negacijske strane (učenik N3) – <u>5 minuta</u>	- Ista zadaća kao A3, no bez iznošenja novih argumenata ili dokaza (afirmacija ne može odgovoriti na njih)

6.14. Evaluacijska lista za bodovanje učenika

EVALUACIJSKA LISTA ZA OCJENJIVANJE INDIVIDUALNOG POSTIGNUĆA SUDIONIKA PROJEKTNE NASTAVE

Evaluacijski kriteriji podijeljeni su u više područja procjene, a svakom se području dodjeljuje bod od 1 do 5, sukladno sljedećim kategorijama ocjenjivanja:

1 = nedovoljna angažiranost, **2** = dovoljna angažiranost, **3** = dobra angažiranost, **4** = vrlo dobra angažiranost, **5** = odlična angažiranost.

IME I PREZIME UČENIKA: _____

A. Prvi tjedan projektne nastave: <i>Povijest grafita i ulične umjetnosti</i>	Bodovi
A.1. Aktivnost tijekom prvog učioničkog nastavnog sata: <i>O grafitima</i>	1-5
A.2. Aktivnost tijekom drugog učioničkog nastavnog sata: <i>O uličnoj umjetnosti</i>	1-5
A.3. Radni materijal: <i>Tekstualni grafiti</i>	1-5
A. Ukupan broj bodova:	

B. Drugi tjedan projektne nastave: <i>Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti – Zagreb</i>	Bodovi
B.1. Radni materijal i aktivnost tijekom trećeg učioničkog nastavnog sata: <i>Grafiti u mom kvartu</i>	1-5
B.2. Aktivnost tijekom četvrtog učioničkog nastavnog sata: <i>Povijest hrvatskih grafita i ulične umjetnosti – Zagreb</i>	1-5
B.3. Radna knjižica: <i>Terenska nastava</i>	1-5
B. Ukupan broj bodova:	

C. Treći tjedan projektne nastave: <i>Debata i završna faza projektne nastave</i>	Bodovi
C.1. Radni materijal: <i>Short Documentary</i>	1-5
C.2. Radni materijal: <i>Exit Through the Gift Shop</i>	1-5
C.3. Debata	1-5
C.4. Finalni projektni zadatak	1-15
C. Ukupan broj bodova:	

UKUPNO		OCJENA	
---------------	--	---------------	--

Opisna ocjena i dodatni komentari (interes i motivacija u radu, samostalnost, odgovornost, kreativnost finalnog projektnog zadatka):

6.15. Anonimni upitnik

Anonimni upitnik za vrednovanje rada nastavnika i projektne nastave

Ispod izjavnih rečenica zaokruži broj za koji smatraš da je najbliži tvojem osobnom mišljenju. Pritom jedan (1) označava da se uopće ne slažeš s izjavom, a pet (5) da se u potpunosti slažeš s izjavom. Na upitne rečenice pokušaj odgovoriti što iskrenije i konstruktivnije, pošto će ovaj upitnik uvelike pomoći tvom nastavniku za daljnje poboljšanje projektne nastave.

1. Projektna nastava mi se svidjela kao oblik nastave.
1 2 3 4 5
2. Projektna nastava je bila dobro strukturirana.
1 2 3 4 5
3. Sadržaji prvoga tjedna su mi bili zanimljivi.
1 2 3 4 5
4. Sadržaji drugoga tjedna su mi bili zanimljivi.
1 2 3 4 5
5. Terenska nastava mi se svidjela kao dio projektne nastave.
1 2 3 4 5
6. Sadržaji trećega tjedna su mi bili zanimljivi.
1 2 3 4 5
7. Debata mi se svidjela kao dio projektne nastave.
1 2 3 4 5
8. Na nastavi mi je najzanimljivije bilo:

9. Je li projektna nastava bila prezahtjevna?

DA NE

10. U ovoj projektnoj nastavi promijenio / promijenila bih:

11. Ocijenite rad nastavnika u cjelini.

1 2 3 4 5

Puno hvala!

6.16. Samoevaluacijska lista

IME I PREZIME UČENIKA: _____

Kako bi samostalno procijenio / procijenila vlastito postignuće u projektnoj nastavi, u svakom stupcu pored izjavne rečenice kratkim odgovorom proširi onaj stupac koji smatraš da je najbliži tvom mišljenju. Samoevaluacijskim procesom dodijeli si konačnu ocjenu od 1 do 5 te ukratko opiši zašto smatraš da je upravo ta ocjena za tebe.

Izjavne rečenice:	DA	NE	DJELOMIČNO
Bio/bila sam zainteresira/a za rad tijekom cijele projektne nastave.			
Bio/bila sam motiviran/a za rad tijekom cijele projektne nastave.			
Samostalno sam izvršavao/izvršavala zadatke.			
Odgovorno sam pristupio/pristupila radu tijekom projektne nastave.			
Zadovoljan/zadovoljna sam finalnim projektnim zadatkom.			
Kreativno sam pristupio/pristupila finalnom projektnom zadatku.			
KONAČNA OCJENA KOJU BIH SI DODIJELIO/DODIJELILA:		ZAŠTO BIH SI DODIJELIO/DODIJELILA UPRAVO TU OCJENU:	

6.17. Koevaluacijska lista

IME I PREZIME UČENIKA: _____

IME I PREZIME EVALUATORA: _____

Procesom evaluacije iskreno i otvoreno promisli o učeničkom trudu i radu pa stavi kvačicu na onaj odgovor koji smatraš da je prikladan za određenog dodijeljenog učenika.

Izjavne rečenice:	Slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Ne slažem se
Učenik aktivno sudjeluje u projektnoj nastavi.			
Učenik pokazuje zanimanje i entuzijazam za obrađivane teme na projektnoj nastavi.			
Učenik upotrebljava prikladnu terminologiju za projektnu nastavu.			
Učenik postavlja pitanja relevantna za projektnu nastavu i točno odgovara na nastavnikova pitanja.			
Učenik poštuje ostale učenike tijekom projektne nastave.			
Učenik surađuje s ostalim učenicima u projektnoj nastavi.			
Učenik kreativno i inovativno pristupa finalnom projektnom zadatku.			
KONAČNA OCJENA KOJU BIH DODIJELIO/DODIJELILA UČENIKU:			

Objasni svoju odluku u konačnoj ocjeni:

7. Popis literature

Knjige, poglavlja iz knjiga, udžbenici i katalozi izložaba:

1. Stipe Botica, *Suvremeni hrvatski grafiti*, Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.
2. Lisa Gottlieb, *Graffiti Art Styles: A Classification System and Theoretical Analysis*, McFarland, 2008.
3. Martin Irvine, »The Work on Street: Street Art and Visual Culture«, u: *The Handbook of Visual Culture*, 2012., <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/articles/Irvine-WorkontheStreet-1.pdf> (pregledano 29. listopada 2018.)
4. Antun Karaman, *Osnovni elementi, oblici i vrste likovnog govora - udžbenik za 1. razred gimnazije s dvogodišnjim programom likovne umjetnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.
5. Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora, 1974.
6. Dražen Lalić, Anči Leburic, Nenad Bulat, *Grafiti i subkultura*, Zagreb: NIP Alinea, 1991.
7. Davor Matičević, »Zagrebački krug«, u: *Nova umjetnička praksa 1966-1978.*, (ur.) Marijan Susovski, Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1978.
8. Milan Matijević, »Projektno učenje i nastava«, u: *Nastavnički suputnik*, Zagreb: Znamen, 2008.

Članci u tiskovinama i internetski članci:

9. Petra Balijska, *Galerija Gradec bit će dom blaga iz depoa muzeja*. Mrežna stranica *Večernji list* (11. listopada 2017.), <https://www.vecernji.hr/zagreb/galerija-gradec-gradec-galerija-1200206> (pregledano 27. svibnja 2019.)
10. Petra Balijska, *Za 30. rođendan zida u Branimirovoj oslikat ćemo ga novim grafitima*. Mrežna stranica *Pressreader* (25. kolovoz 2016.), <https://www.pressreader.com/croatia/vecernji-list-hrvatska/20160825/281805693348334> (pregledano 23. travnja 2019.)
11. Tina Barbarić, *Srcem koje 'pulsira' na zagrebačkom zidu pokorio umjetničku elitu*. Mrežna stranica *Express* (12. veljače 2016.), <https://www.express.hr/kultura/srcem-koje-pulsira-na-zagrebackom-zidu-pokorio-umjetnicku-elitu-3895> (pregledano 18. svibnja 2019.)
12. Mirna Brkić Vučina, Goran Zovko, »Tragovi na koži grada – Mostarski grafiti od 2006. do 2016. godine«, u: *Filološke studije* 15 (2017.), str. 155–168.
13. Boris Bućan, »Od plakata do pametnih slika«, u: *Kronotop hrvatskog performansa: od Travelera do danas*, Zagreb: Udruga Bijeli val i Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013., str. 367.
14. Jadranka Damjanov, »Novi pristup obrazovanju«, u: *CARNet - časopis Edupoint II*, Zagreb, 2002.
15. Martina Gelenčir, *Pogledajte kako to izgleda kada jedna gimnazija dopusti učenicima da sami preobrazu školsko igralište*. Mrežna stranica *Srednja.hr* (24. svibnja 2018.),

- <https://www.srednja.hr/kreativni-nered/pogledajte-to-izgleda-jedna-gimnazija-dopusti-ucenicima-da-sami-preobraze-skolsko-igraliste/> (pregledano 19. lipnja 2019.)
16. Sandra Golemac, *Zagreb dobio novu atrakciju: Predstavljeno novo ruho Hendrixova mosta, dinamična rasvjeta u boji reagira pri svakom prolasku vlaka*. Mrežna stranica *Jutarnji list* (01. lipanj 2017.), <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/foto-zagreb-dobio-novu-atrakciju-predstavljeno-novo-ruho-hendrixova-mosta-dinamicna-rasvjeta-u-boji-reagira-pri-svakom-prolasku-vlak/6170321/> (pregledano 29. svibnja 2019.)
 17. Hilary Greenbaum, Dana Rubinstein, *The Origin of Spray Paint*. Mrežna stranica *The New York Times Magazine* (4. studenog 2011.), <https://www.nytimes.com/2011/11/06/magazine/who-made-spray-paint.html> (pregledano 15. ožujka 2019.)
 18. Ashleigh Kane, *The story of Keith Haring, as told through his iconic art work*. Mrežna stranica *Dazed* (10. lipanj 2019.), <https://www.dazeddigital.com/art-photography/article/44781/1/keith-haring-tate-liverpool-new-york-art-scene-artist-radiant-baby> (pregledano 20. lipnja 2019.)
 19. Nina Karaičić, *Lonac*. Mrežna stranica *Widewalls* (30. rujan 2016.), <https://www.widewalls.ch/artist/lonac/> (pregledano 05. svibnja 2019.)
 20. Andreas Krüger, *Madonna mit Kind von Blek le Rat in Leipzig*. Mrežna stranica *Kunstkeim* (12. travanj 2013.), <https://www.kunstkeim.de/1597-madonna-mit-kind-von-blek-le-rat-in-leipzig.html> (pregledano 10. ožujka 2019.)
 21. Jasmine Lark, *Blek le Rat*. Mrežna stranica *Widewalls* (31. ožujak 2016.), <https://www.widewalls.ch/artist/blek-le-rat/> (pregledano 05. svibnja 2019.)
 22. Zvonko Maković, »Grafiti«, u: *Quorum* 18 (1988.) str. 194–196.
 23. Mara Modrić, *JA SAM OKO 'Imam 36 godina, nemam nekretnine ni auto, putujem, upoznajem ljude, tetoviram se, slikam, skejtam. Prva mi je umjetnost, a život drugi'*. Mrežna stranica *Jutarnji list* (15. listopad 2017.), <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/ja-sam-oko-imam-36-godina-nemam-nekretnine-ni-auto-putujem-upoznajem-ljude-tetoviram-se-slikam-skejtam-prva-mi-je-umjetnost-a-zivot-drugi/6649566/> (pregledano 18. svibnja 2019.)
 24. Maroje Mrduljaš, »Grafiti – dragocjen urbani fenomen: razgovor s Fedorom Kritovcem«, u: *Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture* 38, Zagreb, 2004.
 25. Patricia Počanić, »Umjetnost na rubu grada: intervencije umjetnika u javnom prostoru Novog Zagreba 1970-ih godina«, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 60, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 2017., str. 148–149.
 26. Tena Razumović Žmara, *Novi veliki mural u Zagrebu pravo je osvježenje na art sceni*. Mrežna stranica *Journal* (02. travanj 2019.), <http://www.journal.hr/ostalo/novi-mural-zagreb-chez-186-lonac-sarme-travanj-2019/> (pregledano 03. svibnja 2019.)
 27. Elaine Ritchel, *Emerging artist OKO discusses inspiration, street art, and her creative aspirations*. Mrežna stranica *Ikon Arts Foundation*, <http://ikonartsfoundation.org/oko/> (pregledano 23. svibnja 2019.)
 28. Dunja Rudman, *Impresivnim muralom uređen je još jedan parkić u Zagrebu*. Mrežna stranica *Journal* (9. svibanj 2019.), <http://www.journal.hr/lifestyle/kultura/umjetnosti-dizajn/baba-luna-mural-park-martinovka-art-park/> (pregledano 13. svibnja 2019.)

29. Nicola Slawson, *Two new Banksy artworks appear on wall of Barbican centre*. Mrežna stranica *The Guardian* (17. rujan 2017.), <https://www.theguardian.com/artanddesign/2017/sep/17/two-new-banksy-artworks-appear-on-wall-of-barbican-centre> (pregledano 25. siječnja 2019.)
30. D. Su., *Vraća se Okolo: Street art oživit će više od 25 lokacija u Zagrebu*. Mrežna stranica *tportal.hr* (16. srpanj 2019.), <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/vraca-se-okolo-street-art-ozivit-ce-vise-od-25-lokacija-u-zagrebu-foto-20190716> (pregledano 16. srpnja 2019.)
31. Igor Šimulija, *Od Julija Knifera do Stipana Tadića: ovo je 12 velikih umjetnika koji su oslikali kulni zid u Branimirovoj*. Mrežna stranica *Telegram* (29. Svibanj 2015.), <https://www.telegram.hr/kultura/od-julija-knifera-do-stipana-tadica-ovo-je-12-velikih-umjetnika-koji-su-oslikali-kulni-zid-grafita-u-branimirovoj/> (pregledano 10. travnja 2019.)
32. Marina Tenžera, »Grafiti – mladenačka kultura pobune«, u: *Vjesnik*, Zagreb, 29. rujna 2004., str. 17., <http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Grafiti.pdf> (pregledano 20. travnja 2019.)
33. Vera Turković, »Likovno obrazovanje: nove pedagoške prakse«, u: *Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom sustavu*, Zagreb: Akademija odgojno-obrazovnih znanosti Hrvatske, 2013., str. 279–292.
34. Andreja Velimirović, *Lunar*. Mrežna stranica *Widewalls* (7. travanj 2013.) <https://www.widewalls.ch/artist/lunar/> (pregledano 17. svibnja 2019.)
35. Jadranka Vinterhalter, *Ciklus jedan na jedan: Boris Bućan / Gorki Žuvela*. Mrežna stranica *Galerija umjetnina Split*, 2012., <https://www.galum.hr/izlozbe/izlozba/1262/> (pregledano 10. svibnja 2019.)
36. Matea Vipotnik, *Re:Think Sisak: 7 novih murala uljepšalo pročelja zgrada*. Mrežna stranica *Punkufer* (09. kolovoza 2017.), <https://punkufer.dnevnik.hr/clanak/re-think-sisak-7-novih-murala-uljepvalo-procelja-zgrada---485206.html> (pregledano 01. srpnja 2019.)
37. *Graffiti History Timeline Infografic*, <http://www.graffitiknowhow.com/graffiti-history-timeline/#.VceVZNBmslQ> (pregledano 1. studenog 2018.)
38. *Graffiti Writer Chez 186 u Galeriji Siva*. Mrežna stranica *Klubska scena* (20. prosinac 2017.), <https://www.klubska-scena.hr/scena/lifestyle/graffiti-writer-chez-186-u-galeriji-siva-20122017> (pregledano 15. svibnja 2019.)
39. *Lapo Lapo*. Mrežna stranica *Urbanka*, <http://www.urbanka.hr/lapo-lapo/> (pregledano 13. svibnja 2019.)
40. *Latest Banksy Artwork 'Love is in the Bin' Created Live at Auction*. Mrežna stranica *Sotheby's* (11. kolovoza 2018.), <https://www.sothebys.com/en/articles/latest-banksy-artwork-love-is-in-the-bin-created-live-at-auction> (pregledano 20. lipnja 2019.)
41. *Moss is the New Paint: How to Create Art with Moss*. Mrežna stranica *Garden Therapy* (24. lipanj 2015.) <https://gardentherapy.ca/creative-moss-art/> (pregledano 15. veljače 2019.)
42. *Novi MSU-ov mural oslikao je Lonac*. Mrežna stranica *Vizkultura* (30. studeni 2018.) <https://vizkultura.hr/novi-msu-ov-mural-oslikao-je->

- lonac/?fbclid=IwAR1zYLBpOpQSnOOAjmEwbo6jLvmDv3rhU-AGURk31efRmJ6enu7s54cLsVE (pregledano 15. svibnja 2019.)
43. *OKO u MSU: Open My Eyes That I May See*. Mrežna stranica *Muzej suvremene umjetnosti Zagreb*, <http://www.msu.hr/?/hr/20737/> (pregledano 23. travnja 2019.)
44. *OMart kreativne usluge*. Mrežna stranica *OMart radionice*, <https://omart-radionice.com.hr/> (pregledano 13. svibnja 2019.)
45. *O projektu Art park*. Mrežna stranica *Art park*, <https://www.artparkzagreb.com/> (pregledano 09. travnja 2019.)
46. *Ova divovska 3D kornjača na Gradecu atrakcija je za prolaznike*. Mrežna stranica *Večernji list* (04. listopada 2016.), <https://www.vecernji.hr/vijesti/video-ova-divovska-3d-kornjaca-na-gradecu-atrakcija-je-za-prolaznike-1118538> (pregledano 05. svibnja 2019.)
47. *Pimp my pump*. Mrežna stranica *Artsome*, <http://artsome.com.hr/blog/2014/03/18/pimp-my-pump/> (pregledano 23. svibnja 2019.)
48. *Primjer kako bi trebali izgledati svi zagrebački pothodnici*. Mrežna stranica *Lice grada* (19. travnja 2019.), <http://licegrada.hr/tag/mane-mei/> (pregledano 19. lipnja 2019.)
49. *Što je to Chez 186 sprejao 31 dan? Lauba ima odgovor*. Mrežna stranica *Ziher* (08. veljače 2019.), <http://www.ziher.hr/chez186-31days-lauba-izlozba/> (pregledano 14. svibnja 2019.)
50. *Volim Pešću*. Mrežna stranica *Centar Knap*, <http://www.knap.hr/centar/novost.asp?id=17> (pregledano 01. lipnja 2019.)
51. *Zagreb dobiva svoj prvi studio posvećen uličnoj umjetnosti: Lapo Lapo by Bare & Modul*. Mrežna stranica *Buro 24/7* (18. prosinac 2015.), <https://www.buro247.hr/kultura/vijesti/zagreb-dobiva-svoj-prvi-studio-posvecen-ulicnoj-umjetnosti.html> (pregledano 02. svibnja 2019.)

Opći akti i ispitni katalogi:

52. *Ispitni katalog za državnu maturu iz Likovne umjetnosti u školskoj godini 2017./2018.*, <https://www.ncvvo.hr/wp-content/uploads/2017/10/LIKOVNA-2018.pdf> (pregledano 19. srpnja 2018.)
53. *Kurikulum za nastavni predmet Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019.*, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_162.html (pregledano 4. svibnja 2019.)
54. »Nastavni program za gimnazije«, u: *Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete*, ožujak 1994., http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/likovni.pdf (pregledano 16. srpnja 2018.)
55. *Pravilnik o izvođenju izleta, ekskurzija i drugih odgojno-obrazovnih aktivnosti izvan škole*, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, 2014., https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/pravilnik_-_izleti_interno_procisceni_tekst.pdf (pregledano 25. travnja 2019.)

Ostali internetski izvori:

1. *Aerosol paint*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Aerosol_paint (pregledano 12. Veljače 2019.)
2. *Banksy*. Mrežna stranica *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Banksy> (pregledano 13. siječnja 2019.)
3. *Jean-Michel Basquiat*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Michel_Basquiat (pregledano 12. siječnja 2019.)
4. CamScanner, <https://www.camscanner.com/> (pregledano 02. svibnja 2019.)
5. Google Drive, https://www.google.com/intl/hr_ALL/drive/ (pregledano 02. svibnja 2019.)
6. Enciklopedija, natuknica »likovna umjetnost narodna«, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36515> (pregledano 10. ožujka 2019.)
7. Enciklopedija, natuknica »graffiti«, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/graffiti> (pregledano 13. kolovoza 2018.)
8. *Kriterij*. Mrežna stranica *Hrvatsko debatno društvo*, <http://hdd.hr/wp-content/uploads/2018/01/KP-Kriterij.pdf> (pregledano 20. lipnja 2019.)
9. *Lauren O'Farrell*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Lauren_O%27Farrell (pregledano 04. veljače 2019.)
10. *Reverse graffiti*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Reverse_graffiti#targetText=Reverse%20graffiti%2C%20also%20known%20as,removing%20dirt%20from%20a%20surface. (pregledano 20. veljače 2019.)
11. *David Schwarz*. Mrežna stranica *Wikipediija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/David_Schwarz (pregledano 26. svibnja 2019.)
12. *Tape art*. Mrežna stranica *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Tape_art (pregledano 23. veljače 2019.)
13. Tape Over, <https://www.tapeover.berlin/about-us> (pregledano 23. veljače 2019.)
14. *Tipografija*. Mrežna stranica *Wikipediija*, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Tipografija> (pregledano 30. svibnja 2019.)
15. Blaženka Vojvodić, *Pitanja za analizu slikarstva*. Mrežna stranica *II. gimnazija Osijek* (01. listopada 2009.), http://www.gimnazija-druga-os.skole.hr/dokumenti?dm_document_id=299&dm_det=1 (pregledano 02. lipnja 2019.)
16. *Ivan Vučetić*. Mrežna stranica *Wikipediija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Vu%C4%8Deti%C4%87 (pregledano 26. svibnja 2019.)
17. *Yarn bombing*. Mrežna stranica *Wikipedia*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Yarn_bombing#targetText=Yarn%20bombing%20\(or%20yarnbombing\)%20is,urban%20knitting%2C%20or%20graffiti%20knitting.](https://en.wikipedia.org/wiki/Yarn_bombing#targetText=Yarn%20bombing%20(or%20yarnbombing)%20is,urban%20knitting%2C%20or%20graffiti%20knitting.) (pregledano 04. veljače 2019.)
18. *Zgrafito*. Mrežna stranica *Wikipediija*, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Zgrafito> (pregledano 08. kolovoza 2019.)

Video materijal:

19. Lucija Pigl, *Short Documentary: Street Art, Croatia*, Delta Moon Student Film Festival 2016: »Best international documentary«, 2016., dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=qgwFdmZKcLk> (pregledano 29. svibnja 2019.)

Doktorski rad:

20. Anna Waclawek, *From Graffiti to the Street Art Movement: Negotiating Art Worlds, Urban Spaces, and Visual Culture, c. 1970 – 2008*, Montreal: Concordia University, 2008, <https://spectrum.library.concordia.ca/976281/1/NR63383.pdf> (pregledano 19. listopada 2018.)

Neobjavljene skripte:

21. Ines Carović, »Debata«, u: (neobjavljena skripta) *Govorničke vještine*, (ur.) Ines Carović, Gabrijela Kišiček, Diana Tomić, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 97–104.

8. Popis slikovnog materijala

Sl. 1: Banksy, *Djevojčica s balonom, stencil na zidu*, 2002., Most Waterloo, London. Izvor: <https://www.rock-cafe.info/suggest/banksy-there%27s-always-hope-62616e6b7379.html>

Sl. 2: Banksy, *Love is in the bin*, boja u spreju i akril na platnu, 2018. Izvor: <https://www.sothebys.com/en/articles/latest-banksy-artwork-love-is-in-the-bin-created-live-at-auction>

Sl. 3: Mane Mei, *Svi skupa za bolje sutra*, 2019., pothodnik, Zagreb. Izvor: <http://www.journal.hr/lifestyle/kultura/umjetnost-i-dizajn/mane-mei-mural-pothodnik-borongaj-zagreb-travanj-2019/>

Sl. 4: NeSpoon, *Mural s Lepoglavskim motivom čipke*, 2019., Sisak. Izvor: <https://www.brooklynstreetart.com/2019/06/12/nespoon-at-rethinksisak-in-croatia/>

Sl. 5: Zidne slike u špilji Lascaux, oko 15 000 g. pr. Kr., Francuska. Izvor: <https://www.artranked.com/topic/Lascaux+Caves>

Sl. 6: Primjer grafita iz Pompeja s dva gladijatora, oko I.st., Italija. Izvor: <https://www.forbes.com/sites/drsarahbond/2016/07/04/new-project-uncovers-ancient-games-and-gladiators-through-the-graffiti-of-the-fans/#417381f23c43>

Sl. 7: Primjer prvih suvremenih potpisa dvaju grafitera, 1960-ih, Philadelphija, SAD. Izvor: <https://lancommedia.wordpress.com/2015/06/04/731/>

Sl. 8: Primjer stilova slova *tag-ova*. Izvor: <https://pinimg.icu/wall/0x0/who-needs-comic-sans-when-you-can-learn-how-D60c75f54f7dccceb1c613294ad8da3f5.jpg>

Sl. 9: Faze crtanja grafita. Izvor: <https://graffitidiplomacy.com/drawagraffitinamewithSERIFletters.html>

Sl. 10: Usmjerenje *tag-a*. Izvor: <https://graffitidiplomacy.com/TagDrawingLesson5.html>

Sl. 11: Dodatni elementi na *tag-u*. Izvor: <https://graffitidiplomacy.com/TagDrawingLesson6.html>

Sl. 12: Grafit *Wild Style*, New York, 1983. Fotograf: Martha Cooper. Izvor: <https://www.lensculture.com/articles/martha-cooper-40-years-of-photographing-street-art-around-the-world>

Sl. 13: Jean-Michel Basquiat, *SAMO©*, grafit na zidu, 1978., New York. Izvor: <http://www.brooklynstreetart.com/theblog/2014/08/14/graffiti-and-street-art-lock-up-21st-precinct-in-new-york/#.U-zn27xdVRm>

Sl. 14: Keith Haring, *Vibrantno dijete*, sitotisak, 1990. Izvor: <https://wepresent.wetransfer.com/story/yes-but-why-keith-haring/>

Sl. 15: Keith Haring, jedan od crteža u pothodniku podzemne željeznice, kreda na papiru, 1980-ih, New York. Izvor: https://www.1stdibs.com/art/photography/black-white-photography/fernando-natalici-keith-haring-subway-art-photo/id-a_2411653/

Sl. 16: Keith Haring, jedan od crteža u pothodniku podzemne željeznice, kreda na papiru, 1980-ih, New York. Izvor: <https://publicdelivery.org/keith-harings-subway-drawings/>

Sl. 17: Keith Haring, detalj djela *Matrix*, 1983, New York. Izvor: https://www.justcolor.net/art/pop-art-coloring/nggallery/page/1?image=pop-art__coloring-adult-keith-haring-8__1

- Sl. 18:** Caravaggio, *Madonna iz Loreta*, ulje na platnu, oko 1604.-1606., crkva sv. Augustina, Rim. Izvor: [https://en.wikipedia.org/wiki/Madonna_di_Loreto_\(Caravaggio\)#/media/File:Madonna_di_Loreto-Caravaggio_\(c.1604-6\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Madonna_di_Loreto_(Caravaggio)#/media/File:Madonna_di_Loreto-Caravaggio_(c.1604-6).jpg)
- Sl. 19:** Blek le Rat, *Madonna s djetetom, stencil*, 1991., Leipzig, Njemačka. Izvor: <https://admireurbanart.bigcartel.com/product/blek-le-rat-madonna-la-madone-ltd-ed-100>
- Sl. 20:** Blek le Rat, *Madonna s djetetom, stencil* na zidu, 1991., Leipzig, Njemačka. Izvor: <http://blog.zingarate.com/ipselipsia/storia-ratto-madonna/>
- Sl. 21:** Posebno umjetničko izdanje boje u spreju, posveta Keithu Haringu. Izvor: <https://www.sprayplanet.com/products/keith-haring-spray-can-br-black>
- Sl. 22:** Invader, primjer mozaika od keramičkih pločica, London. Izvor: <https://londoncallingblog.net/2017/12/26/2017-a-year-of-street-art-graffiti-in-brick-lane/>
- Sl. 23:** Šablona mačke u ruci hrvatskog umjetnika Lunara. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 24:** Najljepnice hrvatske umjetnice Oko iz 2017. Izvor: https://www.facebook.com/pg/OKO176/photos/?ref=page_internal
- Sl. 25:** *Paste up* hrvatske umjetnice Oko, 2016. Izvor: https://www.facebook.com/pg/OKO176/photos/?ref=page_internal
- Sl. 26:** Michael Pederson, duhovita minijatura instalacija, 2016., Sydney, Australija. Izvor: <https://mymodernmet.com/michael-pederson-clever-street-art/>
- Sl. 27:** Javier Riera, privid geometrijskih oblika pomoću svjetlosne projekcije, 2012., Valencia, Španjolska. Izvor: <https://javierriera.com/gallery/76/?lang=en>
- Sl. 28:** GROW studio, instalacija u sklopu projekta *Okolo*, 2018., Zagreb. Izvor: https://www.facebook.com/pg/okolozagreb/photos/?ref=page_internal
- Sl. 29:** Botanike, instalacija u sklopu projekta *Okolo*, 2018., Zagreb. Izvor: https://www.facebook.com/pg/okolozagreb/photos/?ref=page_internal
- Sl. 30:** Deadly Knitshade, prekrivač za telefonsku govornicu, vuna, London, 2009. Izvor: https://www.facebook.com/pg/knitthecity/photos/?ref=page_internal
- Sl. 31:** London Kaye, *Heklani zmaj*, vuna, New York, 2016. Izvor: https://blueantmedia.com/wp-content/uploads/2016/04/History-of-Knitting_12.jpg
- Sl. 32:** London Kaye, *Heklana djevojka*, vuna, New York, 2016. Izvor: <https://cherl.livejournal.com/136966.html>
- Sl. 33:** Piet Mondrian, *Kompozicija s crvenom, plavom i žutom*, ulje na platnu, 1929. Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Composition_with_Red_Blue_and_Yellow#/media/File:Piet_Mondriaan,_1930_-_Mondrian_Composition_II_in_Red,_Blue,_and_Yellow.jpg
- Sl. 34:** Mosstika, *Patke*, grafiti instalacija od mahovine, Montreal, Kanada, 2017. Izvor: <http://www.mosstika.com/>
- Sl. 35:** Mosstika, detalji *Živućeg portreta, sukulenti i šperploča*, New York, 2009. Izvor: <http://www.mosstika.com/>
- Sl. 36:** Mosstika, detalji *Živućeg portreta, sukulenti i šperploča*, New York, 2009. Izvor: <http://www.mosstika.com/>
- Sl. 37:** Mosstika, *Živuci portret*, sukulenti i šperploča, New York, 2009. Izvor: <http://www.mosstika.com/>

- Sl. 38:** Moose, *Filozofija čistoga*, 2008., San Francisco, SAD. Izvor: [https://www.wikiwand.com/en/Broadway_Tunnel_\(San_Francisco\)](https://www.wikiwand.com/en/Broadway_Tunnel_(San_Francisco))
- Sl. 39:** Tape Over, *Mural*, ljepljiva traka, 2016., Bristol, Ujedinjeno Kraljevstvo. Izvor: <https://tapeover.berlin/>
- Sl. 40:** Tape Over, *Umjetna inteligencija*, traka, Muzej humanističkih znanosti, Kuvajt. Izvor: <https://tapeover.berlin/>
- Sl. 41:** Banksy, *Bijes, bacač cvijeća, stencil na zidu*, Jeruzalem, 2005. Izvor: <https://www.in4s.net/sasvim-nezadovoljan/>
- Sl. 42:** Banksy, *Da grafiti išta mijenjaju - bili bi ilegalni*, London, 2011. Izvor: <https://www.widewalls.ch/murals/banksy-if-graffiti-changed-anything-it-would-be-illegal/>
- Sl. 43:** Jean Michel Basquiat, *Dečko i pas u hidrantu*, miješani medij, 1982. Izvor: https://www.1stdibs.com/art/photography/color-photography/jean-michel-basquiat-jean-michel-basquiat-boy-dog-johnny-pump-reproduction-giclee-print/id-a_3208503/
- Sl. 44:** Banksy, *Dobrodošlica u Barbican*, 2017., London. Izvor: <http://www.banksy.co.uk/out.asp>
- Sl. 45:** Banksy, *Odaberi svoje oružje*, 2010., London. Izvor: <https://guyhepner.com/banksy-choose-your-weapon/>
- Sl. 46:** Keith Haring, *Lajući pas, sitotisak*, c. 1990. Izvor: https://www.kingandmcmcgaw.com/prints/keith-haring/untitled-barking-dogs-435779#435779::border:50_frame:880229_glass:770007_media:1_mount:108644_mount-width:50_size:590,618
- Sl. 47:** Boris Bučan, Josip Stošić, *Pikturalna petlja*, Galerija Studentski centar Zagreb, 1969. Izvor: [http://www.oris.hr/hr/casopis/clanak/\[200\]bucan-art-goes-global,3389.html](http://www.oris.hr/hr/casopis/clanak/[200]bucan-art-goes-global,3389.html)
- Sl. 48:** Julije Knifer, *Meandar*, Eksterijer škole Gornje Vrapče, 1971. Izvor: https://monoskop.org/images/1/1d/Tendencije_5_Tendencies_5_1973.pdf
- Sl. 49:** Gorki Žuvela, *Obojena crijev (Niz)*, Zagreb, Gornji grad, 1971. Izvor: <http://89.201.163.138/en/15237/>
- Sl. 50:** Gorki Žuvela, *Obojena crijev (Niz)*, Zagreb, Gornji grad, 1971. Izvor: <http://89.201.163.138/en/15237/>
- Sl. 51:** *Željeznički Zeleni most*, Zagreb, prije obnove. Izvor: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/iza-kulisa-uklanjanja-grafita-hendrix-sa-zelenog-mosta-u-zagrebu-nedavno-su-ga-prefarbali-po-treci-put-a-o-svemu-se-konacno-oglasio-hz/6012971/>
- Sl. 52:** *Željeznički Zeleni most*, Zagreb, poslije obnove. Izvor: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/hendrixov-most-zasjao-u-novom-ruhu-20170601>
- Sl. 53:** Primjer tag-ova iz prvog broja grafitnog časopisa *ZGB KAOS*. Izvor: <https://issuu.com/kyba/docs/zgb-kaos--01/9>
- Sl. 54:** Lunar, *Converse Wall*, zid igrališta OŠ J. J. Strossmayer u Varšavskoj ulici, Zagreb, 2014. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 55:** Slikoviti tag-ovi grafitera Chek iz GSK crew-a. Izvor: https://www.facebook.com/pg/GSK-graffiti-Crew-363072400540870/photos/?ref=page_internal
- Sl. 56:** Chez 186, 2015. Izvor: https://www.facebook.com/pg/chez186/photos/?ref=page_internal

- Sl. 57:** Chez 186, 2015. Izvor: https://www.facebook.com/pg/chez186/photos/?ref=page_internal
- Sl. 58:** Chez 186, *Volim Pešću*, mural na zidu Centra kulture na Peščenici – KNAP, Zagreb, 2016. Izvor: https://www.facebook.com/pg/chez186/photos/?ref=page_internal
- Sl. 59:** Lonac, *Hat wearers*, mural u muzejskom kafiću Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb, 2018. Izvor: <http://lonac.blogspot.com/2018/12/hat-wearers.html>
- Sl. 60:** Lonac, *Hat wearers*, mural u muzejskom kafiću Muzeja suvremene umjetnosti, Zagreb, 2018. Izvor: <http://lonac.blogspot.com/2018/12/hat-wearers.html>
- Sl. 61:** Lonac, *HeArtbeats*, mural, prvi sloj, Zagreb, 2016. Izvor: <https://www.vecernji.hr/zagreb/lonac-nasllikao-pumpajuće-srce-na-zidu-1056210/galerija-176886?page=4>
- Sl. 62:** Lonac, *HeArtbeats*, mural, zadnji sloj, Zagreb, 2016. Izvor: <https://www.vecernji.hr/zagreb/lonac-nasllikao-pumpajuće-srce-na-zidu-1056210/galerija-176886?page=4>
- Sl. 63:** Lonac, *HeArtbeats*, mural u GIF formatu, Zagreb, 2016. Izvor: <https://imgur.com/gallery/QWlCxSm>
- Sl. 64:** Lunar, *Sweet 16*, stencil, Zagreb, 2015. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 65:** Lunar, *Hush hush*, Mural Harbor, Linz, Njemačka, 2018. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 66:** Oko, *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017. Izvor: https://www.facebook.com/pg/ReThinkSisak/photos/?ref=page_internal
- Sl. 67:** Oko, detalj *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017. Izvor: https://www.facebook.com/pg/ReThinkSisak/photos/?ref=page_internal
- Sl. 68:** Oko, *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017. Izvor: https://www.facebook.com/pg/ReThinkSisak/photos/?ref=page_internal
- Sl. 69:** Oko, *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017. Izvor: https://www.facebook.com/pg/ReThinkSisak/photos/?ref=page_internal
- Sl. 70:** Oko, detalj *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017. Izvor: https://www.facebook.com/pg/ReThinkSisak/photos/?ref=page_internal
- Sl. 71:** Oko, detalj *Silent strength*, projekt Re:Think, Sisak, 2017. Izvor: https://www.facebook.com/pg/ReThinkSisak/photos/?ref=page_internal
- Sl. 72:** Oko i Chez 186, *Ružno pače*, mural, Studentski centar Zagreb, 2016. Izvor: https://www.facebook.com/pg/OKO176/photos/?ref=page_internal
- Sl. 73:** Modul Osam, *Student cuts*, Zagreb, 2015. Izvor: https://www.facebook.com/pg/Modul-Osam-863002963747460/photos/?ref=page_internal
- Sl. 74:** Modul Osam, tipografsko oslikavanje konobe Mašklin i Lata, Zagreb. Izvor: https://www.facebook.com/pg/Modul-Osam-863002963747460/photos/?ref=page_internal
- Sl. 75:** Modul Osam, tipografsko oslikavanje Gradske kavane Zagreb. Izvor: https://www.facebook.com/pg/Modul-Osam-863002963747460/photos/?ref=page_internal
- Sl. 76:** Pimp my pump, primjer *Franceka* po uzoru na djela Renée Magrittea. Izvor: https://www.facebook.com/pg/pimpmypumpcroatia/photos/?ref=page_internal

- Sl. 77:** René Magritte, *Sin čovjeka*, 1964. Izvor: <https://www.forbes.com/sites/chaddscott/2018/10/09/once-the-son-of-man-leaves-sfmoma-no-telling-when-youll-see-it-again/#58cd43cf6b92>
- Sl. 78:** Pimp my pump, primjeri *Franceka* po uzoru na Pieta Mondriana. Izvor: https://www.facebook.com/pg/pimpmypumpcroatia/photos/?ref=page_internal
- Sl. 79:** Piet Mondrian, *Kompozicija II u crvenoj, plavoj i žutoj*, 1930. Izvor: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piet_Mondriaan,_1930_-_Mondrian_Composition_II_in_Red,_Blue,_and_Yellow.jpg
- Sl. 80:** Pimp my pump, primjeri *Franceka* po uzoru na Pabla Picassa. Izvor: https://www.facebook.com/pg/pimpmypumpcroatia/photos/?ref=page_internal
- Sl. 81:** Pablo Picasso, *Dvije djevojke čitaju*, 1934. Izvor: https://www.huffpost.com/entry/picasso-gif_n_6031296?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cucGludGVyZXN0LmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAAJ-JivhSIoRrrv8i2wK4UhfFvzM1dTuboSLCw0LUXeC7PvB2rMcJvO2OBqlzTnlCPBRU-gbUXbHkBDAt7dBQzH4MxlKAXzSdzI053J5INEmGTUymkjPqVCDtwYyVzzAda55Ss-_sfdHmJdrOMiulTwARNUjx1k8cQndYY3VB8pR0
- Sl. 82:** Pimp my pump, primjeri unikatnih suvenira *Franceka*. Izvor: https://www.facebook.com/pg/pimpmypumpcroatia/photos/?ref=page_internal
- Sl. 83:** Boris Bare i Modul Osam, *Fakin IPA*, promocija Pivovare Medvedgrad u Zagrebu, 2015. Izvor: <https://www.fashion.hr/lifestyle/gastro/zagrebacka-tkalca-upravo-je-postala-jos-zanimljivija-107446.aspx>
- Sl. 84:** Četverosmjerka. Izvor: https://www.puzzle-maker.com/crossword_Design.cgi
- Sl. 85:** Oko, *Open My Eyes That I May See*, 2015. Izvor: <https://www.telegram.hr/price/cini-nam-se-da-zagreb-sad-vec-ima-ozbiljan-broj-murala-od-kojih-su-neki-prilicno-impresivni-prosli-smo-gradom-i-snimili-ih/>
- Sl. 86:** Krunislav Stojanovski, *Hommage a Knifer*, 2010. Izvor: https://www.facebook.com/pg/art.zagreb.skopje/photos/?ref=page_internal
- Sl. 87:** Lunar, *Undercityrave cat*, 2018. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 88:** Studio Rašić, *MUUUho*, 2010. Izvor: https://www.facebook.com/pg/studiorasic/photos/?ref=page_internal
- Sl. 89:** Studio Rašić, *MUUUsta*, 2010. Izvor: https://www.facebook.com/pg/studiorasic/photos/?ref=page_internal
- Sl. 90:** Alan Myers i Guido Palmadessa, 2018. Izvor: https://www.facebook.com/pg/ArtParkZagreb/photos/?ref=page_internal
- Sl. 91:** Domingo, Modul i Bare, 2016. Izvor: <https://www.telegram.hr/price/cini-nam-se-da-zagreb-sad-vec-ima-ozbiljan-broj-murala-od-kojih-su-neki-prilicno-impresivni-prosli-smo-gradom-i-snimili-ih/>
- Sl. 92:** Etien', 2015. Izvor: <http://www.journal.hr/lifestyle/kultura/divovski-mural-je-osvanuo-na-gradecu/>
- Sl. 93:** Boris Bare i Dominik Vuković, *Spavač*, 2016. Izvor: <https://www.telegram.hr/price/cini-nam-se-da-zagreb-sad-vec-ima-ozbiljan-broj-murala-od-kojih-su-neki-prilicno-impresivni-prosli-smo-gradom-i-snimili-ih/>

- Sl. 94:** Wuper Kec, 2018. Izvor: <https://www.flickr.com/photos/wuperkec/45579377712/in/photostream/>
- Sl. 95:** Lonac, *Medika Diving*, 2015. Izvor: <http://lonac.blogspot.com/2015/04/medika-diving-22.html>
- Sl. 96:** Lonac i Chez 186, *Technicolor Dream*, 2016. Izvor: <https://streetartnews.net/2016/10/technicolor-dream-by-lonac-chez-186-in-zagreb-croatia.html>
- Sl. 97:** Chez 186, 2018. Izvor: https://www.facebook.com/pg/chez186/photos/?ref=page_internal
- Sl. 98:** Oko, 2011., Chez 186 doradio 2015. Izvor: <https://travelhonestly.com/zagreb-street-murals/>
- Sl. 99:** Oko, *Knowledge is the key that unlocks all the doors*, 2017. Izvor: https://www.facebook.com/pg/OKO176/photos/?ref=page_internal
- Sl. 100:** Chez 186, *Sarme i Lonac, Sunday Havoc*, 2019. Izvor: https://www.facebook.com/pg/LONACart/photos/?ref=page_internal
- Sl. 101:** Lonac, *Sova*, 2013. Izvor: https://www.facebook.com/pg/LONACart/photos/?ref=page_internal
- Sl. 102:** Lunar, *All colours are beautiful*, 2015. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 103:** Lonac, *Where's my Batman?*, 2015. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 104:** Modul i Bare, 2015. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 105:** Chez 186, 2015. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal
- Sl. 106:** Boris Bare, *Baba Luna*, 2019. Izvor: https://www.facebook.com/pg/ArtParkZagreb/photos/?ref=page_internal
- Sl. 107:** Pimp my pump, *Francek*, 2012. Izvor: https://www.facebook.com/pg/pimpmypumpcroatia/photos/?ref=page_internal

Radna knjižica

- Sl. 1:** Julije Knifer, *Meandar*, 1987. Izvor: http://195.29.243.219/avangardamsp/IV_razred/Slika/moderna/vj01/knifer5.jpg
- Sl. 2:** Lonac, 2010. Izvor: <https://www.telegram.hr/kultura/od-julija-knifera-do-stipana-tadica-ovo-je-12-velikih-umjetnika-koji-su-oslikali-kultni-zid-grafita-u-branimirovoj/>
- Sl. 3:** 2Fast, 2010. Izvor: <https://www.telegram.hr/kultura/od-julija-knifera-do-stipana-tadica-ovo-je-12-velikih-umjetnika-koji-su-oslikali-kultni-zid-grafita-u-branimirovoj/>
- Sl. 4:** Stipan Tadić, 2010. Izvor: <https://www.telegram.hr/kultura/od-julija-knifera-do-stipana-tadica-ovo-je-12-velikih-umjetnika-koji-su-oslikali-kultni-zid-grafita-u-branimirovoj/>
- Sl. 5:** Lunar, *Better days*, 2010. Izvor: <https://www.telegram.hr/kultura/od-julija-knifera-do-stipana-tadica-ovo-je-12-velikih-umjetnika-koji-su-oslikali-kultni-zid-grafita-u-branimirovoj/>
- Sl. 6:** Oko, *Horror story*, 2010. Izvor: <https://www.telegram.hr/kultura/od-julija-knifera-do-stipana-tadica-ovo-je-12-velikih-umjetnika-koji-su-oslikali-kultni-zid-grafita-u-branimirovoj/>

Sl. A: Lunar, *Colourful underground*, 2016. Izvor: https://www.facebook.com/pg/slavenlunar/photos/?ref=page_internal

Sl. B: Oko, *Sometimes you meet the most unusual Friends and they miraculously change your Life forever*, 2016. Izvor: https://www.facebook.com/pg/OKO176/photos/?ref=page_internal

Sl. C: Stipan Tadić, 2014. Izvor: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/moj-bandic-na-bijelom-konju-je-heroj-kakvim-ga-ljudi-vide-20140114/slika-cc69f0ba8ee58e293bc0c6aa4a7bd9ba>

Sl. D: 2Fast, *Nijanse crne*, 2018. Izvor: https://www.facebook.com/pg/2fast.graffiti/photos/?ref=page_internal

Sl. E: Lonac, *Xenophora*, 2015. Izvor: <https://streetartnews.net/2015/09/lonac-paints-xenophora-new-photo.html>

Sl. F: Julije Knifer, *Bez naziva*, čelik, 1975./2002. Izvor: http://www.arndtfineart.com/website/page_5762

Mapa Zagreba: Izvor: <https://snazzymaps.com> Autor: Matilda Duvnjak

Zadatak 3., Sl. A: Boris Bare i Dominik Vuković, *Spavač*, detalj, 2016. Fotograf: Hana Juranović

Zadatak 3., Sl. B: Boris Bare, *Baba Luna*, detalj, 2019. Fotograf: Hana Juranović

Zadatak 3., Sl. C: Detalj iz Art Parka, heklani grafit. Fotograf: Hana Juranović

Zadatak 3., Sl. D: Oko, 2011., *Chez 186* doradio 2015. Fotograf: Hana Juranović

Zadatak 3., Sl. E: Wuper Kec, detalj, 2018. Fotograf: Hana Juranović

Zadatak 3., Sl. F: Domingo, Modul i Bare, detalj, 2016. Fotograf: Hana Juranović

Zadatak 3., Sl. G: Lonac, *Medika Diving*, detalj, 2015. Fotograf: Hana Juranović

Zadatak 3., Sl. H: Krunislav Stojanovski, *Hommage a Knifer*, detalj, 2010. Fotograf: Hana Juranović

Zadatak 3., Sl. I: Lonac, *Sova*, detalj, 2013. Fotograf: Hana Juranović

Reprodukcije iz četvrtog zadatka jednake su slikama 99–105.

9. Summary

The paper presents the possibility of implementing contemporary graffiti and street art as new content in the Fine Arts class. Graffiti, as a part of art in a public space, are a phenomenon present in all urban areas and are presented to students through project-based learning. The duration of the project is three weeks. During the first week, the students will get acquainted with the global graffiti scene and its artists, while in the second week they will be introduced to the local scene, or more precisely, the one in Zagreb. In the third week, the students will become more familiar with the issue of graffiti as a marginal area of art and will explore the issue through discussion. Throughout the duration of project-based learning, students will develop their competencies and skills through critical thinking, both in classroom and through fieldwork. Student independence is also encouraged; they are the main actors in the debate through which they touch on current issues that they will try to answer through quality argumentation and clear expression of views. Through continuous work on methodical exercises, students will cultivate the *culture of the hand* and their own creative abilities, which will be expressed and eventually presented through the final project assignment. Through self-evaluation and co-evaluation, students will develop a sense of responsibility and evaluate each other's level of interest and quality of work. Through this project, students will be made aware of the existence of artistically valuable graffiti, beyond the connotations of vandalism and illegal space. The aim is to expose the possibility of enriching the cultural life of the urban community, with locations designated for graffiti, and street art. In exhibitions, workshops and festivals, or through projects, street art and graffiti are an increasingly popular artistic expression, that contributes to the visual character and ambience of a city. Through project-based learning, the teacher will clarify, sensitize and direct students toward reaching their own conclusions about contemporary graffiti.

KEY WORDS: Fine Arts, project-based learning, graffiti, street art, community